

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EMEVİLER VE ABBASİLER DÖNEMİNDE DOĞAL AFETLER
VE SALGIN HASTALIKLAR

Hazırlayan
MUSTAFA GÜNEŞ

Tarih Ana Bilim Dalı
Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Murat SERDAR

TOKAT – 2018

**EMEVİLER VE ABBASİLER DÖNEMİNDE DOĞAL AFETLER VE
SALGIN HASTALIKLAR**

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 28 / 06 / 2018

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Doç.Dr.Abdullah KAYA

Üye : Doç.Dr.Pınar ÜLGEN

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Murat SERDAR

İmzası

[Handwritten signatures of the jury members]

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 28.06.2018 tarih ve 21-12 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Mustafa ÇOLAK
Enstitü Müdürü:Enstitü Müdürü

Mühür

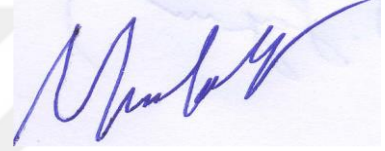
İmza

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Dr. Öğr. Üyesi Murat SERDAR danışmanlığında hazırlamış olduğum “Emeviler ve Abbasiler Döneminde Doğal Afetler Ve Salgın Hastalıklar” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim. 28 / 06/2018

Mustafa GÜNEŞ

TEŞEKKÜR

Emeviler Ve Abbasiler Döneminde Doğal Afetler Ve Salgın Hastalıklar adlı Tez çalışmamda değerli katkılarını bizden esirgemeyen Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı Doç. Dr. Pınar ÜLGEN hocamıza, tezin her aşamasında ilgi ve teveccühünü esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, bilgilendirmeleriyle çalışmamı nihayete erdiren danışman hocam Yrd. Doç Dr. Murat SERDAR'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Manevi desteğini üzerimde hissettiğim anneme, babama ve bana bu süreçte destek olan eşime de teşekkürü bir borç biliyorum.

ÖZET

Kuraklık, kıtlık, deprem, sel, gibi doğal afetler ve salgın hastalıklar insanın refahını ve yaşamını olumsuz şekilde etkileyen temel etkenlerdir. Bu etkenler karşısında tedbir alınmadığı ve hazırlıklı olunmadığı müddetçe sonuçları insanoğlunun kaldırabileceğinden daha ağır olabilir. Bu etkenler pek çok insanın sağlığını olumsuz etkileyeceği gibi onları hayatından da edebilir. Bu olumsuzluklar, sadece insanoğlunun değil aynı zamanda yaşandığı bölgedeki canlıları ve doğayı da olumsuz etkileyecek, hayvanların telef olmasından toprağın verimsizleşmesine, yaşam alanlarının harabeye dönmesinden salgın hastalıkların meydana çıkmasına kadar pek çok zararı beraberinde getirecektir.

Bu çalışmamızda doğal afetler ve salgın hastalıkların; -Ortaçağ İslam Coğrafyasında bilhassa Emeviler ve Abbasiler dönemi ele alınarak- tespiti yapılmış, toplumsal hayattaki etkileri irdelenmiştir. Bu dönem meydana gelen Doğal afetler ve salgın hastalıklar diğer amillerle beraber tarihi kaynaklar ışığında ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afetler, Salgın Hastalıklar, Emeviler, Abbasiler

ABSTRACT

Natural disasters such as droughts, famines, earthquakes, floods and epidemics are the main factors that adversely affect human welfare and life. As long as measures are not taken against these factors and unless they are not prepared, the consequences can be heavier than human beings can afford. These factors can affect many people's health as well as they can also have difficulty in surviving their lives. These negativities will adversely affect not only the human beings but also the living beings in the area where they are living and the nature and those will lead several harms such as from the wastage of the animals to the ineffectiveness of the soil and the devastation of the living areas to the appearance of the epidemic diseases.

In this study, natural disasters and epidemics were determined especially considering the period of the Umayyads and Abbasids in the geography of Islam of Middle Ages and the effects of social life were examined. Natural disasters and epidemic diseases that took place during this period were revealed in the light of historical sources together with other officials.

Key Words: Natural Disasters, Epidemics, Umayyads, Abbasids

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası.....	ii
Teşekkür.....	ii
Özet.....	iv
Abstract.....	v
Kısaltmalar.....	x
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
II. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE KAYNAKLAR.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1.1.EMEVİLER.....	3
1.2.ABBASİLER.....	6
1.3.COĞRAFYANIN GENEL DURUMU.....	11
1.4.İKLİM VE DOĞA ŞARTLARI.....	13
1.4.1. Ceziret'ül Arap (Arabistan).....	13
1.4.2. Suriye-Dımaşk, Mezopotamya (el-Cezire), İfrikiyye, Endülüs Bölgesi....	14
1.4.2.1. Akdeniz İklimi.....	14
1.4.2.2. İç Akdeniz İklimi.....	14
1.4.2.2. Çöl İklimi.....	15
1.4.2.3. Tropikal iklim.....	15
1.4.3. Mısır Coğrafyası ve Özgünlüğü.....	16
1.4.4. Mezopotamya (El-Cezire).....	17
1.4.5. Horasan.....	18
1.5. DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR.....	19
1.5.1. Doğal Afet.....	19
1.5.2. Doğal Afetler.....	21
1.5.2.1.Kuraklık, Kıtık ve Açlık.....	21
1.5.2.2. Sel ve Su Taşkınları, Fırtınalar.....	23
1.5.2.3. Depremler.....	24

1.5.2.4. Zirai Afetler ve Çekirge İstilaları.....	25
1.5.2.5. Salgın Hastalıklar.....	25
1.5.2.5.1. Veba.....	25
1.5.2.5.2. Çiçek Hastalığı.....	29
1.6. DOĞAL AFETLERİN VE SALGIN HASTALIKLARIN ETKİLERİ.....	31
1.6.1. Can Kaybı.....	31
1.6.2. Mal Kaybı.....	32
1.6.3. Yerleşim Yerlerinin Yok Olması ve Göç Olayları.....	33
1.6.4. Açlık.....	33
1.6.5. Siyasi Etkiler.....	34
1.7. KLASİK TARİH ANLATIMI DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR.....	34

İKİNCİ BÖLÜM **36**

2.1. EMEVİLER DÖNEMİNDE DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR **36**

2.1.1. Emevi ve Abbasi Toplumunun Doğal Afet ve Salgın Hastalıkları Algılayış Biçimi.....	36
2.1.1.1. Fil vakası.....	36
2.1.1.2. Hz. Muhammed'in (A.S) Doğduğu Zaman Meydana Gelen Olaylar....	38
2.1.1.3. Medine Döneminde, Yaşanan Kuraklık, Kıtılık ve Deprem.....	38
2.1.1.4. Dört Halife Döneminde Yaşanan Afetler.....	39
2.1.1.5. İslam Toplumunun Salgın hastalıkları Algılayış Biçimi.....	39

2.2. DOĞAL AFET VE SALGIN HASTALIKLARIN FİZİKSEL VE SOSYOLOJİK MEKANİZMASI **41**

2.3. KRONOLOJİK TASNİF **42**

2.3.1. Miladi 683 (Hicri. 64) Yılı Taunu.....	43
2.3.2. M. 699-700 (H. 80) Yılı Mekke'de Sel Felaketi.....	45
2.3.3. M. 705 (H. 85) Yılı Taunu.....	45
2.3.4. M. 716-717 (H. 98) Yılı Depremleri.....	46
2.3.5. M. 725-726 (H. 107) yılı Şam'da Veba Salgını.....	46
2.3.6. M. 735-736 (H. 116) Yılı Vebası.....	47
2.3.7. M. 744-745 (H. 127) yılı Şam'da Meydana Gelen Veba Salgını.....	47
2.3.8. M. 747-748 (H. 130) Yılı Şam'da Deprem, Basra'da Taun.....	48
2.3.9. Salgın Hastalıklar Dolayısı İle Vefat Eden Emevi Halifeleri.....	49
2.3.10. Emeviler Dönemi Deprem Tablosu.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **52**

3.1. ABBASİLER DÖNEMİNDE DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR	52
3.2. KRONOLOJİK TASNİF	52
3.2.1. M. 784 (H. 167) Yılı Olayları	52
3.2.2. M. 790-791 (H. 174) Yılı Mekke’de Salgın Hastalık	53
3.2.3. M. 812 (H. 197) Yılı Endülüs’te Kıtık	53
3.2.4. M. 816-817 (H. 201) Yılı Horasan Bölgesinde Kıtık	54
3.2.5. M. 818-819 (H. 203) Yılı Horasan ve Maveraünnehir’de Deprem	55
3.2.6. M. 821-822 (H. 206) Yılı Irak’ta Sel Baskını.....	55
3.2.7. M. 827-828 (H. 212) yılı Yemen’de Deprem	56
3.2.8. M. 837-838 (H. 223-224) Fergana’da Deprem.....	56
3.2.9. M. 836-837 (H. 222) Yılı Görülen Kuyruklu Yıldız	56
3.2.10. M. 846-847 (H. 232) Yılı Geniş Çaplı Afetler	57
3.2.11. M. 854-855 (H. 240) Tuhaf Bir Gök Olayı	58
3.2.12. M. 856-857 (H. 242) Geniş Çaplı Şiddetli Depremler	58
3.2.13. M. 859-860 (H. 245) Geniş Çaplı Şiddetli Deprem.....	58
3.2.14. M. 862-863 (H. 248) ve M. 863-864 (H. 249) Yılı Depremi	59
3.2.15. M. 863-864 (H. 249) yılı Samarra ve Rey’de Vâki Doğal Afetler	59
3.2.16. M. 866-867 (H. 252) Yılı Endülüs’te Kıtık	59
3.2.17. M. 872-873 (H. 258) Yılı Veba Salgını ve Samarra’da Göçük	60
3.2.18. M. 873-874 (H. 260) Büyük Kıtık ve Veba.....	60
3.2.19. M. 877-878 (H. 264) Horasan’da Şiddetli Bir Taun.....	61
3.2.20. M. 889-890 (H. 276) Yılı Yemenli Hacıların Sele Kapılmaları	62
3.2.21. M. 893 (H. 280) Yılı Geniş Çaplı Deprem	63
3.2.22. M. 900-901 (H. 288) Yılı Erdebil Depremi ve Veba.....	63
3.2.23. M. 901-902 (H. 289) Yılı Irak’ta Deprem	63
3.2.24. M. 908-909 (H. 296) yılı Bağdat’ta Kuraklık.....	64
3.2.25. M. 914-915 (H. 302) Yılı Endülüs ve Herat’ta Salgın Ve Afetler	64
3.2.26. M. 919-920 (H. 307) Yılı Mısır’da Pahalılık ve Veba	65
3.2.27. M. 923-924 (H. 311) Yılı Irak’ta Çekirge İstilası.....	65
3.2.28. M. 931 (H. 319) Yılı Irak’ta Doğal Afetler	65
3.2.29. M. 935-936 (H. 324) yılı Bağdat ve Horasan’da Kıtık.....	66
3.2.30. M. 940-941 (H. 329) yılı Bağdat’ta Doğa Olayları ve Afet	67
3.2.31. Mısır’da Kıtık ve Sebepleri	69
3.2.32. M. 942-943 (H. 331) Yılı Doğal Afetleri ve Horasan’da Deprem	69
3.2.33. M. 955-956 (H. 344) Yılı Bağdat’ta ve Rey’de Veba Salgını	70
3.2.34. M. 968-969 (H. 359) Yılı Bağdat ve Mısır’da Kıtık	72
3.2.35. M. 983-984 (H. 373) Yılı Bağdat’ta Pahalılık.....	74
3.2.36. M. 988-989 (H. 378) Yılı Irak’ta Kıtık ve Şiddetli Sıcaklar	74
3.2.38. M. 1020 (H. 411) Yılı İfrikiye ve Irak’ta Doğal Afetler	75
3.2.37. M. 1022-1023 (H. 401) yılı Horasan’da Kıtık, Açlık ve Veba.....	76

3.2.39. M. 1030 (H. 421) Yılı Gazze’de Sel Felaketi.....	77
3.2.40. M. 1031-1032 (H.423) Yılı Genel Bir Kıtılık ve Veba Salgını	77
3.2.41. M. 1033-1034 (H. 425) Yılı Geniş Çaplı Afet ve Salgınlar	78
3.2.42. M. 1045-1046 (H. 437) yılında Bağdat’ta Hayvanlar Üzerinde Görülen Veba Salgını.....	81
3.2.43. M. 1047-1048 (H. 439) Yılı Veba Salgını.....	81
3.2.43. M. 1055-1056 (H. 447) Yılı Mekke’de Kıtılık	82
3.2.44. M. 1055-1059 (H. 446-451) Geniş Çaplı Doğal Afetler	82
3.2.45. M. 1062 -1063 (H. 455) Yılı Suriye’de Deprem, Çiçek Hastalığı ve Mısır’da Veba	86
3.2.46. M. 1071-1072 (H. 464) Yılı Deprem ve Horasan’da Sel Felaketi.....	88
3.2.47. M. 1076-1077 (H. 469) Irak, Suriye ve Cezire’de Veba Salgını.....	88
3.2.48. M. 1085 (H. 478) Yılı Geniş Çaplı Salgın, Huzistan’da Deprem.....	89
3.2.49. M. 1095-1096 (H. 489) yılı Bağdat’ta Sel ve İlgili Rivayetler.....	90
3.2.50. M. 1109-1111 (H.502-505) Yılları Arasında Geniş Çaplı Kıtılık ve Pahalılık	91
3.2.51. M. 1113-1114 yılında Antakya Bölgesinde Büyük Deprem.	92
3.2.52. M. 1121-1125 (H. 515-519) Yılları Arasında Geniş Çaplı Afetler	92
3.2.53. M. 1137-1143 (H.531-537) Yılları Arasında Geniş Çaplı Salgın	93
3.2.54. M. 1202 (H. 598) yılı Mısır’da Kıtılık ve Geniş Çaplı Deprem	93
3.2.55. M. 1202 (H.598) yılı Geniş Çaplı Büyük Deprem	94
3.2.56. Abbasiler Dönemi Deprem Tablosu	95
SONUÇ	110
KAYNAKLAR	112
Özgeçmiş.....	117

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale, adı geçen madde
A.S.	: Aleyhisselam
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
İst.	: İstanbul
M.	: Miladi
Nşr.	: Neşreden
r.a.	Radiyallahu anh
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
ss	:sayfalar
S.	: Sayı
S.A.V.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem

TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Terc. : Tercüme Eden

Thk. : Tahkik eden

vb. : ve benzeri

vs. : ve sair

Yay. :Yayınlar

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İnsanlığın tarihi serüveninde kuraklık, kıtlık, deprem, sel, gibi doğa olayları daima karşımıza çıkmaktadır. Doğa olaylarının verdiği zarara izafeten doğal afetler diyoruz ve tarihi süreçte en az doğal afetler kadar insanlığa zararı dokunmuş salgın hastalıkları da verdiği zarar açısından doğal afetler grubuna dâhil edebiliriz. Bütün bunlar yani doğal afetler ve salgın hastalıklar günümüzde de tarihi bir realite olarak yaşanmaktadır. Elbette bu realite yeryüzünün jeolojik ve fizyolojik ayrıca insanın biyolojik yapısı gereğidir. Ortaçağ İslam Coğrafyasında bilhassa Emeviler ve Abbasiler döneminde, İslam toplumunda meydana gelen doğal afetler ve salgın hastalıkların etkisi bu çalışmamızda incelenerek günümüze ışık tutabilecek tarihin başka bir yönünü ortaya çıkartacaktır. Günümüz tarih yazımında siyasi olaylar kadar yer tutmayan çoğu zaman hiç ele alınmayan afetler en az siyasi olaylar kadar hatta daha fazla insan hayatına etki etmektedir. Alışa geldiğimiz siyasi tarih anlatımı, alternatif bakış açılarını görmemizi engelliyor. İnsan toplumunun tarih serüveni siyasi tarihten müteşekkil olmadığı açıktır. Eğer insanların oluşturduğu yapı olarak siyasi oluşumlar yani devletler ve bunun tarihi ne kadar önemli ise insanın bizzat hayatına etki eden afetler tarihi de o kadar önemli olmalıdır. Çünkü insan doğum ve ölüm arasında bir tarihi yaşıyorsa yaşadığı afet ve hastalık onun için unutulmaz bir vakadır.

II. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE KAYNAKLAR

Bu çalışmamızda doğal afetler ve salgın hastalıklar Emevi ve Abbasiler dönemi baz alınarak anlatılmaya çalışılmış, başta birinci bölüm olarak kısaca siyasi tarih anlatılmış, coğrafi yapı tarif edilmiş, afetlerin ve salgın hastalıkların bilhassa vebanın tanımı ele alınarak konunun daha iyi anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Emeviler dönemi, üçüncü bölümde ise Abbasiler dönemi afetlerin meydana geliş sırası ile hadiseler kronolojik olarak anlatılmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise afetlerin ve salgınların insan hayatına etkileri ayrıca tarih anlatımlarında afetlerin ve salgın hastalıkların yeri irdelenmiştir. Ayrıca çalışmanın bütününde, tarihin başka bir yönüne ışık tutmak hedeflenmiştir.

Belirtmemiz gerekir ki ilk dönem İslam tarihi teliflerinde afetler ve salgın hastalıklar konusunu, hicri 3.asrın yarısına kadar dipnot derecesinde ele alınmıştır.. Sebep olarak, bu dönemin tarih anlatımı Hz. Muhammed'in hayatı, sahabe ve tabiin hayatı, İslam fetihleri ve büyük tarihi olaylar (Şii ve Haricilerin ayaklanmaları), Emevi, Abbasi devletinin kuruluşu gibi olaylar üzerinde yoğunlaşmıştır. Zayıf şekilde yer edinen konu, hemen hemen afet ve salgınların sayısına münhasır kalmıştır. Ancak bu müelliflerin bu konulara değinmesi, Hz peygamber döneminde vuku bulan kıtlık için yağmur duası, yine güneş ve ay tutulması için husuf ve kusef namazları gibi İslami ibadetlerin yapılmasına esas tesis etmesi yönünden olmuştur.¹ Hicri 3. asrın ikinci yarısında itibaren tarih kitaplarında doğal afetler ve salgınlar bir nebze olsun yer almaya başlamıştır.

Çalışmamızda; konu ile ilgili olarak İslam tarihinin klasik kaynakları esas alınmış başta İbn'ül Esir; *el-Kamil fi't-Tarih*, İbn Kesîr; *el-Bidaye ve'n-Nihaye* gibi eserlere ve çağdaş birçok Türk ve Arap araştırmacılarının eserlerine de başvurulmuştur.

¹ Fahri Vasıf, "Fi't-Tarihîyet'il-Kevaris ve'l-Havadis'il-Tabîiye fi'l-Usur'ul-Vusta'l-İslamiyye" *Afak'us-Sekafe ve't-Turas Dergisi*, S.59, Birleşik Arap Emirlikleri, Ekim 2007 s.113-114. <http://archive.sakhril.co/newPreview.aspx?PID=3031057&ISSUEID=18098&AID=407736> (E.T.30/08/2017).

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. EMEVİLER

Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliği (M. 610) ile başlayan İslam tarihinde, Hz. Ebu Bekir ile başlayıp Hz. Ali'nin şehit edilmesine kadar ki süreç Hülefâ-i Râşidin dönemi (M.632-661) adı verilmektedir. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın kısa dönem hilafeti ve Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği de bazı İslam Tarihi araştırmacıları tarafından bu döneme dâhil edilmektedir.² Fakat bu konu her ne kadar tartışma konusu olsa da genelde ilk dört halifenin dönemleri Hülefâ-i Râşidin dönemi olarak kabul edilmektedir. Hülefâ-i Râşidin dönemi Muaviye b. Ebû Süfyan'ın halifeliği üstlenmesi (M.661) ile birlikte sona ermiş ve Ümeyye hanedanı (Emeviler) dönemi başlamıştır.³

Arap ve İslam tarihinin en hızlı büyüyen ve kısa sürede en geniş topraklara hükmeden ilk imparatorluğu Emevilerdir.⁴ Emeviler devlet merkezini Hz. Ali'nin devlet başkenti olan Kufe'den Dımaşk⁵ (Şam) şehrine taşımışlar ve buradan bütün siyasi politikalarına yön vermişlerdir. Bu dönemde doğuda Türklerle mücadele ederek Maverâünnehir bölgesini (Buhara, Semerkant) ele geçirmişlerdir⁶. Kuzey Afrika'daki fetih hareketlerinde ise Cezayir ve Fas bölgeleri alınarak Kuzey Afrika'daki Emevi egemenliği tam olarak sağlanmıştır.⁷ Tarık Bin Ziyad'ın komuta ettiği Emevi-İslam ordusu Cebelitarık Boğazı'nı geçerek 711 tarihinde İspanya'nın fethine başlamış ve Müslümanlar bölgeye artık "Endülüs" adını verecektir.⁸

² Adem Apak, *Ana Hatları İle İslam Tarihi-2*, İstanbul-2016, s. 11

³ Mahfuz Söylemez, "Emeviler", İslam Tarihi, Ed: Eyüp Baş, Grafiker Yay, Ankara 2013, s. 328.

⁴ Mahfuz Söylemez, a.g.e. s.270.

⁵ Dımaşk: bugünkü Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün (Biladüş-Şam) coğrafyasının başlıca merkezlerinden biri Dımaşk'tır. Sonradan Dımaşk ((Dımaşk'uş-Şâm) olarak bilinen ismini, arabi kaynaklarda bütün Suriye coğrafyasını ifade etmek için kullanılan Şam'a bıraktı. (Cengiz Tomar, "Şam" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, c.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 311)

⁶ Mahfuz Söylemez, a.g.e. s.169-175.

⁷ Mahfuz Söylemez, a.g.e. s.155-158.

⁸ Mahfuz Söylemez, a.g.e. s. 180.

Muaviye döneminde Bizans'a karşı fetih hareketlerinde Anadolu topraklarına da saldırılmış hatta İstanbul üç kez kuşatsa da feth edememiştir.⁹

Emevi Devletin sınırları Buhara'dan Kayrevan'a, Güney Yemen'den İstanbul sınırlarına, oradan Hicaz bölgesine, Şam'a, Cezayir'e, Irak'a, Ermenistan'a, Mısır'a, Fas'a, Anadolu ve İran'a, Horasan ve Ceyhun nehrinin öbür yakasına kadar ulaşmaktaydı. Tabiiyle böylesine çok geniş bir arazinin güvenliğini sağlamak ve üzerindeki insanları idare etmek kolay, bir iş değildi. Dolayısıyla kudretli idareciler gerekiyordu.¹⁰ En geniş sınırlara ulaşıldığı Emeviler zamanında Emeviler zamanında devlet, beş büyük eyalete ayrılıyordu. Bu eyaletlerin valilerini halife tayin ediyor Eyalet valisi ise kendine bağlı şehirlerin valilerini tayin edebiliyordu. Devlet merkezi sayıldığı için Suriye ve çevresi ise bu uygulamadan ayrı tutuluyordu Bu eyaletler;

- 1- Hicaz eyaleti: Arabistan'ın genelini kapsayan Uman, Bahreyn, Kirman kapsıyordu. Merkezi Medine şehridir.
- 2- Merkezi Küfe olan ve Basra eyaleti: Sicistan bölgesini de kapsıyordu.
- 3- Irak eyaleti: Maveraünnehir ve Horasan bölgelerini de içine almaktadır. (Horasan'ın merkezi olan Merv, bazen doğrudan halife tarafından tayin edilen valilerce yönetilmiştir);
- 4- Mısır eyaleti: Merkezi Kayrevan olan İfrikiye önceleri Mısır'a bağlı iken sonrasında bağımsız eyalet haline gelmiştir. İfrikiye valisine tabii valilerce idare edilen Endülüs de bu eyalete bağlıydı.
- 5- el-Cezire Eyaleti: İrminiye, Azerbaycan ve Anadolu'nun Müslümanların kısımlarını içine almaktadır.¹¹

Emevi halifelerini Süfyani kolundan gelenler ve Mervani kolundan gelenler olarak ikiye ayrabiliriz. İlk üçü Süfyani, diğer on bir halife ise Mervani kolundan gelmektedir.¹²

⁹ Fahri Unan, *Müslümanlar Ve İstanbul (İlk Dönem İstanbul Kuşatmaları)*, 2006, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik34.html>. (ET:04.08.2017)

¹⁰ İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41132/661-750)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1999, S.147, c.39, s.1.

¹¹ İsmail Yiğit, "Emeviler", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul-1995, c.XI, s.95.

İslâm dini arap olmayan milletler arasında en çok halife Ömer b. Abdülazîz'in çalışmaları sayesinde yayılmıştır. Onun hoşgörülü ve eşitlikçi politikaları sayesinde ülkede yaşayan diğer dinlere mensup kişiler olan (zimmîler) bilhassa Berberîler (Kuzey Afrika), doğuda Sind bölgesinde yaşayanlar içerisinde ve Mâverâünnehir coğrafyasında bulunan Türk nüfusu içerisinde İslâmiyet hızla yayıldı. Bazı mahallî idareciler ve tebaası birlikte Müslüman oldular. Böylece fetihlerin temellerinin atıldığı Abdülmelik ve oğlu Velîd zamanında gerçekleştirilen fütihat hareketi sonrasında idaresi ele alınan bölge insanların tamamına yakınının İslâm'ı kabul etmesi, bu coğrafyalara yeni bir görünüm kazandırdı. İslâm adına gelecekte önemli görevler üstlenecek olan Türkler'in ve Kuzey Afrika ve Endülüs coğrafyasında yaygın Berberî kavimlerin İslamlaştırılması sağlandı. Böylece millî duygularına bağlı iki büyük ırk, Arap kavmi içinde erimiş küçük unsurlardan farklı olarak, teşekkül eden İslâm medeniyeti havzasına dâhil oldu. Emevi devletinin iki ucunda bulunan bu iki kavim, İslâm medeniyetinin gelişmesine katkı sağlamış, sonrasında da kazanılan muvaffakiyetlerin büyük bir kısmını gerçekleştirmiştir.¹³

Emevîler zamanında İslâm toplumu başlıca üç tabakadan meydana geliyordu. Bu tabakalar Müslümanlar, zimmîler ve kölelerdir. Yapılan savaşlardan sonra İslâm'a giren ve "mevâlî" denilen Arap dışı unsurlar, çoğunluğu teşkil eden Müslümanlardan sayılıyordu.¹⁴

İkinci sosyal tabaka ehlü'z-Zimme kısaca zimmîler, İslâm devletinin gayrimüslim tebaası olan Hristiyan ve Yahudilerdir. Küçük azınlıklar şeklinde kalan Sâbiîler ve Mecûsîler de bu tabakaya dâhildir. Zimmîler cizye ödüyor bu sebeple İslâm devleti kendilerini himaye ediyordu. Kişi başı ve sadece askerliğe

¹² Mervaniler; Hz. Osman'ın amcası Hakem b. Ebû'l-Âs b. Ümeyye'nin oğlu olan Mervanın soyundan gelirler. Yani Ümeyye oğullarındandır. Hz. Osman'ın devlet kâtipliği görevi verdiği Mervan, Halife adına kararlar verip bazı karışıklıklara sebep olmuştur. Hz. Osman'ın şehit edilmesine kadar varacak bir hadise olan, halifenin bilgisi dışında onun ağzından eski Mısır valisine yazdığı söylenen mektup'un da baş sorumlusu olduğu bilinmektedir. (İrfan Aycan "Mervan I" *TDVİA*, c.29, s. 225-226)

¹³ İsmail Yiğit, "Emeviler". *TDVİA*, c. 11,s. 93.

¹⁴ İsmail Yiğit, a.g.m. c.11,s. 100.

ehil erkeklerden alınan bu cizye mukabilinde askerlik vazifesinden muaf sayılıyorlar, canları, malları ve dinleri korunuyordu.¹⁵

Köleler ise sosyal tabakaların sonuncusunu teşkil ediyordu. Kölelik hukuku, İslâmiyet sayesinde savaş esirleriyle sınırlandırılmış ve ıslah edilmiştir. İlk dönem İslâm fütuhalarında yer alan şehirlerde ki halk ile savaşa katılan kölelerden hayatta kalanlar köle sayılıyorlar ya da çoğunlukla cizye ve haraç vergilerini ödeyen hür tebaa sayılıyorlardı. Hz. Ömer Irak, Suriye ve Mısır halkını, Emevîler de Bizans, Türk ve Berberî savaşlarında halkı, cizye ve haraç vergilerini ödemekle mükellef ikinci statüye koyup onları hür kabul etmiştir.¹⁶

Haricilerin ve Hz Ali taraftarlarının yıpratıcı isyanları, hanedan üyelerinin iktidarı ele geçirme girişimleri, Emevi iktidarının en büyük destekçileri olan Suriyeli askerlerin yönetime karşı hareket etmeye başlamaları, Horasan'da ortaya çıkan Kaysi-Ezdi kabilelerin mücadelesi, Ebu Müslim Horasani'nin bu bölgede başlattığı isyan hareketi ile Abbasîlerden Ebu'l Abbas'ın halife ilan edilerek Emevilerin yenilgiye uğratılması sonucunda Emeviler devleti M. 750 yılında tarih sahnesinden çekilmiş oldu.¹⁷

1.2. ABBASİLER

Abbasîler, Miladi 750-1258 yılları arasında hüküm sürmüştür. İslam tarihinde Osmanlılardan sonra en uzun ömürlü hanedandır. Abbasî hilafetinin İslam tarihinde olduğu kadar dünya tarihinde mühim bir yerinin olduğu kuşkusuzdur.¹⁸ Abbasîlerin soyları, Hz. Muhammed'in amcası Abbas Bin Abdülmuttalip'e varmaktadır. 37 halife tarafından yönetilmişlerdir.¹⁹

Devletin ilk yıllarında Türkistan'da yeni bir siyasi ve askeri güç olan Çinlilerle karşılaşan Abbasiler, Çinlileri Talas savaşında yenilgiye uğratmıştır. (M. 751). Bu tarih Çin'in batı Türkistan üzerindeki siyasi emellerinden ebediyen vazgeçmek zorunda kalışının miladı kabul edilebilir. Türkler, Araplarla birleşip

¹⁵ İsmail Yiğit, a.g.m. c. 11 sayfa. 101.

¹⁶ İsmail Yiğit, a.g.m. c. 11 sayfa. 101.

¹⁷ Adem Apak, *Ana Hatları İle İslam Tarihi-2*, İstanbul-2016, s. 270.

¹⁸ Adem Apak, *Ana Hatları İle İslam Tarihi-4*, İstanbul-2016, s. 9.

¹⁹ Adem Apak, a.g.e. c.4, s.508-511

Çin tehlikesini bertaraf ettikten sonra 766 yılında müstakil bir devlet kurma imkânı bulmuşlardır.²⁰

Abbasilerin takibinden kurtulan, Emevi soyundan Abdurrahman bin Muâviye bin Hişam bin Abdülmelik Suriye'den kaçıp pek çok yer dolaştıktan sonra Mağrib'e ulaştı. Siyasi mücadelelerden sonra 138/755-756 yılında ona biat edildi. Endülüs'te bağımsız bir Emevi devleti böylelikle kurulmuş oldu.²¹

Abbasi hanedanı hilafet merkezi olarak Irak'ı tercih etti. İkinci Abbasî halifesi Ebu Cafer el-Mansur Sasani İmparatorluğu'nun başşehri Medain harabeleri yakınında bulunan arazide, resmi adı Medinet'üs-Selam olan Bağdat şehrini kurdu. Ayrıca Abbasiler döneminde sadece iktidar değişmemiş sahip oldukları topraklardaki insanlara bakış açısında değişim yaşanmıştır. Yönetimsel bazda Abbasiler devrinde Araplar'ın mutlak hâkimiyet devri sona ererken Mevalilerin iktidara tesiri ve katılımı Araplar'a karşı zaman zaman üstünlük kazanmıştır.²²

Özellikle Mutasım zamanında yönetimdeki bu değişiklikler açık bir şekilde görülmektedir. Bilhassa Türkler, devlet makamlarında ve orduda, güçlerini artırmışlardır hatta halifeden daha çok söz sahibi olmuşlardır. Buna sebep olarak Türklerin yoğun bir şekilde Abbasî ordularına ve toplumuna katılımıdır.²³ Mutasım zamanında onlar için ilk önce Samarra şehri inşa edilmiştir. Daha sonra Abbasi devleti ve Bizans İmparatorluğu arasındaki istihkam edilmiş sınır bölgelerinde Avasım adı verilen şehirler kurulmuş ve bu şehirlere Horasan ahalisi Türkler yerleştirilmiştir.²⁴

VIII-XI. yüzyıllar arasında yeni ve büyük şehirler kurulmuş. Doğuda Semerkand'dan batıda Kurtuba'ya kadar coğrafyada ki İslam medeniyeti bir bakıma şehir medeniyeti olarak tanımlanabilir. Bu sınırlar dahilinde bir kültürel ve iktisadî etkileşim ortaya çıkmasını sağlayan İslâm fetihleri, Orta Asya'dan

²⁰ Adem Apak, a.g.e. c.4, s. 53-57

²¹ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler – Abbasiler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara-1968, s.80.

²² Adem Apak, a.g.e. c.4, s. 501-502.

²³ Adem Apak, a.g.e. c.4, s.238-239.

²⁴ Hakkı Dursun Yıldız, "Avasım", *TDVİA*, c.4 s.112.

İspanya'ya kadar uzanarak dünyanın iktisadî bakımından değerli sayılan yerlerini İslâm toprakları haline getirmiştir. Verimli topraklarıyla Fırat ve Dicle'nin suladığı Mezopotamya ve Nil havzası yani Mısır coğrafyası, Yeraltı ve yerüstü sulama kanalları ile donatılmış Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin bereketlendirdiği Maveraünnehir bölgesi yani Türkistan, , buğday ve zeytinyağı hasılatı bol olan Kuzey Afrika, ileri maden teknolojisine sahip Kafkasya ve Avrupa'nın batısında yer alan İspanya, İslâm topraklarına dahil olmuştur. El sanatlarına ve küçük sanayiye malik bölgeler İran, Horasan, Mezopotamya, Suriye, Türkistan ve Mısır ve dahi ipek ve baharat yolları Müslümanların elindeydi. Değerli altın madenlerine bu yollardan ulaşıyordu. İç tehdit Bâtıniler, dış tehdit olarak Haçlılar ve Moğollar Abbasileri zayıflatmıştır. Selçukluların ise tarih sahnesine çıkmaları böyle bir ortamda gerçekleşmiştir.²⁵

Hanedana mensup kişiler veya güvenilir komutanlar merkezden uzak eyaletlere tayin edilirdi. Ancak bu görevlere tayin edilen komutanlar zamanla Bağdat veya Sâmerâ gibi şehirlerde ikametini tercih ederek yerlerine bakacak nâibler atadılar. Merkezî otoritenin zayıflaması ile beraber valiler veya naibleri müstakil hareket ederek bağımsızlıklarını ilân ettiler. Mısır'da Tolunoğulları ve İhşîdiler, İfrîkiyye'de Ağlebîler, Horasan'da Tâhirîler, Azerbaycan'da Sâcoğulları, Mâverâünnehir bölgesinde Sâmânîler bu şekilde kurulmuşlardır.²⁶ Kuzey Afrika bölgesinde faaliyet gösteren İsmaili mezhebine mensup Fatımiler, halife Muktedir döneminde Mısır'da, Bahreyn de ise yine İsmaili mezhebine mensup Karmatiler bağımsız birer devlet olmuşlardır.²⁷

Abbâsîler devrinde siyasî, iktisadî ve dinî sebepli pek çok isyan olmuştur. Ortaya çıkan isyanların en önemlisi, Azerbaycan'da ortaya çıkan Bâbek el-Hürremî'nin isyanıdır. Geniş bir alanı içine alması, sürekliliği, teşkilatlanması ve bütünlük arzemesi bakımından önemlidir. İktisadî ve sosyal sebeplerden ortaya çıkmış Zenc adıyla bilinen siyahî kölelerin 869-883 yılları arasındaki isyanı

²⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Abbasiler*, <http://islamekonomisi.org/abbasiler-750-1258> (ET:07.09.2017)

²⁶ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m. c.1, s.39.

²⁷ Âdem Apak, a.g.e. c.4, s. 501-502.

tarihte yerini almıştır. İsmâilî mezhebine ait fikirlere sahip olan Karmatîler de 901-906 yılları arasında, Suriye, Filistin ve el-Cezîre'yi yağmalamışlardır.²⁸

Abbâsî hilâfeti için en tehlikeli gelişme, 945 yılında Büveyhîler'in Bağdat'ı işgal etmeleridir. İranlı ve Şîî bir hanedan olan Büveyhîler, Fars, Hûzistan, Kirman ve Cibâl bölgelerinde IX. yüzyılın ortalarına doğru hâkimiyeti ele almışlardır. Abbâsî hilâfetinin yıkılmaya çalışıldığı bu dönemde İran bölgesinde yeni bir güç unsuru ortaya çıkmıştır. Bu unsur, Sünnîliği benimsemiş Selçuklular idi. Hâkimiyet alameti sayılan Hutbelerin Fâtımî halifesi adına okutulması Selçukluları harekete geçirdi. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1055 yılında Bağdat'ı Büveyhîlerden alarak halifenin eski saygınlığını elde etmesini sağladı. Selçuklular'ın siyasî hâkimiyetleri altında Abbasi halifeleri yarım asır kadar varlıklarını korudular. Ayrıca Selçuklular Bağdat'ın yanı sıra Irak'ın tamamını ve Suriye'yi de Fâtımî tehlikesinden kurtardılar.²⁹

Abbâsîler devrinde fetih amaçlı savaşlar az olmuştur. Yeterince genişlemiş olan devlet sınırlarını daha da genişletmek yerine, dâhilde refah sağlanmaya çalışılmış ve bunda da başarılı olunmuştur.³⁰

Avrupa-Ortadoğu-Orta Asya arasındaki yollar ve Kuzey Afrika'daki ulaşım organizasyonları ile kervan yollarındaki büyük şehirleri Müslümanlar denetliyorlardı. 'Doğulu' anlamında 'Syri' adı ile anılan, dış ticarete uzmanlaşmış, soyları Fenikelilere dayanan tacirler de Müslüman olmuşlardı. Eski Babil'den gelen para ve finans birikimine de Müslümanlar varis olmuşlardı. Çin'den Endonezya'ya, Türkistan, Afrika ve Ortadoğu, İslâm etkisi altına girmişti. Bu durum Akdeniz ile Hind Okyanusu'nu birleştirmiştir. İslâm'ın iktisadi ve kültürel üstünlüğü; 400 yıllık sürede -yani İslâm'ın doğuşundan Selçukluların İslâm Medeniyetine mirasçı oldukları döneme kadar geçen süre-geleneksel iktisadi ve kültürel ilkelerinden kaynaklanıyordu. Eski kültür ve medeniyetlerin olumsuz yönlerini ortadan kaldırabilecek kudrete sahip olan İslâm,

²⁸ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m. c.1, s.36.

²⁹ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m. c.1, s.35.

³⁰ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m. c.1, s.37.

bunların mirasını korumuş ve geliştirmişti. Selçuklular ve Osmanlılar da bu kudrete varis olmuşlardır.³¹

Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanması, Abbasilerin Harzemşahlarla olan mücadelesi, ve Harzemşahlılara karşı Moğollarla yapılan ittifak, Moğolların bu coğrafyada güçlenmesine sebebiyet vermiştir. Bütün bu gelişmelerin sonunda Abbâsîler gücünü yitirmiştir.³²

Cengiz Han'ın başında olduğu Moğollar, doğu'da Çin topraklarına düzenledikleri başarılı seferlerden sonra, batıda ise 1218 senesi ile birlikte İslâm dünyasını kuşatarak bu dünyayı istilaya başladılar. Hârizmşahlar Devleti inkıraz ettikten sonra İran ve Irak'ta Moğollar'a direnecek güçlü devlet kalmamıştı. Moğollar Taşkent, Belh, Hârizm'in yanısıra Maveraünnehir'i yani Semerkant, Buhara, gibi şehirleri işgal ve tahrip ederek batıya doğru ilerliyorlardı. Selefleri Cengiz Han'ın istila politikasını devam ettirdi. Onun torunlarından Hülâgû, İran'ı tamamen ele geçirdi ve ardından 1258 yılının Ocak ayında Bağdat vardı, şehri kuşattı. Bağdat Moğollar'a karşı koyacak durumda değildi, Barış çabalarından hiçbir olumlu sonuç çıkmayınca son Abbâsî Halifesi Müsta'sım, tüm maiyeti ile beraber teslim olmak mecburiyetinde kaldı. Moğollar teslim olanların hepsini idam etti; beş yüz yıldır İslâm dünyasının merkezi başşehri durumunda olan Bağdat yakılıp-yıkıldı. Nice katliam ve cinayetler ile birlikte bütün medenî müesseseler yerle bir edildi. Camiler ahır haline getirildi; kütüphaneler tahrip edildi, kitaplar yakılarak Dicle nehrine atıldı. Dünya tarihinde eşine pek az rastlanır bir felaket ve insan kıyımı oldu. Moğollar'ın Bağdat'ı tahrip etmeleri İslâm tarihinde büyük bir felâket sayılmış, bu felâket siyasî alandan ziyade medeniyet alanında olmuş ve bu tarihten sonra İslâm medeniyeti duraklamaya ve gerilemeye başlamıştır.³³

750-1258 yılları arasında hüküm süren Abbâsîler, uzun müddet siyasî arenada siyasi idareyi ellerinde tutmuşlar ve bir iki ara dönem hariç, son günlerine

³¹ Ahmet Tabakoğlu, *Abbasiler*, <http://islamekonomisi.org/abbasiler-750-1258/> (ET:07.09.2017).

³² Adem Apak, a.g.e. c.4, s. 506-507.

³³ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *TDVİA* c.1,s.36.

kadar İslâm aleminin mânevî liderliğini de üstlenmişler ve İslâm medeniyeti en parlak devrini yaşamıştır.³⁴

1.3. COĞRAFYANIN GENEL DURUMU

Emevi ve Abbasi devletlerinin coğrafi sınırlarını ve hâkimiyet alanları; devlet merkezi olarak Suriye (Şam-Dımaşk)³⁵ ve Irak (Bağdat)³⁶ dışında, merkezi Medine ve Mekke olmak üzere Hicaz bölgesi, Basra, Küfe, Uman, Bahreyn ve Yemen olarak Ceziret-ül Arap³⁷, ayrıca doğuda Kirman,³⁸ Sicistan³⁹, Horasan⁴⁰ ve Maverâünnehir

³⁴ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m. c.1, s. 37.

³⁵ Emeviler konu başlığı altındaki *Dımaşk* adlı dipnota bakınız.

³⁶ Bağdat; 33' 26' 18" kuzey enlemi ile 44' 23' güney-doğu boylamı üzerinde yer alan Dicle nehrinin her iki yakasında konumlanmış, İslam Dünyası açısından tarih, din, kültür, siyaset ve ticaret merkezlerinden olan bir şehir. Bugünkü Irak'ın başkenti. Kuruluşu 8. yüzyılda Abbasi Halifesi Ebu Ca'fer el-Mansur döneminde ve onun emri ile olmuştur. (TDVİA, c. 4; s. 425.). İslâm dünyasının mühim hadiselerinin cereyan ettiği, Bağdat Abbâsi hilafetinin başkentidir. Coğrafyası ile ilgili Halife Mansur'dan şöyle bir değerlendirme aktarılır;

“*Dicle ile Fırat arasında kalan bu ada dünyanın limanı olma özelliğini taşımaktadır. Zira Vâsıt, Basra, Übülle, Fars, Umman, Yemâme, Bahreyn ve diğer yerlerden gelip Dicle boyunca giden gemiler burada demirleyeceklerdir. Yine Musul, Diyâru Rebîa, Azerbaycan ve Ermeniyeye'den gelip Dicle boyunca aşağı bölgelere giden gemilerle Diyâru Mudar, Rakka, Şam bölgeleri, Mısır ve Mağrib'ten gelerek Fırat'tan aşağıya doğru giden gemiler çeşitli ticaret malları getirecek ve yüklerini burada boşaltacaklardır. Aynı şekilde burası Cebel, İsfahan ve Horasan bölgelerinden gelenlerin bir durak yeri olacaktır. Ve gerçekten dünyanın en güzel şehri olacaktır.*” Daha geniş bilgi için bkz: (Ahmet Turan Yüksel, “Kuruluş Döneminde Bağdat'ın Ticarî Yapısı Ve İlişkileri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2010, S.29 s.8-19)

³⁷ Asıl adı Şibh-ü Cezîreti'l-Arab (Arap yarımadası) kısaca Ceziretularap şeklinde kullanılmaktadır. Sadece el-Cezîre de denilmekte ve Türkçe'de Arap yarımadası veya Arabistan denilmektedir. Bugünkü devletler ele alındığında, Arap yarımadası Suudi Arabistan, Yemen Cumhuriyeti, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn ve Kuveyt sınırları içine alan bir coğrafya ve yüzölçümü 3 milyon kilometrekareyi biraz geçmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: (Ali Ağırman, *Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e İslam Medeniyetine Etki Eden Doğal Afetler*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014,s.2).

³⁸ İran'ın coğrafyasının ortasındaki Deşt-i lût çölünün güneybatısında yer alan şehir ve yüzey şekilleri dağlıktır. Ayrıca bu şehrin merkez olduğu idarî bölge. Daha geniş bilgi için bkz: (Marcel Bazin, “Kirman”, *TDVİA*, İstanbul 2013 c. 26; s. 63)

³⁹ Farsça'da “sakaların ülkesi” manasındaki Sakastân kelimesinden türeyen Sîstan, Günümüzde bir parçası İran, bir parçası Afganistan sınırları içinde yer almaktadır. Arapça'da Sicistan olarak adlandırılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: (Osman Gazi Özgüdenli, “Sistan”, *TDVİA*- İstanbul 2001,c.37; s.274)

⁴⁰ Horasanın batısı sınırında Sasanî devleti yer alırken kuzey ve doğu sınırında Türk devletleri yer almakta idi. Ceyhun ırmağı iki taraf arasındaki tabii sınırı teşkil etmektedir. “hor” ve “âsân” olmak iki kelimeden oluşan Horasan, Bu kelimenin Farsça dil ailesinden Dârî dilinde iki manaya gelir; Birincisi “güneş” ve onun “doğduğu yer” yani “doğu”; ikincisi ise “ye” ve “afiyetle”, yani “afiyet olsun” manasına gelir. İslam coğrafyacıları, bölgenin neresi olduğu konusunda hemen hemen müttefiktir. Horasan, Bazıları ise Cebel-i Hulvan'dan Güneşin doğduğu yere kadardır veya Rey'den Güneş'in doğduğu yere kadardır. diye zikredilirken “Doğu” dan maksat “Irak” ın

⁴¹bölgeleri ve İrminiye⁴², Azerbaycan ve Anadolu'nun Müslümanların elinde olan kısımlarını içine alan el-Cezire⁴³; kuzey Afrika'da Mısır; önceleri

doğusudur. Tarihi Belâzurî'den (Ö.279/892), Horasan'da şu şehirlerin yer aldığını nakil ediyor *Merv-i Serahs, Nesâ, Talekân, ve Âmul. Fâryâb, Cürcan, Yukarı Toharistan (Tâlekan), Huttal (Vaş), Bağlan ve Bedeşan, Tirmiz, Belh, Kûhistan, Herat, Bûşenc, adı Taberân olan Tus Aşağı Toharistan, Hulm* Horasan'a dahil olarak Mâverâünnehir' bölgesi ki *burada Buhara, Şaş, Turarbend, Soğd, yani Kis ve Nesev, Fergana, Semerkand, Ebarket,* Horasan'dahil şehirlerdir.” Daha geniş bilgi için bkz: (Sebahattin Samur, ‘‘İslam Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X.Yüzyıldaki Durumu’’, *Bilimname, c.IX*, 2005/3, s.89-104) http://isamveri.org/pdfdrq/D02237/2005_9/2005_9_SAMURS.pdf (E.T.02.09.2017)

⁴¹ Bugün Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Amuderya (Ceyhun) ile Sırderya (Seyhun) arasındaki vadiye Arapça ‘‘Maveraünnehir’’ denilmektedir. Yani nehrin ötesi manasına gelir. Ortaçağda İslam Medeniyeti için önemli bir coğrafya olmakla birlikte kültür ve bilim alanında pek çok şahsiyet yetiştirmiştir. Mâverâünnehir tabiri IX. yüzyıldan itibaren Farsça kaynaklarda kullanılmaya başlanmıştır. Bazı Türk müellifleri Çay-Ardı adını verdiği bölge Arapça vesikalarda Mâverâü'l-Ceyhun ya da Haytal, Batıda ‘‘Transoxiana’’ diye anılmıştır. Modern dönemde Mâverâünnehir, Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan yaklaşık 660.000 km2lik coğrafi bölgeyi kapsar. Daha geniş bilgi için bkz: (Vahit CELAL, ‘‘Maveraünnehir’de IX-XII Yüzyıllarda Felsefi Düşüncenin Yaygınlaşması’’ *International Journal of Science Culture and Sport July 2014*, s.798-804. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/91700> (ET:10.09.2017))

Tarihi Mes‘ûdî'nin Kuşan adını verdiği bölgede Mâverâünnehir de yer alır. Mâverâünnehir ve Türkistan'ı Arap tarihçi ve coğrafyacıları Turan topraklarının üç büyük parçasından biri sayarlar. Bölgenin *Buhara, Semerkant, Soğd toprakları, Üşrüsene (Uşrusana), Şaş (Taşkent), Fergana, Keş (Kiş), Nesev (Nahşeb), Sagâniyân (Çagâniyân), Huttal (Huttalân), Tirmiz, Guvâziyân, Ahsikes, Hârizm, Fârâb, İsbicâb, Talas, İlak ve Hucend'i* ihtiva ettiği ayrıca idarî açıdan Mâverâünnehir, ilk fetuhatlardan itibaren Horasan'ın bir parçası addedilmiştir. Ancak Horasan'ın ayrı ve özel bir statü kazanması III. (IX.) yüzyılda Sâmanîler dönemindedir. Bilgi için bkz: (Osman Gazi Özgüdenli, ‘‘Mâverâünnehir’’, *TDVİA*, c.28; s.178)

⁴² Ermeni nüfusun yaşadığı yerlerden çok daha geniş bir coğrafya ilgilendiren Ermeniye/ İrminiye ismini ve kapsadığı bölgeleri için İslâm coğrafyacıları farklı yerler zikretmektedirler. Ermeniye içinde *Arran, Cürzan (Gürcistan), en-Neşa (Nahçıvan), Ahlat, Debil (Dvin), Sirac, Cerdebil, Sisecan, Erciş ve Babü'l-Ebvab* gibi yerler zikredilir.Daha geniş bilgi için bkz: Nebi Gümüş, *İslâm Tarihi Kaynaklarında Ermeniler*, http://dunyasavasi.ttk.gov.tr/upload/files/Ermeni_Kulliyat/1-Cilt/9-Nebi_GUMUS.pdf (ET:10.09.2017)

⁴³ El-Cezire Dicle ile Fırat nehirleri arasında kalan yerin adıdır. Bölgenin sınırları zamanla farklılık göstermiştir. Eski Yunanlılar ve bugünkü Avrupalılar bu bölgeye Mezopotamya adını verirken, Araplar ise el-Cezire adını vermişlerdir. Bölgenin kuzey sınırı Keban şehrinin önünden geçen Fırat nehri ile başlar, güneyde Samsat, Rumkale, Birecik, Rakka, Rahbe ve Hille beldelerinin önünden geçerek, güneyde bulunan Divaniye yakınından doğuya yönelip Dicle nehrine ulaşır. Buradan Dicle takip edilerek doğuya doğru İmare, Bendar Tiktit, Hadise, Musul, Cezîre-i İbn Ömer, Hasankeyf, Tepe Horbus (Batman)'dan sonra kuzeye döner. Buradan Meyyâfârikîn (Silvan), Tercil (Hazro), Atak (lice) ve Hani (Hâni) kasabalarından sonra Palu önünden geçerek Murat nehrine vasıl olur. Daha geniş bilgi için bkz:

Mevlüt Koyuncu, ‘‘ İlk İslâm Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi Ve İslâmlaşma Süreci’’, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, vol. 10, S.1,Sakarya 2008, s.131-140 http://www.fed.sakarya.edu.tr/arsiv/yayinlenmis_dergiler/2008_1/2008_1_11.pdf (ET:10.09.2017))

Mısır'a bağlı iken müstakil hale getirilen ve merkezi Kayrevan⁴⁴ olan İfrikiye⁴⁵ ve Endülüs⁴⁶ bölgelerini sayabiliriz.

1.4. İKLİM VE DOĞA ŞARTLARI

1.4.1. Ceziret'ül Arap (Arabistan)

Arabistan, kısımları itibari ile çoğunlukla sıcak ve kurak kuşakta yer almaktadır. Sıcaklığın 50 dereceye kadar ulaştığı bölgede yazları çok sıcaktır. Yağış miktarı az olan iklime sahiptir. Sıcaklık, yüksek kesiminden alçak kesimlere doğru ve kuzeyden güneye daha da artar ve Kızıldeniz kıyılarında hemen hemen hiç hissedilmeyen kış mevsimi, kuzeyde ve Basra körfezi kıyılarında hissedilir. Kızıldeniz kıyılarında sıcaklığın 15 derecenin altına düşmesi ender rastlanan durumlardandır. Genellikle kuraklığa elverişli kurakçıl bitkiler ile tuzlu toprağa uyum sağlayan tuzcul bitkiler Arabistan'ın büyük kesiminde bitki örtüsünü oluşturur. Hurmanın dışında çeşitli meyveler de üretildiği Yemen bölgesi, daha fazla tarımsal faaliyete sahiptir.⁴⁷

Tabiat açısından Coğrafi olarak Arabistan Yarımadasını beş ayrı bölgeye ayırmak mümkündür.

1- Doğu Arabistan: Ra'sul –Had burnundan itibaren Hürmüz boğazına ve Irak'a ulaşan kısımdır. Volkanik dağlar Umman bölgesinde mevcut olup kumul arazilerin hâkim olduğu bir yapı söz konusudur.

2- Batı Arabistan: Kısmen dağlık kesimlerden oluşan bölge Kızıldeniz sahilleri nide içine alır. Bu bölgede sahilin gerisinden başlayarak, kuzeyden güneye uzanan sıradağlar vardır. Bu dağlar dört bölge içinde değerlendirilir. Bu bölgeler Medine, Hicaz, Assir ve Yemen bölgelerindedir.

⁴⁴ İfrikiye'nin VII-XI. yüzyıllar arasındaki başşehri. Daha geniş bilgi için bkz: Nadir Özkuyumcu, "Kayrevan", *TDVİA*, c. 25, s.89.

⁴⁵ Ortaçağ'da Araplar'ın Mağrib'in doğusuna, bugünkü Tunus ve civarına verdikleri isim. Bilgi için bkz: Nadir Özkuyumcu, *İfrikiye*, *TDVİA- 2013* c. 21; s.515.

⁴⁶ Araplar tarafından İspanya için kullanılan ve önceleri yalnız "Müslüman İspanyası" anlamında geçen Endülüs (Endelüs), İspanyolca'ya Andalusia şeklinde geçmiştir. Kökeni kesin olarak bilinmemektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Mehmet Özdemir, *Endülüs*, *TDVİA- 2000*, c.11, s:211.

⁴⁷ Kudret Büyükoçşkun "Arabistan". *TDVİA*, İstanbul 1991, c.3 s.251

3- Güney Arabistan: Sahil ve dağlık kısımların göze çarptığı bu bölge; Babül-Mendeb boğazından başlayarak Ras'ul-Had burnuna uzanır. Güney Arabistan'ın sahil kısımlarını Tihame, Hadramut ve Umman bölgesi oluşturur iken dağlık kısımlarını Hadramut ve Kemer dağları oluşturmaktadır.

4- İç Sahalar: Yarımada'nın üçte birini oluşturan bu kısımlar tamamen çöllerle kaplıdır.

5- Necid Bölgesi: Güneyden, kuzeyden batıdan, doğudan Çöller ile çevrili Necid bölgesi basamaklı bir yayladır. Kumlarla kaplı bölgenin yanı sıra dağlık alanlar da bulunmaktadır.⁴⁸

1.4.2. Suriye-Dımaşk, Mezopotamya (el-Cezire), İfrikiyye, Endülüs Bölgesi

Bu bölgelerinin iklimi ise dört ana kısımda değerlendirilebilir.

1.4.2.1. Akdeniz İklimi

Bu iklim kuşağı, sahil kesimi ve onu sarmalayan dağlar arasındaki bölgelerde yer almaktadır. Suriye ve Filistin ile Libya, Tunus ve Cezayir'in kuzey alanları, Fas'ın kuzey ve Atlas Okyanusuna bakan yerleri bu iklim kuşağına ve dâhildir. Bu iklimin hakim olduğu yerlerde yazları sıcak, kışları ılımandır. Ortalama yıllık sıcaklık 10-26 C° ve ortalama yağmur yıllık olarak bazı bölgelerde 600 mm.yi geçmektedir.

1.4.2.2. İç Akdeniz İklimi

İç Akdeniz iklimi; sahili çevreleyen dağların arkasındaki bölgelerde hüküm sürmektedir. Bu Akdeniz iklim kuşağına paralel seyir etmektedir. Bu iklime, Kuzey Irak, Suriye (Şam bölgesi) Tunus ve Cezayir ovaları da dâhildir. Akdeniz iklimine göre bu kuşak, yazlar çok fazla sıcak, kış mevsiminde ise daha soğuk olmaktadır. Ortalama sıcaklık ise (3-30) C° dır. Kışları kar ve donlu

⁴⁸ Ahmed Ağırakça, İslamdan Önce Araplar, http://ahmetagirkca.com.tr/uploads/default/articles/18-ISLAMDAN_ONCE_ARAPLAR.pdf (E.T.30/09/2017)

günlerin olduğu bu iklimde, yıl boyunca düşen yağış miktarı azalmakta ve yağışlar 380-500 mm arasında değişmektedir. Bu iklim kuşağı güney ve doğuda yarı çöl iklimle bitişiktir.. Burada ise düşen yağmur miktarı azalmaktadır. Yağışın yıllık ortalaması (120-200) mm'dir.

1.4.2.2. Çöl İklimi

En geniş iklim kuşağını oluşturur Kuzeyde Atlas Okyanusu ve Basra Körfezi ile güneyde de Somali'den ekvatora kadar uzanan bölgeyi kapsar. Gece ile gündüz arasında ısı farklılığı büyüktür. Ortalama sıcaklık (30-58) C° dir. Yağış azdır ve yağmur miktarı yılda 100 mm yi geçmez.

1.4.2.3. Tropikal iklim

Bu iklim alanı, çöl iklimin kuşağının güneyinde yer alır. Güney Somali ve Güney Sudan'dan ekvator bölgesine kadar uzanır. Bu kuşakta sıcaklık çöl ikliminden daha düşüktür.⁴⁹

⁴⁹ Yavuz Şefik- Ahmet Türker, ‘‘Arap Ülkelerinde Ormanlar’’, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri B, S.1, 1990, c. 40, s.42, http://dergipark.ulakbim.gov.tr/jffiu/article/viewFile/5000082366/pdf_1524 (E.T.05/09/2017)

1.4.3. Mısır Coğrafyası ve Özgünlüğü

Mısır, bağlı olduğu kıtadan apayrı bir gelişim göstermiştir. İnsan toplumlarının kurduğu büyük uygarlıklardan birisi olmuştur. Tarihçi Herodotos, “Mısır, Nil’in bir armağanıdır” der. Nil nehri, bu uygarlık ve medeniyetin teşekkülünde büyük bir etkisi vardır. Yaşam Nil’in akışına; taşkın ve dinginliğine yani debisine bağlıydı. Mısırlıların yaşamında belirleyicinde ana unsurdur. Nil nehri, her yıl Haziran sonu-Temmuz başında taşmakta hali ile çevresini biraz yıkıp dağıtsa da verimliliği sağlamaktaydı. Nil nehri Ekim-Kasım aylarında beraberinde getirdiği kırmızı, ince ve verimli bir toprak örtüsünü bırakmakta sonrasında geri yatağına çekilmekteydi. İnsanlar Nil’in her yıl tekrar eden bu hareketleri önceden belirliyorlardı. Yaşamlarını buna göre düzenleme zorundaydılar. Bu zorunluluk Mısır’da başta astronomi olmak üzere matematik, mimari gibi birçok bilim dalının gelişmesine katkı sağlamıştır.⁵⁰

Kurak ve sıcak çöl ikliminin etkisi altında ki Mısır, Bu durum Kuzey Afrika çöl kuşağında olduğundandır. Kısa geçiş dönemlerinin yaşandığı iki ana mevsim vardır. Bütün yıl güneşli olan iklimde yazları sıcaktır, en yüksek günlük sıcaklık ortalamaları Kahire’de 33° C, Asvan’da⁵¹ 41° C’dir bu En sıcak dönem olan haziranda ayındadır ve ayrıca yazlar her zaman sıcaktır. Ülke yıl boyunca güneşlidir. Kış ve yaz aylarında günlük güneşlenme oranı on iki saattir. Kış mevsiminde kıyı ve Mısır delta en fazla yağışı alır. Yağış Sînâ yarımadasının yüksekliğinden dolayı daha fazladır. Nisandan haziran ayına kadar ki yaklaşık 50 günlük sürede güneybatıdan gelen Hamsîn (Hammâsîn) rüzgârının şiddetine göre toz ve kum fırtınaları görülür ve çevre kumla kaplanır; onun arkasından kuzey rüzgârları ile beraber Yukarı Nil’e nehir seferleri daha da kolaylaşır..⁵²

Mısır fizikî açısından dört bölgeye ayrılır:

1-Nil vadisi ve deltası,

2-Doğu çölü (Arap çölü),

⁵⁰ <http://www.fdk.yildiz.edu.tr/Yazilar/MisirTarihi.pdf>

⁵¹ Mısır’ın güneyinde Nil nehri kıyısında turizm şehri.

⁵² Suna Doğaner, “Mısır”, *TDVİA*, 2004, c.29, s.554.

3-Batı çölü (Libya çölü),

4-Sînâ yarımadası.

Sudan'dan sonra Mısır topraklarına giren Nil nehri, Doğu Afrika'nın göller bölgesinden doğar. Çok geniş ve derin çukurlara dolan Nil vadisi Asvan çevresinde derin ve dardır. Nil nehri çevresini tarıma ve yerleşmeye uygun vahalar haline.⁵³

1.4.4. Mezopotamya (El-Cezire)

İktisadi ve siyasi hayatı açısından belli bir öneme sahip bazı dağlık kütlelerini barındıran El-Cezire platosunun yükseltisi oldukça düşüktür. Bu dağ kütlelerinden etrafında şehirlerinin oluştuğu akarsular doğar. Halbuki sulak olmayan step, göçebe aşiretlerin sahasıdır. el-Cezire, Diyarbekir ile Fırat arasındaki Karacadağ'ı, Habur ve Belih arasındaki Cebel Abdülaziz, Mardin ile Ceziretü İbn Ömer (Cizre) arasındaki Tur-Abdin, Belih ve Habur ve Dicle arasındaki Sincar Dağı, ve Musul'un güneyindeki Cebel Makhul gibi belli dağ gurupları bu bölgededir. Bu dağlardan Fırat'ın sol kıyısının kollarını oluşturan birçok su kaynakları doğar ve bunlar özellikle El-Cezire'nin kuzey ve kuzey doğusunda ki Toros sıra dağları, bu bölgeyi Ermeniyye ve Azerbaycan platosundan ayırır. Bu nedenle doğusuna zorlukla girilebilirken, batıda alçaldığı için el-Cezire'den Harput (Elazığ) ovasına kolayca geçilebilir. Mezopotamya havzasına hakim 4000 metrelik zirvelere sahiptir. Çünkü dağların eteğindeki Diyarbekir sadece 580, Ceziretü İbn Ömer (Cizre) ise 300 m. yüksekliktedir. Dicle vadisi boyunca, Cizre ile Musul arasında Cebel Cudi, Cebel Tinnin, Cebel Ebyad, Cebel Mağlub gibi bir dizi yüksek dağ çemberi uzanır. Büyük Zap'tan itibaren, bu dağlar Dicle vadisinden ayrılan Zağros'la birleşirler.⁵⁴

⁵³ Suna Doğaner, a.g.m. c.29, s.553

⁵⁴ Adnan Çevik, "Ortaçağ İslam Coğrafyacılarına Göre El-Cezire ve İdari Taksimatı" *Osmanlı Araştırmaları –XXXIII, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin hatıra sayısı – I*, İstanbul 2009, s.43.

1.4.5. Horasan

Horasan coğrafyasında hakim yapı sıra dağlar, bu dağların arasında vahalar, plato, ovalar ve çöllerdir. Horasan bölgesi İran platosunun bir uzantısında yer almaktadır. Aşırı erozyon Plato'nun kırılmasına, bölgenin biçimlenmesine neden olmaktadır. Sıralı dağlardan Elbruz sıra dağlarını yükseltisi 5 bin metreye varır. Bu sıralı dağların bir ucu Afganistan kuzeyindeki Hindukuş dağlarına uzanırlar. Kuzey Horasan'da yer alan sıra dağların yükseltisi 3 bin metreyi aşar. Bu silsile Elbruz ve Pamire bağlanarak Hindukuş dağları ile de birleşir. Bölgenin kuzeyinde Kafkasya'ya kadar uzanan sıra dağlar, Güneyde ise; bir dizi sıradağlarla birlikte Hindukuş dağları yer alır. Bu dağlar doğal bir set oluşturur ve bu set; siyasi mücadelelerde pek çok millet için sığınma bölgesi olmuştur. Büyük bir bölümü çöllere kaplı olan güney Horasan'da Deşt-i Kevir çölünde bad-ı semum denilen yakıcı ve boğucu rüzgâr, yağmuru toprağa inmeden havada buharlaştırır. Yine bölgenin güneyinde ıssız ve son derece kurak, Deşt-i Lut çölü vardır. Ürkütücü görüntüye sahip bu çölde iç havzalar denize ulaşmamakta ve de çok az yağmur yağmaktadır. Horasan'da başka küçük çöllere de bulunmaktadır.⁵⁵

Karasal iklim Horasan'ın bazı kısımları hariç tamamına hâkim olup, Horasan'ın güney kesiminde genel anlamda çöl iklimi hâkimdir. Bölgedeki şehirlerden bahsederseniz Belh'in iklimi Irak'ın, Merv'in iklimi Şam'ın iklimine benzer. Nîşâbur'un havası daha mutedil ve uygundur. Bölgenin iklimini Mukaddesi⁵⁶ şöyle ifade ediyor; “Üç ay evlerde, Üç ay damda ve üç ay da sundurma da yatarız.”⁵⁷

⁵⁵ Haşim Şahin- Yunus Arifoğlu, “Selçuklu Öncesi Dönemde Horasan: Coğrafi Konum, İktisadi Yapı ve Şehirler”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* c.8, S.3, Yıl/2013, s. 365-366

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/akademikincelemeler/article/view/5000047976/5000045294> (E.T.10/09/2017)

⁵⁶ Ahsenü't-Teķāsım adlı eseriyle tanınan İslâm coğrafyacısı. Asıl adı Muhammed b. Ahmed MAKDİSÎ'dir. Geniş bilgi için bkz; Marina A. Tolmachev, “Makdisi”, *TDVİA*, c.27, s. 431.

⁵⁷ Haşim Şahin- Yunus Arifoğlu, a.g.m. s.366.

1.5. DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR

1.5.1. Doğal Afet

Doğal Afet, Birleşmiş Milletlere göre İnsanların korunmaya, barınmaya, giyinmeye, tıbbi bakıma ve sosyal yardıma ihtiyaç duyduğu, yardımsız kaldığı, bundan dolayı günlük yaşantısının etkilendiği ani bir durum...⁵⁸

Bu tanıma ilaveten Doğal afet, deprem, kuraklık, fırtına, sel, heyelan, çığ, dolu, hortum, göktaşı düşmesi vb. doğa olaylardan engellenmesi mümkün olmayan jeolojik, meteorolojik, hidrolojik, klimatolojik, biyolojik ve dünya dışından kaynaklanan doğa olaylarının neticelerine verilen genel ad.⁵⁹

Daha kısa ve kapsayıcı tanım verecek olursak; İnsanlara zarar veren, yani can ve mal kaybına yol açan doğa olaylarına Doğal Afet denir. Tabii olması, can ve mal kaybı ile sonuçlanması, kısa zamanda meydana gelmesi ve nihai olarak ise başladıktan sonra insanlar tarafından engellenememesi doğal afetin özelliğidir. Dünyanın neresinde hangi afetin daha çok olduğu bilinmektedir. Bazı afetlerin sonuçları doğrudan ve hemen ortaya çıkar. Bunlar deprem, heyelan, çığ, sel, don vb. afetlerdir. Ama kuraklıkta olduğu gibi bazılarının sonuçları ise dolaylı olarak uzun vadede ortaya çıkar.⁶⁰

Tarihi süreçte doğal afetlerin ‘ne oldukları’ ve ‘niçin oluştuklarına’ dair farklı açıklamalar olmuştur. Biz bu açıklamaları üç temel gruba ayırabiliriz. İlk sırayı doğal afetlerin ilahi kaynaklarla (doğüstü güçlerle) açıklanması alır. İkinci sırada ise doğal afetlerin 'doğa' tabiatın işi olarak (doğal güçlerle) meydana gelmesi ve üçüncü sırada da doğal afetlerin 'insan ve toplum işi' olarak açıklanması gelir.⁶¹

Farklı açıdan Doğal afetleri üç ana grupta değerlendirmek mümkündür.

⁵⁸ Muhammed Hamza Muhammed Salah, *Kevaris-ül Tabiiyye fi-ş Şam ve Mısır* (M.1097-1517), Gazze Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi Tarih ve Asar Bölümü (Doktora Tezi) Filistin 2009- s.3.

⁵⁹ T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*, Kasım 2014, s.64.

⁶⁰ <http://www.icisleriafad.gov.tr/dogal-afet-nedir-ve-afetlerin-zellikleri> (ET:11.09.2017)

⁶¹ Recai Akyel, *Afet Yönetim Sistemi: Türk Afet Yönetiminde Karşılaşılan Sorunların Tespit Ve Çözümüne İlişkin Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Adana 2007, s.14.

1-Tabii Afet: İnsanın dahilinin olmadığı en azından ihmalinin olduğu veyahut ta zararların hafifletilmesine ve tesirinin giderilmesine yönelik tedbirinin olmadığı, ilahi meşiyetten kaynaklanan afet türüdür. Tabii Afeti ise şu başlıklarda ele alabiliriz.

a-İklimsel Afetler: kuraklık, kıtlık seller, fırtınalar, taşkınlar, ve bunları takip eden açlık.

b-Jeolojik Afetler: Depremler, volkanlar, tsunamiler, med-cezir dalgalanmaları.

c-Biyolojik Afetler: Canlılar (İnsan, hayvan ve bitki) üzerindeki salgın hastalıklar, yani veba, zirai afetler, çekirge baskınları.

d-Kevni Afetler: Meteorların düşmesi ve göksel ışımlar...

2-Beşeri Afet: Planlı ve iradi gerçekleşen afetler ki harbler, konvansiyonel silahlar, yangınlar, nükleer serpinti vs.

3-Beşer ve tabiatın ortaklaşa sebep olduğu afetler ki insan fiili ile başlayan sonrasında tabiatın da afetin artmasında esas rol oynadığı afetlerdir. Rüzgarın etkisi ile tesiri ve hacmi büyüyen yangınlar, bilinçsiz yapılaşma sonucu depremlerin zararının arttığı afetler, uçak kazaları, büyük gemilerin batması, (mal kaybına ve çevre kirliliğine sebep olan) , ihmal sonucu (baraj) setlerin yıkılması...⁶²

Oluşum hızlarına göre doğal afetleri ikiye ayırabiliriz.

1-Hızlı Gelişen Doğal Afetler: Deprem, seller, taşkınlar, orman yangınları, dolu fırtınaları, çığlar, don olayları.

2-Yavaş Gelişen Doğal Afetler. Belirli bir süreçte yavaş gelişen tehlikeli doğa olaylarının sebep olduğu afetler. Kuraklık, çölleşme, iklim değişikliği, ormansızlaşma, heyelan vb.⁶³

⁶²Muhammed Hamza Muhammed Salah, a.g.e. s.5-6

⁶³ Cemalettin Şahin-Şengün Sipahioğlu, *Doğal Afetler ve Türkiye*, Gündüz Eğitim ve Yay. Ankara 2003, s.13.

1.5.2. DOĞAL AFETLER

1.5.2.1. Kuraklık, Kıtık ve Açlık

Kuraklığı görece olarak tanımlayabiliriz. Çünkü bir yerde yağın yağış miktarının seviyesine bakılarak değerlendirilir. Kuraklık, su sorunuyla ilgili diğer kavramları da ihtiva edecek şekilde kullanılmakta ve sıklıkla medya ve halk arasında kuraklık kavramı bu manayı da kapsamakta ve bu manada anlaşılmaktadır. Geçici durumlar için kuraklık, kalıcı durumlar için ise çoraklık ve çölleşme gibi kavramları kullanılabilir. Geçici olmasa da kuraklık deyimi toprağın ve yeraltı sularının kuruması ya da azalmasını da ifade edilebilmektedir.⁶⁴

Kıtık; yiyecek maddelerinin piyasada ve stoklarda az bulunması durumu olarak tanımlarsak, bu tanım kelime manasına uygun düşmektedir. Aynı şekilde bir ihtiyaç maddesi veya hizmet temininde yaşanan güçlük durumu olarak da ifade edilmektedir.⁶⁵ Açlık ise insanın en az bir yıl süreli beslenme ihtiyaçlarına göre, yetersiz gıda alımı ya da yeterli gıdanın yokluğu olarak tanımlanabilir. Kıtıklığı buna bağlı olarak tekrar tanımlar isek kıtlık; insanların yaygın ve sürekli aç kalması ve neticesinde insanların aşırı zayıflayıp tákattan kesilmesi ve ölüm olaylarında mühim bir artışa sebebiyet veren aşırı ve uzun süreli gıda darlığıdır.⁶⁶

⁶⁴ Ümit Şahin, Levent Kurnaz, ‘‘İklim Değişikliği ve Kuraklık’’, *Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi*, Ekim 2014, s.11.
http://ipc.sabanciuniv.edu/wpcontent/uploads/2014/10/IPM_KuraklikRaporu_24.10.14_web_rev2.pdf (E.T.20/09/2017),

⁶⁵ Abdulkadir Gül, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Kuraklık Ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892–1893 ve 1906–1908 Yılları)’’ *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)* Volume 2/9 Fall 2009, s.144,145.

⁶⁶ Müfitcan Atalay, *Sahra altı Afrika’ındaki kıtlık sebepli açlık*,
http://www.mbmtr.org/uploads/1/7/9/4/17943871/temkon_3_mufitcanatalay.pdf (E.T. 21/09/2017)

Kuraklık ve neticesi olan kıtlık, dünya tarihinin farklı evrelerinde görülmüştür. Milattan önce IV-I. binyıllarda Mezopotamya'dan Anadolu ve Kafkaslara göç etmiş kavimlerinin göçünü, araştırmacılar; iklim değişikliği (kuraklık, çiftçilik ve hayvancılık için elverişli topraklar), Nuh tufanı ve benzeri etkenlere bağlamaktadır.⁶⁷

4300 yıl öncesinde tarih sahnesi çıkan Akadlar; yüzlerce yıl varlığını korusa da 40 kusur sene içerisinde şiddetini artıran bir kuraklık ve iklim bozulması sonucunda karanlık bir döneme girerek Zağros dağlarından gelen Gutianlar tarafından İ.Ö 2154 yılında yıkılmış, hâlâ bugün dahi birçok yönünü bilemediğimiz bir devlet.⁶⁸

“...Kıtlık yıllarında depolanmış olan ürünleri yemeye başladılar ve kıtlığın sadece Mısır'da değil, halkı yiyecek sıkıntısı çekmeye başlayan Kuzey Arabistan, Ürdün, Filistin ve Suriye'de de olması dolayısı ile bu ürünleri ihraç da etmeye başladılar. Mısır halkı kıtlık yıllarını rahatlıkla geçirdi Çünkü Hz. Yusuf (a.s.) gerekli tedbirleri almıştı. Hatta erzak fazlasını ihraç ettiler. Her taraftan insanlar gelerek Mısır'dan gerekli erzaklarını satın aldılar.”⁶⁹

Kuraklığın sebep olduğu bir olayda Türklerin anayurtları olan Orta Asya'dan göçüdür. Bu olayda o dönem yaşanan büyük kuraklıkla ilgilidir.⁷⁰

⁶⁷ Anar Ağalar-Zade, “M.Ö. V - I. Binlerde Yakınoğu – Anadolu – Kafkasya Üçgeninde Kavimler Göçü, Ticari - Kültürel İlişkiler ve Etkileşimler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, C.IX, S.2, İzmir 2009, s.9.

⁶⁸ Ümit Şahin, Levent Kurnaz, a.g.e. s.5.

⁶⁹ Ali Ağırman, *Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e İslam Medeniyetine Etki Eden Doğal Afetler*, , Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Erzurum-2014,s.24

⁷⁰ Cemalettin Şahin-Şengün Sipahioğlu, a.g.e. s.319.

Hicretin 18.yılında (M.639-640) Hz. Ömer devrinde Müslümanlar açlık ve kıtlık afeti ile karşı karşıya geldiler. Açlık öyle bir aşamaya geldi ki vahşi hayvanlar gelip insanlara sığınıyordu. Esen rüzgârların toprağı kül gibi önüne katıp savurmasından dolayı bu yıla ‘Remade’⁷¹ yılı adı verilir.⁷²

1.5.2.2. Sel ve Su Taşkınları, Fırtınalar

Akım debisi her akarsuyun fiziki ölçüsüdür. Kar ve buz erimeleri artış gösteren sıcaklığa bağlıdır. Uzun süre devan eden sağanak yağışları ve akarsuyu besleyen derelerde ani su artışları vb. çeşitli nedenleri de bu erimelere eklediğimizde, su kütlesi artan bir akarsuyun çevresindeki yerleşim yerlerinde can ve mal kaybına neden olabilecek ölçüde akış büyüklüğü oluşturması olayına sel adı verilir.⁷³

Fırtına bir atmosfer olayıdır. Şiddetli sağanak yağışları, şimşek ve yıldırım gibi olayları üretir, önemli doğa olaylarına sebebiyet verir. Hızı 63 km/saat ve daha hızlı rüzgârla birlikte bütün bu hava aktiviteleri önemli doğa olaylarına neden olursa buna fırtına denir.⁷⁴

Nuh Tufanı

*"Bunun üzerine, biz de bardaktan boşanırcasına bir yağmur ile göğün kapılarını açtık. Böylece arzı da kaynaklar halinde coşturduk. Nihayet iki su (yerin ve göğün suları, Nûh kavmini helâk edecek) muayyen bir ölçü üzerinde birleşiverdi. (Böylece mukadder olan helâk husule geldi.). Biz, Nûh'u (ve onunla iman edenleri), levhalardan yapılmış ve perçinleşmiş gemiye yükledik; Öyle ki, muhafazamız altında akıb gidiyordu. Bunu, (peygamberlik nimeti) inkâr edilen Nuh'a, bir mükâfat olarak yaptık."*⁷⁵

⁷¹ Remade; Arapçada kül rengine verilen ad.

⁷² İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi* (çev: Beşir Eryarsoy) Bahar Yay. İstanbul-1991, c.2 s.508.

⁷³ Cemalettin Şahin-Şengün Sipahioğlu, a.g.e. s.123.

⁷⁴ Cemalettin Şahin-Şengün Sipahioğlu, a.g.e. s.124.

⁷⁵ Kamer sûresi, 54/11-13. A. Fikri Yavuz Meali <http://www.kuranmeali.com/> (E.T. 25.02.2018)

İslami kaynaklar, Hz. Nuh'un kıssası ve tufandan şöyle bahsetmektedir; Nuh (A.S) hayatını Allah'ın dininin tebliğine adamıştır. Bundan dolayı (Irak coğrafyasında yaşayan) kavmi tarafından aşağılanmış, kavminin helaki için Allah'a dua etmiş, Allah, duasına icabet etmiş ve Allah, tufanla putperest kavmi helak edeceğini bildirmiştir. Üç yıl devam eden kuraklığın ardından tufan meydana gelmiş. Tufandan sonra da yeryüzü kâfirlerden temizlenmiştir.⁷⁶ Bir kısım İslami tefsirlerde de; gök ve yersularının takdir edilen iş için birleştikleri vurgusu yapılarak Nuh tufanı şöyle anlatılmakta; “Sular gökten boşalmaya, yerden kaynamaya kırk gün devam etti. Öyle ki gemi yükseldi ve suların üstünde ilerlemeye başladı. Dalgaların dövdüğü gemi dolaşırken nihayet Mekke'ye ulaştı, Beyt'i tavaf etti. Beyt'in yeri hariç bütün dünya sular altında kalmıştı.”⁷⁷

1.5.2.3. Depremler

Depremler, doğanın en ürkütücü ve yıkıcı afetlerinden birisidir. İnsanları ürkütmüş korkutmuş, bu yüzden nice söylence ve efsaneye kaynaklık etmiştir. Bir depremin korkunçluğu, başladıktan sonra sarsıntıların kadar süreceğinin ve ne şiddetle olacağını bilinemeyişindedir. 13 milyon kadar insan son 4000 yıllık tarihi süreçte depremlerden dolayı hayatını kaybetmiştir. Bu ölümlerin yaklaşık 2.7 milyonu son yüzyılımızda olmuştur.⁷⁸

Modern deprem teorilerinde kabul edilen levha tektoniğine göre; yeryuvarlağının dış kısmı, levha adı verilen katı kaya tabakalarından oluşmaktadır. Kıta adı verilen levhalar veya kıtasal ve bölgesel plakalar sıvı magma üzerinde hareketli olduklarından devamlı birbirlerini iter, çarpışmalar

⁷⁶ Ali Ağırman, a.g.e. s.11.

⁷⁷ Sema Çelem, *Tefsir Külliyatında Hz. Nuh Kıssasının Gelişimi*, Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Ana Bilim Dalı, Ankara 2016 s.172.

⁷⁸ Prof. Dr. Kadir Dirik Ders Notları, H.Ü. Jeoloji Müh.Böl., s.1, http://yunus.hacettepe.edu.tr/~kdirik/FJ_18_Depremler.pdf (E.T.23/09/2017)

yoluyla birbirini etkilerler. Bu şekilde farklı plakaların hareketleri depremleri oluşturmaktadır.⁷⁹

Geçmişte, birçok yıkıcı deprem olduğu gibi, gelecekte de olacağı ve eğer (önlem alınamaz ise) büyük can ve mal kaybına uğranılacağı bir gerçektir.⁸⁰

1.5.2.4. Zirai Afetler ve Çekirge İstilaları

Bir bölgede zararlı böceklerin aşırı derecede artması veya bu böceklerin başka bir bölgeye hareketinde meydana gelen zararlı böcek istilalarını da afet olarak nitelendirebiliriz. Çekirge istilaları buna bir örnektir. Kuzey Afrika ve Arabistan'da yaygın çöl çekirgeleri, en çok bilinen ve afete neden olan çekirge türleridir. Çekirgeler kuraklık nedeni ile sürüler halinde yiyecek aramak için göç ederler. Bu esnada çoğalmalarına hava koşulları da yardımcı olur. Geçtiği yerleri tahrip ederler ve tarımsal alanlarda ki zirai üreticileri ve nihayetinde toplumu zarara uğrattırlar. Tarım ve orman alanlarına diğer böcek ve kurtların istilası da böyle afetlere neden olabilir.⁸¹

1.5.2.5. Salgın Hastalıklar

1.5.2.5.1. Veba

Halk arasında “taun”, “kıran” “kara ölüm” “karahumma”, ve benzeri isimlerle anılan ‘Veba’ tarihte ki en korkunç ve yaygın salgın hastalıklardan biridir. Ortaçağda Avrupa’da etkili olan ve Osmanlı kaynaklarında daha çok “taun” olarak isimlendirilen veba tarihi süreçte dünyanın çeşitli bölgelerinde de varlığını devam ettirerek insanlık için büyük bir tehdit olmuştur.⁸² İnsanlık tarihi kadar eski olup dinî kitaplardaki ayetlerde de yer almıştır. Eski Ahidin çeşitli yerlerinde geçmekte, Hz. Muhammed (A.S)’nin bu hastalıkla ilgili hadisleri de

⁷⁹ Selma Turhan Sarıköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler Ve Salgın Hastalıklar*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya 2013, s. 22.

⁸⁰ Tarihteki kronolojik deprem listeleri için bkz.; T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığı; <http://www.deprem.gov.tr/tr/tarihseldepremler> (E.T.: 11.10.2017)

⁸¹ Cemalettin Şahin-Şengün Sipahioğlu, a.g.e. s.402

⁸² Selma Turhan Sarıköse, a.g.e. s.36

nakil edilmektedir. Bu salgın hastalığın virüsü 1894 yılında Fransız bilim adamı Alexander Yersin tarafından bulunmuş, bu virüse onun soy ismine atfen “yersinia pestis” adı verilmiştir. Esas olarak bir hayvan hastalığı olan Veba ‘‘hıyarcıklı veba ve akciğer vebası’’ olarak iki türü ana türü söz konusudur.⁸³ Son derece öldürücü bir veba türü olan Hıyarcıklı Veba, enfeksiyonlu bir pirenin ısırmasıyla bulaşır. Önce siyahımsı bir leke oluşur, koltuk altlarında, kasıklarda ve boyunda yumurta benzeri şişlikler gözlenir. Buna ateş de eşlik eder. Hıyarcıklı veba vakalarında, hastaların yarısı bir hafta içinde ölmektedir. Hasta ölmeden önce hastanın teri, idrarı ve tükürüğü tiksindirici derecede yoğun kokmaktadır. Akciğer vebası ise pireden bulaşmamaktadır. Enfeksiyonlu kişinin öksürüğünden ve tükürüğünden bulaşmaktadır. Soğuk havalarda mikrobun akciğere yerleşmesiyle ortaya çıkmakta, burundan kan gelmesine yol açmaktadır. Bu veba türü insanları 24 saat içinde öldürmektedir. Veba, pireler aracılığıyla diğer kemirgenlere de geçmektedir. Her türlü depo ve mahzenlerde yerleşik hastalıklı fareler vebayı daha uzak ülkelere ulaşım vasıtalarına ile intikal ettirebilirler. İnsan başlangıçta vebayı tesadüfen hastalıklı kemirgenden alır, tükürük yoluyla diğer insanlara bulaştırır.⁸⁴

Tarihi bir gözlem olarak, ortaçağ İslam âlimlerinden İbn Hacer'den⁸⁵ hastalığın insan bedeni üzerinde belirtisi ve etkisi şu şekilde nakledilmektedir. *"Cesedin içi dâhil her tarafında çıkan tomurcuktur ve bulaşıcıdır deve bezesi gibidir, ateşli iltihap ile çıkan zamanla kararır, kızaran sivilce, tümör tarzında koltuk altında, parmaklarda ve bedenin farklı kısımlarında görülen cüzzam gibi olup insan uzvunu yaralayıp, şişiren kanı ateşli bir şekilde akıtıp, bazen vücudun bir kısmında pıhtılaşmasına, kızarıp-şiştikten sonra o kısmın yok olmasına sebep olan genelde kulak arkasında, burun ucunda ve koltuk altında, kanın bozulması sonucu zehirli maddeler sebebi ile direnci zayıflamış uzuvları etkileyen ve kalp*

⁸³ Murat Serdar, *Geç Ortaçağlarda Batı Avrupa'da Hastaneler ve Tıp Eğitimi*, Basılmamış Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, Tokat-2015, s.94.

⁸⁴ Selma Turhan Sarıköse, a.g.e. s.36

⁸⁵ Meşhur adı; İbn Hacer el-ASKALANİ'dir. Ünlü hadis âlimi ve hâfızı.(ö. 852/1449). Ayrıca taun hastalığı ile ilgili Bezl'ul-Mâûn adlı eseri vardır. Bkz; (M. Yaşar Kandemir, ‘‘ İbn Hacer el-Askalani’ *TDVİA*, 19/514). Diğer bir hadisçi İbn Hacer el-Heytemi ile karıştırmamak gerekir.

çarpıntısı, kusma, bayılma gibi vücutta anormal durumlar ile sonuçlanan bir hastalık'' olarak ortaya çıkar⁸⁶.

Hem tarihçiler hem Arap dil bilimcileri veba ve taun kelimelerini fark gözetmeksizin kullanmışlardır. Bu da hastalığın türünü tespitinde zorluk çıkartmaktadır. Veba, ilmi-ıstilahi manada taundan daha genel ve daha şümüllüdür. Her taun vebadır fakat her veba taun değildir.⁸⁷ Platon, M.Ö. 429-430 yıllarında Yunan topraklarında görülen vebanın Atinalılar ile Spartalılar arasındaki 30 yıl süren savaşın M.Ö. 431'de bitmesinin sebebi olduğunu vurgulamıştır.⁸⁸

Dünyada ki Veba salgınları üç tarihi evrede ele alınır. İlki milâdî 541 yılında başlayan Jüstinyen vebasıdır.⁸⁹ Bu musibete ilk önce Mısır sınırı üzerindeki Kuş (Etiyopya) ülkeleri maruz kalmıştı. Tarihte bilinen bu veba (hıyarcıklı veba) çok büyük boyutta olup, ilk defa Etiyopya'da görülmüş, Akdeniz ve Ortadoğu üzerinden Anadolu'ya geçmiştir. Buradan da ikiye ayrılarak doğu ve batıya atlamıştır. Girdiği ülkelerdeki nüfusun büyük bölümünü kırıp geçiren salgının, Anadolu'da ki zararını bilemiyoruz. Ancak Bizans'ın merkezi İstanbul'da bir günde 16 bin kişiyi öldürmesi, salgının boyutunun çok yüksek olduğunu göstermektedir. Anadolu'da bilhassa Kilikya, Iconie (Konya), Kapadokya, Antioche (Antakya), Constantinople (İstanbul) gibi bölge ve şehirler vebadan en çok etkilenen yerler arasında bulunuyorlardı. Bu korkunç salgın esnasında, insanlar hislerini kaybetmiş, çıldırmış, birbirlerine hücum etmiş, dağlara çıkmış ve kendilerini öldürmüşlerdir. İstanbul'da ki vebaya yakalanan insanların avuçlarının içinde pıhtılaşmış üç damla kan görünüyor ve bilahare ölüyorlardı. İnsanlar ölüleri gömmekten aciz kaldıkları için, cesetleri yığın yığın denize atmak zorunda kalmışlardır. Vebaya maruz coğrafyada herkes kendi canının derdinde iken ve pek çok kimse öldüğünden, mallar kendi haline

⁸⁶ İsmail Kurt, *Hadislerde Veba ve Korunma Yolları Bezlû'l-Mâ'ûn Adlı Eser Çerçevesinde*, Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya -2009, s.15.

⁸⁷ Müzdevir Sümeyye, *el-Mecaât ve 'l-Evbie fi'l-Mağribi'l-Evsat (M. 927-1520)*, Doktora Tezi, Mentori Üniversitesi İnsani İlimler Ve Edebiyat Fakültesi Asâr ve Tarih Bölümü, Cezayir-2009, s.21

⁸⁸ Murat Serdar, a.g.e. s.94.

⁸⁹ Nühket Varlık, "Tâun", *TDVİA-* c.40 s.177.

bırakılmış halde bulunuyor, bunları toplayacak bir kimse görülüyordu. Tarlalar ekinlerle dolu idi, fakat bunları biçecek kimse yoktu. İnsan kalmadığından bağ bozum devrinde üzümleri toplayan olmamıştı. Bu veba salgını üç yıl devam etmiş ve bir Avrupalının ifadesiyle: "Allah'ın bu gazabı yatışmıştı". Zirai ve tarımsal işler durmuştur. Çünkü bu salgında büyük nüfus kayıpları olmuştur. Bu da bir taraftan kıtlık açlığa ve enflasyona sebep olmuş olmalıdır.⁹⁰

Ortaçağ boyunca kadar aralıklarla süren veba, VIII. yüzyılın ortalarında İslam coğrafyasını da etkilemiştir. 1330'larda Orta Asya'dan başlayıp 1347'de İpek yolu aracılığı ile ticaret kervanları üzerinden İslâm dünyasına ulaşan ve "kara ölüm" diye anılan ikinci tarihi evrede veba, özellikle Avrupa coğrafyası olmak üzere eski dünyayı tehdit etmiş ve aralıklarla devam ederek XIX. yüzyılın ortalarına kadar ağır insani kayıplara neden olmuştur.⁹¹ Bu veba yüzünden Avrupa nüfusunun üçte birinden biraz fazlasının öldüğü iddia edilmektedir.⁹² Üçüncü evre sayılan Bombay vebası XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan'dan çıkarak bütün dünyaya sirayet etmiş ve XX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.⁹³

Hz. Peygamber zamanında görülen ilk tâun hicretin 6 yılında (627) Medâin'de meydana gelen Şîrûye tâunudur. Bu taun Sasanilerin hâkimiyeti olan bölgelerde olmuştur. Dönemin Sasani hükümdarının bu taun döneminde öldüğü rivayet edilmektedir. Müslümanların etkilenmediği fakat tarihin kayıt ettiği taundur.⁹⁴

Hicretin 17. senesinde (Hz Ömer devrinde; Miladi 639 yılında) Amvas taunu görüldü. Bu hastalık sebebi ile Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Muâz b. Cebel gibi sahâbenin ileri gelenlerinin de bulunduğu 25 bin kişi vefat etti. Bu hastalık,

⁹⁰ Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1991 S.26, C.15,s.37.

dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/21/38.pdf, (E.T. 03/10/2017) . Murat Serdar, *Geç Ortaçağlarda Batı Avrupa'da Hastaneler ve Tıp Eğitimi*, Basılmamış Doktora Tezi, s.94-95.

⁹¹ Nühket Varlık, a.g.e. c.40 s.177

⁹² T. Tolga Gümüş, "Avrupada Kara Ölüm Ve Dönem Kronikleri", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.20, S.1, Adana 2011, s.140-141.

⁹³ Nühket Varlık, a.g.e. c.40 s.177

⁹⁴ Nasır Behçet Fadıl, "Tevâin fi Sadr'il-İslam ve Hilafet'il-Emeviyye", *Mecellet'ül-Camiat'ül Kerkük*, c.6, S.2, Kerkük 2011, s.1.

hastalığın ilk olarak görüldüğü Kudüs ile Remle arasında küçük bir şehir olan Amvas'a nisbet edilir. Bundan dolayı Amvas taunu denildi. Sonra hastalık Şam bölgesinde yayıldı.⁹⁵

1.5.2.5.2. Çiçek Hastalığı

Çiçek hastalığı, Variola adında bir virüsün tükürük, solunum, hasta teması ve bu virüsü taşıyan hayvanlar ve eşyalar vasıtası ile insana bulaşması ile ortaya çıkan ateşli ve ağır bulaşıcı bir hastalıktır. Virüs, yüzde kabarcıklara sebep olur, yüz derisinde derin izler bırakır. Hastada önce ateş, yüzde ve gözlerde sonra tüm vücutta beliren kırmızı kaşıntılılar görülür. Bu belirtilere sırt ve kas ağrısı eşlik eder. 10-14 gün içinde şiddetli titreme ve 41 derece ateşle kendini belli eden hastalık, ateşle beraber halsizlik, baş ve sırt ağrısı, yüz, kol ve bacaklarda kırmızı döküntüler gösterir. Düz yapılı kabarcıklar, iki hafta sonra enfeksiyonlu bir hale gelir, üç dört hafta içinde kabuk tutar, ayrılır ve düşer. Yaz mevsiminde sıcak havalarda ve veba günlerinde daha yaygınlaşır. Hastalığın en şiddetlisi, kara olanıdır. Benefşe, yeşil, kızıl ve sarı olanlar da hastalığın şiddeti azalır.⁹⁶

Çiçek hastalığı, tarihte ilk tanınan hastalıklardan biridir. Bu hastalık, M.Ö.1122'de Çin'de kayıtlara geçmiştir. Hitit uygarlığının yok olmasına sebep olduğu, Roma İmparatorluğunun gerilemesine sebebiyet verdiği belirtilmektedir. Hastalığa yakalanan bebekler ve beş yaş altı çocuklarda ölüm oranı ise % 80-100 arasında olmakla beraber genel ölüm oranı % 20-60 arasında değişir. Hayatta kalanlar kör olabilir, çirkin yara izleri taşıyabilirler.⁹⁷ Bu hastalık Amerikalılar tarafından virüslü battaniyelerin Kızılderililere verilmesiyle biyolojik bir silah olarak da kullanılmıştır.⁹⁸ Günümüzde biyolojik silah olarak kullanımını yeniden gündeme gelmiştir. ABD ve Sovyetler Birliğinin biyolojik silah programlarında

⁹⁵ İbn Kesîr, *el-Bıdaye ve'n-Nihaye Büyük İslam tarihi*, Çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yay. İstanbul-2000 c.7, s. 154 ayrıca Bknz. Nasır Behçet Fadıl, a.g.e. s.5

⁹⁶ Selma Turhan Sarıköse, a.g.e. s.49-50

⁹⁷ Selma Turhan Sarıköse, a.g.e. s.49-50.

⁹⁸ Selma Turhan Sarıköse, a.g.e. s.50.

yer alan bir hastalıktır.⁹⁹ Bu da hastalığın ne ölçüde tehlikeli olduğunu göstermektedir.

⁹⁹ Osman Şadi Yenen, “Biyolojik Silah Olarak Çiçek ve Aşısı” , *Klinik Gelişim*, C.18(3), İstanbul 2005, s.63-88.
http://www.klinikgelisim.org.tr/eskisayi/cilt18sayi3/09_Biyolojik_Silah_Olarak__.pdf (E.T. 10.11.2017)

1.6. DOĞAL AFETLERİN VE SALGIN HASTALIKLARIN ETKİLERİ

Doğal afetlerin ve salgın hastalıkların insanlar üzerinde hem maddi hem de manevi büyük zararlar verdiği, can ve mal kaybına sebep olduğu aşikârdır. Emeviler ve Abbasîler döneminde meydana gelen afetlerin ve salgınların insanlar üzerinde vermiş olduğu zararları başlıklar altında ifade eder isek, bu konuyu daha iyi açıklayabiliriz. Bu başlıklar ise;

1-Can Kaybı

2-Mal Kaybı

3-Yerleşim Yerlerinin Yok Olması ve Göç Hareketleri

4-Açlık

5-Siyasi Etkiler

1.6.1. Can Kaybı

Birbirleri ile ilintili ve sebep-sonuç ilişkisi içerisinde yer alan bu başlıkların belki en önemlisi can kaybı yani insan hayatının nihayete ermesidir. Bu durum, dehşet sahnelerinin tarih içerisinde de yer alması demektir.

Örnek olarak; 1055-1059 (H.446-451) yılında ki Bağdat'ı, Maveraünnehir'i Azerbaycan'ı etkisi altına alan Geniş Çaplı kıtlık ve Veba Salgınında İbn'ül-Kesir yaşananları şöyle tasvir ediyor; *Peşpeşe kıtlık ve ölümler meydana geldi... Azık kıtlığından dolayı insanlar, leşleri ve kokuşmuş şeyleri yemek mecburiyetinde kaldılar. Bir kadının yanında küflenip yeşermiş bir köpek bacağı görüldü. Bunu yemek mecburiyetinde kalmıştı. Bir erkek de bir çocuğu tandırda kızartıp yemişti. Bir kuş leşi duvardan yere düşmüş; beş kişi onu kapışıp aralarında paylaşmış ve yemişlerdi... Yoksul kimseler köpekleri pişirip yiyor, mezarları açarak ölüleri çıkarıp pişirip yiyorlardı. İnsanların gece gündüz meşguliyetleri sadece ölü eti yıkayıp teçhiz etmek ve mezara gömmektir. Bir çukur*

kazılıyor, oraya yirmi-otuz ceset defnediliyordu... Sultan Debis b. Ali barış yaptıktan sonra memleketine döndüğünde ahalisinin vebadan ötürü öldüğü ve orada çok az sayıda insan kaldığı için memleketinin harap olduğunu gördü. Adamlarından birini elçi olarak bir yere gönderdi. Bir grup insan onu yakalayıp öldürdüler. Pişirip etini yediler.¹⁰⁰

Bu salgın ve kıtlık hadisesinde bir buçuk milyon insanın öldüğü tarihçiler tarafından nakledilmiştir.¹⁰¹ Bu anlatılanlar mübalağa olarak değerlendirilebilir. Bu rakamı abartı olarak ele alsak bile olayın büyüklüğü ve can kaybının ne kadar yüksek olduğu açıktır. Tasvirler için de aynı şeyi düşünebiliriz. Farklı tarihlerde pek çok vaka, bu gibi yamyamlık hadiselerini doğrulamaktadır.

Depremler ani gelişen afetlerdir. 280/893 yılı Erdebil, Rey, Taberistan ve Hindistan'ı kapsayan büyük depremde çok kısa bir sürede 150 bin kişi ölmüştür.¹⁰² Emeviler ve Abbasiler döneminde pek çok yıkıcı ve can kaybına sebep olan depremler olduğu gibi, şuan ve gelecekte de olacağı, önlem alınmaz ise büyük can ve mal kaybına uğranılacağı bir gerçektir.

1.6.2. Mal Kaybı

Çalışmamızda afetler ve salgınlar anlatılır iken; “*Can ve mal kaybı olmuştur*”, “*mal kaybı bir yana pek çok insan ölmüş*” “*...şehrinin bir kısmı yıkılıp harabeye döndü*”, “*pek çok can ve mal kayıplarına neden olmasının yanında bölgeyi adeta harabeye çevirdi*”, “*Belh şehrinin 4/1'i yıkılmıştır*” gibi cümleler ile pek çok olayda mal kaybı ve zararlar anlatılmıştır. Görüleceği üzere depremler can ve mal kaybının çok yüksek olduğu afetlerdir.¹⁰³

1108'i 1109'a bağlayan şiddetli kış aylarında Doğu Anadolu'ya çok kar yağınca, eriyen karlar nedeni ile Nisan 1109'da Dicle nehri taşı. Tarım ürünleri telef oldu. Bu yüzden fiyatlar aşırı şekilde yükseldi. Irak'ta, telef olan mahsul

¹⁰⁰Bilgi için; 3.2.44. M. 1055-1059 (H. 446-451) Geniş Çaplı Doğal Afetler' başlığına bakınız.

¹⁰¹ Aynı başlığa bakınız.

¹⁰² Bilgi için; 3.2.21. M. 893 (H. 280) Yılı Geniş Çaplı Deprem' başlığına bakınız.

¹⁰³ Ayrıntılı bilgiler için ‘2.3.10. Emeviler Dönemi Deprem Tablosu ve 3.2.56. Abbasiler Dönemi Deprem Tablosu’ başlıklarına bakılabilir.

nedeni ile özellikle hububat eksikliği şeklinde zuhur eden kıtlık meydana geldi. Hayatta kalmak için halk, bir süre hurma, yeşil bakla, dut, çimen vs. yemek zorunda kaldı.¹⁰⁴ gibi benzeri anlatımları çoğaltabiliriz. Maddi kaybın sonuçlarını ifade ederken, bu örnekler kâfidir.

1.6.3. Yerleşim Yerlerinin Yok Olması ve Göç Olayları

Afetlerde can ve mal kaybı öyle boyutlara ulaşır ki insanların yaşadığı bir şehir artık tamamen haritadan silinir veya yaşanmaz bir yer olur. İnsanlar hayatlarını idame için başka yerlere göç etmek zorunda kalırlar. Örnek olarak; 873-874 (H.260) yılında, İslâm ülkelerinde şiddetli bir kıtlık görüldü. Öyle ki birçok şehirlerin ahalisi başka yerlere göçtüler. Bu sebeple Mekke'de mücavirlerden hiçbiri kalmadığı, Hepsinin Medine'ye ve diğer şehirlere göçtüğü, Mekke valisinin de şehri terk edip gittiği anlatılmış, göç olgusuna değinilmiştir.¹⁰⁵

945-946 (H.334) yılında meydana gelen kıtlık hadisesi anlatılır iken "Irak'ta kıtlık ve yokluktan kaçan insanların ilk göç ettikleri bölgelerden biri Suriye'ydi. Bu nedenle iki bölge birbirini doğrudan doğruya etkilemekteydi." denilerek şehirlerarasında cereyan eden göç hareketlerine de temas edilmiş, insanların yaşama imkânını elde ettiği en uygun bölgelere göç ettiği vurgulanmıştır. 945-946 (H.334) 'da Bağdat'ta yaşanan başka bir kıtlıkta; Açlık ve yoksulluktan Bağdat halkı, Basra ve Vasıt şehirlerine kaçarlarken çoğunluğu yollarda telef olmuşlardı.¹⁰⁶

1.6.4. Açlık

Afet ve salgın hastalıklarının en önemli sonucu, belki hemen sonrasında bunlara eşlik eden açlıktır. Kuraklık ve kıtlık vak'alarının ardından olağan bir şekilde açlık vak'alarını görüyoruz. Çünkü kuraklık ve kıtlık; insanın hayatını idame ettirdiği erzakının yoksunluğudur. Yoksunluğun arttığı her afet sonrası

¹⁰⁴ Bilgi için; '3.2.50. M. 1109-1111 (H.502-505) Yılları Arasında Geniş Çaplı Kıtlık ve Pahalılık' başlığına bakınız.

¹⁰⁵ Bilgi için; '3.2.18. M. 873-874 (H. 260) Büyük Kıtlık ve Veba' başlığına bakınız.

¹⁰⁶ Bilgi için; '3.2.32. M. 942-943 (H. 331) Yılı Doğal Afetleri ve Horasan'da Deprem başlığına ' bakınız.

açlık kaçınılmaz bir son olarak karşımıza çıkıyor. ‘‘Endülüs’te kıtlık ve ardından açlık meydana gelmiştir.’’ ‘‘Halk kıtlığa maruz kaldı. Açlıktan ölmeye başladılar.’’ Benzeri cümleler, çalışmamızın neredeyse her konu başlığında ve içeriğinde ifade ettiğimiz cümlelerdir.

1.6.5. Siyasi Etkiler

Doğal afetlerin siyasi etkilerine değindiğimizde en çarpıcı örnek ise İhşidilerin yıkılış sürecidir.¹⁰⁷ Büyük bir kıtlık ve arkasından meydana gelen veba salgını, İhşidîlerin son yıllarına tesadüf etmiştir. Mısır tarihinde ki en büyük iki felaket olarak değerlendirilen bu kıtlık ve veba salgını, İhşidîler devletinin sonunu hazırlamıştır. Dokuz yıl süren pahalılık ve kıtlık 963’te başlamış ve 971 yılına kadar sürmüştür. Nil’in taşmaması bu kıtlığa sebep olmuştur. 969 yılında İhşidîler devleti yıkılmıştır. Kıtlık ve pahalılık İhşidîlerin iktisadi durumunu bozdu. Doğal olarak devletin siyasi durumu da etkilendi. Bu bozulmalar, orduyu dış saldırılara karşı aciz bırakacak seviyede zayıflatmıştır. Kendisine yapılan saldırıları İhşidî ordusu püskürtemedi. Ülke içinde muhalifler kesimler Fatimîlere sığındılar ve onları Mısır’ı işgale kışkırttılar.¹⁰⁸ Bu dönemde meydana gelen felaketlerde o kadar çok insan ölmüş ki cenazeler kefenlenememiş ve defnedilmeden ortada kalmıştır. Ölenlerin sayısının 600 bin olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁹ Bu tarihi hadise, Afet ve salgın bir hastalığın ülkede siyasi gücü nasıl değiştirebileceğine dair örnek olmasına yeterlidir, diyebiliriz.

1.7. KLASİK TARİH ANLATIMI DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR

Tarihi olayların gelişiminde doğal afetlerin önemli etkileri bulunmaktadır. Tarih anlatımlarında doğal afetlere yer verilmemek suretiyle tarihi gelişmeler sebep sonuç ilişkisi kurulmadan öğrencilere aktarılmaktadır. Bu durum, öğrencileri ezberci bir tarih eğitimi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Daha kalıcı ve

¹⁰⁷ Geniş bilgi için; ‘‘3.2.34. M. 968-969 (H. 359) Yılı Bağdat ve Mısır’da Kıtlık’’ başlığına bakınız.

¹⁰⁸ İlyas Gökhan, , İhşidîler Devletinin Yıkılışına Sebep Olan İktisadi Buhranlar Ve Salgın Hastalıklar, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.17, Konya 2007, s.262.

¹⁰⁹ Bilgi için; ‘‘3.2.34. M. 968-969 (H. 359) Yılı Bağdat ve Mısır’da Kıtlık ‘ başlığına bakınız.

ezberden uzak bir tarih eğitiminin sağlanabilmesi açısından tarihi olayların önemli nedenleri arasında yer alan doğal afetlerinde aktarılması, neden sonuç ilişkisi kurma yeteneği kazandırması bakımından oldukça önemlidir.¹¹⁰ Tarih okuyan insanlar açısından da aynı durum söz konusudur. Siyasi etkilerine değindiğimiz afetlerde, İhşidilerin Mısır'ı nasıl Fatimilere bırakmak zorunda kaldığı örneği, ne derece tarih anlatımlarında yer almaktadır. İki satırlık ifadeler acaba yeterli midir?

Tarihin pek çok döneminde yaşanan doğal afetler devlet politikalarını etkilemiştir. Seferler ve savaşlarda da doğal afetler çeşitli şekillerde etkili olmuştur. Alaattin Keykubat'ın Trabzon seferinde, surlar aşılacak üzere iken yaşanan aşırı yağışların fırtınaya dönüşmesi sonucu askerler arasındaki iletişim kesilmiş, askerler dört bir yana savrulmuştur. Seferin başarısızlıkla sonuçlanmasına aşırı yağışlar sebep olmuştur.¹¹¹ Abbasi halifesinin Büveyhilere karşı Selçuklu sultanı Tuğrul beyi Bağdat'a davet etmesi ve bu davete uyan Tuğrul bey'in Bağdat'a gelmesi ile Büveyhilerin Bağdat'taki hâkimiyetlerine son vermesi anlatılır iken bu esnada Bağdat'ta şiddetli bir veba salgının olduğu tarihte ne kadar yer almaktadır. Bağdat'taki halk tabiri caiz ise burnundan solumaktadır.

112

Tarih ders kitaplarında ve tarih anlatımlarında doğal afetlerle ilgili gerekli bilgilerin verilmesi, alınabilecek önlemler açısından ve afet yaşandıktan ne gibi sonuçları olabileceğini öngörmek bakımından gerekli bilgi donanımını sağlayacaktır. Sebep sonuç ilişkileri kurarak verilecek bir tarih eğitiminde ülkenin coğrafyası üzerinde oluşan doğal afetlerin tarih ders kitaplarında yer alması da bu bilinçlenmeye katkı sağlayacaktır.¹¹³

¹¹⁰ Nursel Duman Kocabaş, *Türkiye'de Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Doğal Afetler Nasıl Yer Alabilir (Bir Model Önerisi)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı, Ankara, Aralık, 2011, s.46.

¹¹¹ Nursel Duman Kocabaş, a.g.e. s.47.

¹¹² Bilgi için; '3.2.44. M. 1055-1059 (H. 446-451) Geniş Çaplı Doğal Afetler' başlığına bakınız.

¹¹³ Nursel Duman Kocabaş, a.g.e. s.47.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. EMEVİLER DÖNEMİNDE DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR

Tezimizin giriş bölümünde belirttiğimiz gibi ilk dönem İslam tarihi müellifleri, kitaplarında afetler ve salgın hastalıklar konusunu, hicri 3.asrın yarısına kadar dipnot derecesinde ele almışlardır. Hicri 3. asrın ikinci yarısında itibaren ise tarih kitaplarında doğal afetler ve salgınlar bir nebze olsun yer almaya başlamıştır. Emeviler dönemi de ilk üç asır içerisinde yer almasından dolayı bu dönem meydana gelen afet ve salgın hastalıklar tarihi, konu itibari ile daha kısa muhteviyattan oluşacaktır. Bu muhteviyata geçmeden önce bu dönem İslam toplumunun bu konuya bakış açısını irdelemek, konunun sosyolojik boyutunu ve insanlar üzerindeki psikolojik etkisini anlamamız açısından fayda sağlayacaktır.

2.1.1. Emevi ve Abbasi Toplumunun Doğal Afet ve Salgın Hastalıkları Algılayış Biçimi

Hz. Peygamber döneminde yaşanan ve arkasından dört halife döneminde meydana gelen afet ve salgınlara kısaca değinmek, ilk İslam Toplumunun afet ve salgınlara nerede, ne zaman karşı karşıya geldiği ve vakalara nasıl baktığını belirtmek yerinde olacaktır.

2.1.1.1. *Fil vakası*

Peygamber efendimiz Muhammed (A.S) doğmasından yaklaşık iki ay önce, Habeş Hükümdarı Necaşi'nin Yemen'de Ebrehe adında ki valisi Kabe'nin insanlar tarafından ziyaret edilmesine mani olmak için Bizans kralının da yardımıyla Yemen'in başkenti San'a'da büyük bir kilise yaptırdı. Bu kilisenin Araplar için ziyaret yeri olacağını, kimseyi Kabe'yi ziyarete göndermeyeceğini bildirdi. Ayrıca Ebrehe'nin başka bir amacı da Mekke'yi alarak Araplar'ın artan ticarî faaliyetlerini bitirmek, San'a'yı Arabistan'ın dinî, ticarî ve siyasî merkezi haline getirmek olduğu, kuzey-güney bağlantısını kesen Mekke'yi saf dışı

bırakmak suretiyle Suriye'ye uzanarak ve Sâsânîler'le savaşıyan Bizans'a yardım etmek olduğu da belirtilir.¹¹⁴

Ebrehe, ordusuna Mekke'ye saldırılması emrini verdi. Askerin önünde bulunan fil Mekke'ye doğru hareket etmeyerek yerinden kımıldatılmadı. Sonrasında ise Ebâbîl kuşları askerler üzerlerine taşlaşmış çamur atarak Ebrehe'nin ordusunu kurt yemiş yaprağa çevirdiler. Ebrehe ve kendisi gibi bu olaydan kurtulan askerleri ile birlikte mağlup olarak Yemen'e dönmek zorunda kaldı.¹¹⁵

Kırlangıca benzetilen bu acayip kuşların herbirinin ağzı, siccîlden¹¹⁶ olduğu belirtilen ve müfessirlerce mercimekle nohut arası büyüklükte gösterilen taşlarla (taşlaşmış çamur) yüklüydü. Ebrehe'nin ordusunun bu kuşlar tarafından helak edilmesi, Klasik tefsirlerde bir mucize olarak değerlendirilir. Bazı müfessirlerin ise taşın vurduğu yerden çiçek çıktığı belirtilir. Yine aynı kaynaklar, "Arap topraklarında çiçek ve kızamık hastalıkları ilk defa o yıl görüldü" şeklinde bir rivayeti zikrederler. Bazı çağdaş İslam âlimleri bu rivayetlere dayanarak olayı bir bulaşıcı hastalık salgını şeklinde yorumlamaya çalışmışlardır. Ebrehe'nin ordusu çiçek salgınına mâruz kaldıkları için bedenleri delik deşik olmuştur.¹¹⁷ Olayı bir mucize olarak gören Müslümanlar, Ebrehe'nin ordusunun Allah'ın evine saldırmaya cesaret etmesinden dolayı cezaya maruz bırakıldığına inanmışlardır. Ebrehe'nin ordusunu, Kur'ân-ı Kerîm "ashâbü'l-fil" şeklinde adlandırmış, bu olay Fil adındaki bir sûre ile müslümanlara hatırlatılmıştır. Diğer Arap kabileleri de bu olay sebebiyle Mekke'de mukim Kureyş sülalesine saygı duymuşlar ve onlara "ehlüllah" demişlerdir.¹¹⁸

¹¹⁴ Mustafa Fayda, 'Fil Vakası', *TDVİA*, c.13, s.71.

¹¹⁵ Ali Ağırman, a.g.e. s.41.

¹¹⁶ Kuran-ı Kerim, Fil süresi 105/4 <http://www.kuranmeali.com/>

¹¹⁷ Ali Ağırman, a.g.e. s.41.

¹¹⁸ Mustafa Fayda, a.g.m. c.13, s.71

2.1.1.2. Hz. Muhammed'in (A.S) Doğduğu Zaman Meydana Gelen Olaylar

Hz. Muhammed'in (A.S) doğduğu zaman ile ilgili olarak, İran kiralı Kisrâ'nın sarayının çatladığı, Sava gölü'nün ¹¹⁹ çekilip kurduğu, İran'da Mecûsîlerin (söndürülmeden yakılan) ateşinin söndüğü , Dicle nehrinin önü kesilip o ülkelere taşıdığı, Peygamberimizin doğduğuna alâmet olan yıldızın doğduğu gibi rivayetler ile aktarılan vb. olaylar¹²⁰ ile çok nadir rastlanan tabiat olayları arasında ilahi irtibatlar kurulması, tabiat olayları ve neticesinde yaşanan afetlerin ilahi haber veya ikaz olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

2.1.1.3. Medine Döneminde, Yaşanan Kuraklık, Kıtık ve Deprem

Medine döneminde, yaşanan kuraklık ve kıtlık sebebiyle Hz. Peygamber'in dua ettiği, ardından sağanak şekilde yağmur yağmaya başlayıp Medine'yi seller aldığı için bizlere aktarılması da kuraklık vb. olaylar da insanların acziyete düşüp ilahi yardım beklediklerini, bunun da dini bir ibadet olarak İstiska namazı adı verilen ibadet şekline dönüştüğü görülmektedir.¹²¹ İslam Toplumu arasında afetlerin, ilahiyat ve ibadet konuları arasında yer edinmesine bu tür olaylar örnek verilebilir.

Hicretin beşinci yılında Medine'de deprem olmuştur. Uhud dağı sarsılmış, Hz. Peygamber bu deprem için Müslümanlara;

“Rabbiniz, sizi hoşnut olacağı duruma döndürmek istiyor; siz de O'nun rızasını isteyiniz” buyurmuştur.¹²² ve böylelikle depremin ilâhî bir uyarı olduğunu belirtmiştir.

Ebû Mûsâ (r.a) ‘dan (Allah Resülü (S.A.V) buyurdu:) "Benim bu ümmetimin, esirgenmiş bir ümmettir. Ona ahirette azap yoktur. Dünyadaki azabı,

¹¹⁹ Sava, Tahran (eski Rey) ile Hemedan arasında bir şehir.

¹²⁰ Zehebi, Tarihu'l-İslam, çev: Muzaffer Can, Cantaş Yayınları, İstanbul-1994, c.1, s.100-106

¹²¹ Mustafa Baktır, "İstiskâ", TDVİA,c.23, s.382, konu ile ilgili hadisler için bkz. er-Rudani, Cem'ul-Fevaid, naşir; Dar İbn Hazm, Beyrut- 1998, c.1, s.343-344.

¹²² Ali Ağırman, a.g.e. s.50

fitneler, zelzeleler ve cinayetlerdir."¹²³ Bu hadis, depremlere başka bir bakış açısını da ortaya koyuyor.

2.1.1.4. Dört Halife Döneminde Yaşanan Afetler

H.20/M.640-641 yılında Hz Ömer döneminde Umman ve Basra'da şiddetli bir depremin meydana geldiği bu depremin Hicaz, Şam ve Küfe'de de hissedildiği kaydedilmekle beraber maddi hasar ve can kaybı konusunda bir bilgi verilmemiştir. Hz Ömer'in bu deprem esnasında "sakin ol, yoksa ben adaletsizlik mi ediyorum" dediği nakil edilmiştir. Hz Ali'nin de muhtemelen bu depremde aynı şekilde "sakin ol" dediği, bu cümlelerden sonra depremin durduğu belirtilirken bu olay her iki sahabeye ait keramet sayılmıştır.¹²⁴

Müslümanlar arasında depremler algılayış açısından daha çok dinî ve ahlâkî olarak ele alınmıştır. Kur'an, Tabiat olaylarından ahlâkî ve mânevî dersler alınmasını teşvik etmiştir. Eski ümmetlerin bir kısmının deprem vb. âfetlerle helâk edilmesi, Allah'ı hatırlama ve bunlardan ibret alma algılayışı şeklindedir. Güneş tutulması, şiddetli rüzgâr, fırtına ve deprem gibi doğal âfetlerden sonra Allah'a dua edilmesi, Hz Muhammed (S.A) tarafından tavsiye edilen davranış biçimidir.

125

2.1.1.5. İslam Toplumunun Salgın hastalıkları Algılayış Biçimi

Ayrıca Hz. Peygamber salgın bir hastalık olan Taun hakkında şöyle buyurmuştur.

Üsâme İbn-i Zeyd (r.a) gelen rivâyete göre, Üsâme'ye:

- Tâûn hakkında Resûlullah (S.A.V)'den ne duydu? Diye sorulmuş. Üsâme de:

- Resûlullah (S.A.V) şöyle buyurduğunu işittim, demiş:

¹²³ er-Rudani, a.g.e. ,c.4, s.10 (Ahmet Bin Hanbel ve Ebu Davut'tan naklen)

¹²⁴ ¹²⁴ Nuh Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler Ve Algılanma Biçimleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015 s.51-53.

¹²⁵ Nuh Arslantaş, "Zelzele", *TDVİA*, c.44, s.229.

-Tâûn bir azâbtır. Benî İsrâîl'den bir kavme, yahut sizden önce geçen bir ümmete gönderilmiştir. Siz bir yerde o(nun çıktığı)nı duyduğunuz mu, o tâûnlu yere gitmeyiniz! İçinde bulunduğunuz bir yerde tâûn zuhûr ederse, ondan kaçarak oradan çıkmayınız.¹²⁶

Hadîsin açıklamasında; Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh tercemesi ve şerhi eserinin müellifi Kâmil Miras şunları yazmaktadır: ‘‘Peygamber Efendimiz’in bir azâb, bir âfet olmak üzere tavsîf buyurduğu bu müstevlî (istilacı, bulaşıcı) hastalıklara karşı korunma şekli, bugünkü tabâbetin (tıb biliminin) karantinasıdır’’¹²⁷

Dört halife döneminde hicretin 17. Yılında meydana gelen kıtlık olayına ve 18. yılında meydana gelen Amvas taununa bu çalışmamızda değinilmiştir.¹²⁸ Hz. Peygamber (A.S.)’in karantina konusundaki tavsiyeleri vefatından sonra sahabe tarafından uygulanmıştır. Hz. Ömer, Suriye bölgesindeki orduyu teftiş için yola çıkmışken kendisine Serğ isimli kasabada vebâ hastalığının var olduğu haber verilmiştir. Hz. Ömer’e Hz. Peygamber’in bu hadisleri hatırlatılmış ve bunun üzerine o da Allah’a hamdederek ‘‘Evet, biz Allah’ın kaderinden kaçıyor, Allah’ın kaderine iltica ediyoruz’’ diyerek veba bölgesine girmeyerek karantina kararını uygulamıştır.¹²⁹

Emevi ve Abbasi dönemlerinde yaşayan Müslümanların bakış açısını göstermesi bakımından Ortaçağ İslam âlimlerinin vebaya bakış açılarını ele aldığımızda;

Tıp çalışmalarında uzun zaman otorite kabul edilen İbn-i Sina’ya (ö.428/1037) göre bulaşıcı hastalıkların sebebi, havanın tabiatının bozulmasıdır. Devamında ise Bulaşıcı hastalıklar havanın cevherinin bozulması neticesinde olur. Zira insanlar ve tüm hayvanlar havayı solumadan yaşayamazlar. Canlıların havayı solumadan hayatlarını devam ettirmeleri mümkün değildir, derken İbnü’l-Esir

¹²⁶ Abdi'l Latifi'z Zebidi, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh tercemesi ve şerhi*, Ankara, 1984, c. 9, s. 206-207.

¹²⁷ Abdi'l Latifi'z Zebidi, a.g.e. c.9, s.206-207.

¹²⁸ Bilgi için; tezimizin ‘‘1.5.2.5.1.Veba’’ başlığına bakınız.

¹²⁹ İsmail Kurt, a.g.e. s.44-45.

vebâ hastalığı hakkında, bu hastalığın havanın bozulması neticesinde insanın mizacının ve bedeninin de bozulmasından kaynaklandığını belirtmiştir.¹³⁰

İbn Hacer'e göre vebâ hastalığı tamamen cinlerin müdahalesinden kaynaklanmaktadır. Bu hastalığın sebebi olarak gösterilen havanın tabiatının bozulması gibi gerekçeleri o kesin bir dille reddeder.¹³¹ Bu bakış açısını destekleme babında olmak üzere Ünlü dil ve tefsir âlimi Zemahşeri (ö.488/1095) Ortaçağ Arap toplumunun vebâ hastalığını cin müdahalesi şeklinde tanımladıklarını ifade etmiştir.¹³² Veba; ilgili ayet ve hadislere göre, geçmişte haktan sapan ümmetler için ceza, Mü'min olup da büyük günah işlemiş insanlar için dünyadaki cezaları, salih Müslümanlar için ise şehadettir.¹³³

2.2. DOĞAL AFET VE SALGIN HASTALIKLARIN FİZİKSEL VE SOSYOLOJİK MEKANİZMASI

(Evlat!) Muayyen gelirin yoksa az harca. Gemicilerin bir şarkısı vardır:

Eğer dağlara yağmur yağmazsa, Dicle Nehri bir yılda kuruyuverir.

GÜLİSTAN

Ortaçağ'da çıkan birçok krizin nedeni -bugün olduğu gibi- en azından tetikleyicisi doğa kaynaklıdır: Mısır'da Nil Nehri'nin yeteri kadar yükselmemesi; Mezopotamya bölgesinde Fırat ve Dicle nehrinde su seviyelerindeki düşme; kuraklık, şiddetli kış, zamansız don olayı veya kar yağışı, çekirge ve fare istilaları, deprem, şiddetli fırtına vs. Bunlardan biri veya birkaçı ortaya çıktığında, domino taşı etkisiyle olaylar zinciri başlar. Mesela filan yılda Bağdat'ta hububat fiyatının olağanlığına rağmen un fiyatının artması ve aynı yıl içerisinde Dımaşk (Şam)'ta bir adamın vebaya yakalanıp ölmesi, bütün bunların o yıl Doğu Anadolu'nun dağlarına yağın karın çok az olması ile irtibatlandırmak çalınca sayılabilir. Kış mevsiminde Doğu Anadolu'ya yeteri kadar kar yağmaz ise, bahar aylarında eriyen

¹³⁰ İsmail Kurt, a.g.e. s.24.

¹³¹ İsmail Kurt, a.g.e.. s.32.

¹³² İsmail Kurt, a.g.e.. s.28.

¹³³ İsmail Kurt, a.g.e. s.62-71.

karlar Fırat ve Dicle Nehirlerini yeterince besleyemez ve su seviyesi düşer, nehrin üzerinde bulunan ve gerekli enerjiyi su gücünden alan değirmenlerin çalışma hızları da düşer. Bu durum un fiyatlarını yükseltir. Aynı sebeple, bölgede yeteri kadar ekimin yapılamaması, sonrasında hububat kıtlığının âmili olur. Yiyecek maddeleri tükenir, genel bir kıtlık oluşur. Yenebilecek her şey insanlar tarafından tüketilir. Binek hayvanları da artık kasaplık et gibidir. Bu da yetmez ise, güvercin, serçe, veya kedi ve köpekler yakalanıp yenmeye başlanır. Kedileri yok etmek, kontrol altında olmayan fare popülasyonunun bir anda patlatır. Bu, kapıdaki yeni bir vebanın habercisidir. Kıtlığın çocukları ve aynı zamanda tahrik edicisi genelde veba vakalarıdır. İşler içinden çıkılmaz hale gelir. Bu esnada Bağdat'tan Şam'a doğru giden bir ticaret kervanı ya da bölgedeki kıtlıktan kaçıp Dımaşk'a yerleşmek için göç edenlerin içerisinde vebalı birisi bulunabilir. Bu da salgının buraya da yayılmasına neden olur. Düzenli işleyen mekanizmalar, kıtlık dönemlerinde birbirinin ardı sıra işlemez hele gelir. Kriz (doğal afet) dediğimiz şey aslında budur.¹³⁴

Yukarıda ki paragrafta krizin ne olduğuna dair olan tanıma istinaden bir krizin aslında yani doğal afetin birbirini tetikleyen fiziksel ve sosyolojik bir mekanizma olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.3. KRONOLOJİK TASNİF

Emevi ve Abbasi dönemlerini kapsayan tarihi süreç içerisinde doğal afetleri ve salgın hastalıkları birbirine bağlı olaylar zinciri içerisinde değerlendirerek ayrıma tabi tutmadan kronolojik olarak sunmak en doğrusu olacaktır. Bu çalışmada kıtlık, kuraklık, depresyon, salgın hastalık gibi olaylar tek bir dizi halinde ortaya konulacaktır.

¹³⁴ Ahmet Nurullah Özdal, *İslam İktisâdî Coğrafyasında İş Yaşamı, Ticaret Ve Tüccar (X – XIV. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Erzurum-2013, s.72-73.

2.3.1. Miladi 683 (Hicri. 64) Yılı Taunu

Kerbela vakasından sonra Emevilere karşı gelişen muhalefet hareketlerinin çoğaldığı buna karşın Yezid Bin Muaviye'nin hicazda tek siyasi aktör olarak kalan Abdullah bin Zübeyr'i etkisiz kılmak ve Abdullah bin Zübeyr'e meyletme ihtimali dolayısı ile Medinelileri bertaraf etmek için Medine'yi kuşatması ve bu kuşatmada pek çok insanın katledildiği, şehit edilenler arasında 80 kadar sahabinin olduğu Harre vakasının¹³⁵ sonrasında miladi 683 (h.64) yılında Basra'da veba salgını baş gösterdi. İbn Cevzi'nin "el-Muntazam" adlı eserinden aktarıldığına göre veba salgını, hicretin altmış dördüncü senesinde Basra'da baş göstermiştir. Hicretin 69. (M.688) senesinde baş gösterdiğine dair zayıf bir rivayet te vardır. Zehebî ile diğerlerinin de anlattıklarına göre bu salgının büyük hasarı, Basra'da görülmüş ve üç gün sürmüştü. İlk günde 70 bin, ikinci günde 71 bin, üçüncü gün de 73 bin Basralı ölmüştü. Dördüncü günde Basralılardan çok az sayıda adam kalmıştı. Halkın büyük çoğunluğu ölmüştü. Sahabeden Enes bin Malik'in pek çok evladı bu taunda ölmüştür. Anlatıldığına göre valinin annesi de ölmüş, cenazesini kaldıracak kimse kalmamış ve sonunda cenazeyi kaldırmak için dört kişiyi kiralamışlardı.¹³⁶

Tarihçi İbn Kesir yukarıdaki paragrafa ilaveten bir raviden naklen taunun şiddetini şöyle aktarıyor; "Kabileleri dolaşıyor, ölüleri defnediyorduk. Ölü sayısı çoğalınca, artık kendimizde onları defnedecek gücü bulamadık. Eve giriyor, ev halkının ölmüş olduğunu görünce, kapılarını üzerlerine kapatıyor, onları o halde bırakıyorduk. Bir eve girdik, içeriyi aradık, içeride hayatta kalmış bir kimse göremedik, kapıyı üzerlerine kapadık. Veba salgını bittikten sonra tekrar mahalleleri dolaşmaya başladık. Kapadığımız kapıları açıyor, evleri tekrar kontrol ediyorduk. Bir eve girdiğimizde evin ortasında vücuduna daha yeni krem sürülmüş bir çocuk gördük. Sanki o anda annesinin kucağından alınmıştı. Biz orada durup çocuğa bakarken ve durumunu hayretle seyrederken duvarın yarığından bir köpek çıkarak geldi. Çocuğa doğru yaklaştı. Çocuk da sürünerek ona

¹³⁵ Adem Apak, a.g.e. c.3, s.101-104

¹³⁶ İbn Kesir, *El Bidaye Ve'n-Nihaye*, Naşir: Dar'u-l İhya'il-Turasi'l-Arabi, Beyrut-1988, c.8, s.288.

gitti ve köpeğin memesini tutup emmeye başladı. Bilahare ben o çocuğun büyüdüğünü ve Basra mescidinde sakalından tutulduğunu gördüm."¹³⁷

Bu veba salgınına Taun-u Carif adı verilmiştir. Carif Arapça'da silip süpüren, sel gibi manasına gelir.¹³⁸ İnsanları sel gibi süpürdüğünden bu adı almıştır. Yukarıda bahsi geçen 70'er binlik lafzın kesret ve mübalağa için olduğu iddiası ile beraber, bu taunun Hicri 69 (m.688) yılında vuku bulduğundan hareketle, bu tarih, İbn Kesir'in iddiasının aksine daha doğru bir rakam kabul edilmiştir.¹³⁹

Emevilerden Abdulaziz bin Mervan'ın¹⁴⁰ Mısır valiliği¹⁴¹ döneminde, 685/686 (h. 66) yılında Mısır vilayetinin bir tauna maruz kaldığı pek çok insanın bu taunda öldüğü, vali Abdulaziz bin Mervan'ın Fustat¹⁴² şehriden Helvan¹⁴³ şehrine bu taundan dolayı intikal ettiği, ne var ki 705 yılında (h. 85) Fustat şehrinde başka bir tauna yakalanarak öldüğü kaydedilir.¹⁴⁴ Şam'da da taun vakalarının görüldüğü ardı sıra açlığın meydana geldiği rivayet edilmiştir. Mısır'da da benzer tesir söz konusudur.¹⁴⁵ 675 ve 700 (H.55 ve 59) yıllarında Suriye'de farelerin çoğaldığı şiddetli açlığın meydana geldiği kaydediliyor.¹⁴⁶ Fakat sonrasında meydana gelen bu taunlar ile irtibatı ne derece olmuştur? Bu sorunun cevabını verememekteyiz.

Bu iki taunun yaklaşık aynı döneme denk gelmesi bu taunun sadece Basra'da olmadığı, uzanabildiği coğrafyalarda da yayıldığı anlaşılmaktadır.

¹³⁷ İbn Kesir, a.g.e. c.8, s.288

¹³⁸ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Okul Sözlüğü*, Dağarcık Yayınları, İstanbul-2008, s.63.

¹³⁹ Nasır Behçet Fadıl, a.g.e. s.6-7.

¹⁴⁰ Emevi halifesi Mervan bin Hakem'in oğlu, Ömer bin Abdulaziz'in babası, Mısır valisi .

¹⁴¹ 641-868 (h.21-254) yılları arası Mısır şehri valiler aracılığı ile yönetilmiştir. Mısır için Parlak bir dönem olarak kabul edilir.

¹⁴² Mısır vilayetinin merkezi karargah-şehri, bugünkü başkent Kahire'nin çekirdeği...

¹⁴³ Bugünkü Kahire'nin bir parçası olan şehir.

¹⁴⁴ Muhammed Berâkat. *el-Ezmât'ül-İktisadiye ve'l-Evbie fi Mısır'ül-İslami (4-11)*

www.alukah.net/culture/0/25150/ (E.T. 09.10.2017)

¹⁴⁵ Abdüsselam Tirmani, *Ahdas'ul-Tarih'ul-İslami bi Tertib'is- Sinîn*, naşir; el-Meclis'ül-Vatani li's-Sekafe ve'l-Funun ve'l-Âdâb. Kuveyt-1982, c.1.s.517.

¹⁴⁶ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani *El-Kevaris ve Asâruha fi Biladi's-Şam Hilal'il-Gurûn'us-Selaset'ül-Evvel min'el Hicre*, Doktora Tezi, Camiat'ül-Ümm'ül-Kura Kısm'ul Tarih'ül-İslami, Suudi Arabistan-Bila tarih, s.279.

2.3.2. M. 699-700 (H. 80) Yılı Mekke’de Sel Felaketi

Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan zamanında Hicri 80 senesinde terviye gününde¹⁴⁷ Mekke’de büyük bir sel taşkını meydana geldi. Bu sel sularına, Mekke içindeki hacılar ve yüklü develer, kadınlar ve erkekler kapılıp gittiler. Kimse onları kurtaramadı. Sular, Hacun’a¹⁴⁸ kadar vardı. Çok sayıda insan boğuldu. Anlatıldığına göre sular, Ka’be’yi altta bırakacak kadar yükselmişti.¹⁴⁹ Sel felaketinin önüne geleni sürüklemesi-götürmesinden dolayı bu yıla ‘Cuhaf Yılı’ adı verilmiştir.¹⁵⁰

2.3.3. M. 705 (H. 85) Yılı Taunu

Emevi halifesi Velid ibn Abdülmelik ve Irak valisi Haccac bin Yusuf zamanında vuku bulan bu tauna hicri 64 veya 69 yılı taununa da verilen isim olan Taun-u Carif denilmiştir. Bu isimlendirme aynı tesiri göstermesinden dolayıdır. Bu taun Irak’ta (Basra, Vasıt, Küfe), Şam’da vuku buldu. Evvela genç kızlar ve kadınların bu tauna yakalanmaları sebebiyle ‘Genç Kızlar Taunu’ yani Taun-ul-Feteyât, eşraftan insanların ölmesinden dolayı ‘Taun-u Eşraf’ diye de isimlendirilmiştir. Bu salgın hakkında ayrıntılı, yeterli malumat nakledilmemiştir. Tesir ve isimlendirme üzerinden bilgiler aktarılmıştır.¹⁵¹ 698-699 (H. 79) yılında bahsi geçen taundan yaklaşık altı sene öncesinde Şam’da büyük bir taun olduğu, neredeyse bu taundan insanların fena bulacağı, insanların azlığından ve zayıf düşmelerinden dolayı kimsenin gazaya çıkamadığı zikredilmiş, ayrıca 699-700 (H.80) yılında Hicaz, Cezire, Mısır, Şam ve Irak’ta genel bir taunun olduğu Mesudi’den¹⁵² nakledilmiştir. Bu taundan dolayı da arz-ı Rum’a sefer düzenlenememiştir.¹⁵³ Hicri 86-96 yılları arasında genel bir kıtlığın olduğu, halkın

¹⁴⁷ Terviye, arefe gününden önceki gün. Bknz: El-Ezraki, *Ahbar’ul-Mekke*, Dar’ul- Endülüs Beyrut-1996, c.2, s.168,

¹⁴⁸ Kâbe’nin yaklaşık 2 km kuzeyinde bulunan Cennet’ül-Mualla mezarlığının da bulunduğu bölge.

¹⁴⁹ İbn Kesîr, *el- Bıdaye ve’n-Nihaye Büyük İslam Tarihi*, c. 9, s.56.

¹⁵⁰ İbn Cerir Taberi, *Tarih ’ür-Rusul ve ’l-Mülük ve Sılat ’ül-Tarih ’ül-Taberi*, Dar’ut-Turas, Beyrut-1967, c.6, s.326.

¹⁵¹ Nasır Behçet Fadıl, a.g.e. s.8. Zehebi, *Tarih ’ül-İslam ve Vefeyât ’ül-Meşahir ve ’l-A’lam*, Tahkik-i Tedmuri, Dar’ul-Kitab’il-Arabi, Beyrut-1992, c.5, s.66.

¹⁵² *Muruc ’ez-Zehap ve ’l-Ma’adin ’il-Cevahir* adlı ünlü eserin yazarı, Arap tarihçisi, coğrafyacısı, seyyah (Miladi. ö. 956) bzk. TDVİA, c.29, s. 353-355.

¹⁵³ Salih bin Abdullah bin Muhammed’uz-Zehrani, a.g.e. s.150.

bu kıtlığı Haccac'ın¹⁵⁴ yaptığı zulme ve katletme olaylarına bağladığı rivayet edilmektedir.¹⁵⁵

2.3.4. M. 716-717 (H. 98) Yılı Depremleri

Suriye, İstanbul, İzmir ve Dünyanın çeşitli coğrafyalarında meydana gelen depremlerin artçıları 6 ay kadar devam etmiştir. İstanbul'daki depremin şiddeti 9 dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵⁶ İbn'ül-Esir bu depremlerle ilgili herhangi bir zarardan bahsetmemiştir.¹⁵⁷

2.3.5. M. 725-726 (H. 107) yılı Şam'da Veba Salgını

Hişam bin Abdulmelik¹⁵⁸ zamanında Emevilerin Anadolu'ya gazaya çıktığı, deniz yolu ile Kıbrıs'a gidildiği, Yemen'de haricilerin isyan ettiği, bir grup insanın bunlara tabii olduğu, çoğalarak etrafa saldırmaya başladığı, bu hareketin bastırıldığı, bazı Abbasi propagandacıların yakalanarak idam edildiği bu yılda Şam'da da şiddetli bir veba salgını görüldü.¹⁵⁹ Bu salgında, pek çok insanın öldüğü, binek hayvanlarının ve sığırların dahi telef olduğu, insanların çok korktuğu rivayet edilmiştir.¹⁶⁰ Ayrıca bu taunun sonrasında, kırsal kesimde ve hudut boylarında ki askerlerde açlık zuhur etti¹⁶¹

İbn'ül Esir el-Kamil fi't-Tarih adlı eserinde bu vebayı hicretin 108. (M.726-727) yılı olayları arasında¹⁶², Taberi ise tarihinde bu olayı hicri 107. yılı olayları arasında zikretmiştir.¹⁶³ Daha önceki yıllarda yani 708-709 (H.90) ve 723-724 (H.105) yıllarında büyük ve şiddetli iki veba vakası da Mısır'da görülmüştür.

¹⁵⁴ Haccac bin Yusuf es-Sakafi, zalim lakabı ile tanınan Emevi valisi. (ö. 95/714) bkz. İrfan Aycan 'haccâc b. Yûsuf es-sekafi' *TDVİA*,c.14, s.428.

¹⁵⁵ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani , a.g.e. s.164.

¹⁵⁶ Nuh Arslantaş, a.g.e. s.55

¹⁵⁷ İbn'ül Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, çev; Yunus Apaydın, Bahar Yay, İstanbul-1986, c.5, s.37.

¹⁵⁸ Onuncu Emevi halifesi (d. ?-ö.743) 724-743 yılları arasında hüküm sürmüştür.

¹⁵⁹ İbn Kesir, a.g.e. c.9 s.396.

¹⁶⁰ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s.151.

¹⁶¹ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani , a.g.e.. s.279.

¹⁶² İbn'ül Esir, a.g.e. c.5, s.120.

¹⁶³ İbn Cerir Taberi, a.g.e. c.7, s.40.

Daha öncesinden 716-717 (H.98) yılında genel bir taunda, (muhtemelen Şam bölgesinde) halife Süleyman bin Abdulmelik'in¹⁶⁴ oğlu ve veliahtı Eyyüb, aile efradı ile beraber ölmüştür.¹⁶⁵ Bu taun, 725-726 yıllarında meydana gelen veba salgınının öncü işareti olarak değerlendirilebilir.

2.3.6. M. 735-736 (H. 116) Yılı Vebası

Bu senede Emeviler, orduları Anadolu'ya gazaya gitti. Şam'da ve Irak'ta büyük bir veba görüldü. Vebanın en şiddetlisi Vasıt'ta¹⁶⁶ idi.¹⁶⁷ 728 (H.110) yılında Şam'da bir veba kaydedilmişse de ayrıntılı bir bilgi verilmemiştir.¹⁶⁸ İslam tarihçileri H.115 yılında Şam da bir taun vakası kaydetmişler ayrıca Horasan bölgesinde büyük bir kıtlığın ve açlığın olduğunu bildirmişlerdir. Horasan emirinin şöyle dediği rivayet olunmuştur. 'Bir ekmek bir dirheme satın alınıyor iken siz açlıktan mı şikayet ediyorsunuz. Ben Hindistan'da bulundum orada bir buğday tanesi birkaç dirheme satılıyordu.'¹⁶⁹ Yağmurların ve kaynak sularının azalmasından Hicri 122/125 yıllarında Şam'da kıtlık ve şiddetli açlık zuhur etti.¹⁷⁰

2.3.7. M. 744-745 (H. 127) yılı Şam'da Meydana Gelen Veba Salgını

Hız Ali taraftarlarının (Yahya bin Zeyd bin Ali'nin taraftarları) yıpratıcı isyanları, hanedan üyelerinin Velid bin Yezid'i ihtilal ile görevden uzaklaştırarak Yezid bin Velid bin Abdulmelik'i¹⁷¹ tahta çıkarmaları, yönetimin takip ettiği anlayışın Horasan'da mevcut Arap kabileleri arasındaki mücadeleyi, çatışmayı artırması vb olayların meydana geldiği bu dönemde¹⁷² H.127 yılında, veba salgını yüzünden insanlar Şam'dan ayrıldılar. Buradan çıkanlar arasında halife Velid b. Yezid de vardı. Böylece Yezid b. Velid'in isyan hareketi yoluna girdi. Ne var ki

¹⁶⁴ Yedinci Emevi halifesi (d.675-ö.717), 715-717 yılları arasında hüküm sürmüştür.

¹⁶⁵ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s.151.

¹⁶⁶ Bağdat ve Basra arasında bir şehir. Vasıt'ın manası orta olan demektir.

¹⁶⁷ İbn'ül Esir, a.g.e. c.5, s.152.

¹⁶⁸ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s.151.

¹⁶⁹ İbn'ül Esir, a.g.e. c.5, s.151. İbn Kesîr, a.g.e. c.9 s.505.

Ebu'l Ferec İbn'ül-Cevzi *el-Muntazam fi Tarih'il-mülük ve'l-Ümem*. Dar'ul-Kütüb'ül-İlmiye Beyrut-1992, c.7. s.164.

¹⁷⁰ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s.279.

¹⁷¹ Velid bin Yezid ve Yezid bin Velid bin Abdulmelik, Emevi halifelerinin en son temsilcilerinden.

¹⁷² Adem Apak, a.g.e. c.3, s. 249-242

Yezid b. Velid de yönetime gelmesinden altı ay sonra hicri 126. senenin zilhicce ayının 7'sinde cumartesi günü yakalandığı taun hastalığından ötürü vefat etti¹⁷³. Bu salgında sayılamayacak canlıların öldüğü (halâyık la tuhsa) anlatılır iken, ilk ölen insan ise Ğurab adlı Rebab kabilesinden biri olması sebebi ile bu tauna; Taun-u Ğurab adı verilmiştir.¹⁷⁴

2.3.8. M. 747-748 (H. 130) Yılı Şam'da Deprem, Basra'da Taun

Emevi iktidarının son senesi, Abbasi ordularının Emevileri Horasanda, Irak'ta mağlup ettikleri yılda¹⁷⁵ hicri 130 senesinde Şam'da şiddetli bir deprem meydana geldi. Beyt-i mukaddes harap oldu. İnsanlar kırk gün kırsal alanlara sığındılar. Şiddetli depremde Dımeşk'ta büyük sarsıntılar meydana gelmiş, Taberiye'de Tsunami olmuştur. Bu olaylar sonucunda pek çok insan hayatını kaybetmiştir.¹⁷⁶

Aynı yıl Basra'da taun kendini gösterdi.¹⁷⁷ Bu taunda ilk olarak Müslim bin Kuteybe adlı şahsın ölmesi dolayısı ile bu tauna; Taun-u Müslim bin Kuteybe adı verilmiştir. Bu taunda tabiinden, meşhur fıkıh ve hadis âlimi Eba Eyyüb Sahtiyani vefat etmiştir. Bazı günler binlerce cenaze kaldırılmıştır. Bu taunun Irak'ta hicri 131 senesinde hususiyile yevm-i İyd¹⁷⁸ günü vukua geldiğini, ay olarak Receb, Şaban'da ve Ramazan'da şiddetlendiği, üç aydan fazla sürdüğü bizlere aktarılırken birkaç yıl sonrasında Şam'da ve Filistin'de Mısır'da taun vakalarının görüldüğü bildirilmiştir. Mısır'daki taunun pahalılığın ardından gelmesi dikkate çekicidir. Bu taunların Emevi dönemi son taunlar olduğu kaydedilmiştir.¹⁷⁹

¹⁷³ İbn Kesîr, a.g.e. c.10, s. 24-37

¹⁷⁴ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s. 152.

¹⁷⁵ Adem Apak, a.g.e. c.3, s.252-253.

¹⁷⁶ Nuh Arslantaş, a.g.e. s.55

¹⁷⁷ Abdüsselam Tirmani, a.g.e. c.1, s.517.

¹⁷⁸ Yevm-i İyd; Bayram günü

¹⁷⁹ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s.152. Nasır Behçet Fadıl, a.g.e. s.9. Muhammed Berâkat, a.g.m. (4-11)

2.3.9. Salgın Hastalıklar Dolayısı İle Vefat Eden Emevi Halifeleri

Salgın hastalıklar toplumun her kesimini etkilemiştir. İctimai hayat her kesimin birbirleri ile iletişimini zorunlu kılar. Avamdan yönetici sınıfına kadar iletişim ve beraber yaşama zorunluluğu insanların birbirlerine temasını gerektirir. Bu temas kaçınılmazdır. Zorunlu güvenlik kaygısı hariç hiçbir devlet yöneticisi karantina altında yaşamamaktadır. Halkta zuhur eden yöneticiyi de etkilemektedir. Doğal olarak Emevi devletinin yöneticileri ve halifeleri de kendi dönemlerinde ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklara maruz kalmışlardır. Bu halifeler ise şunlardır;

1-Üçüncü Emevi halifesi Muaviye Bin Yezid Bin Muaviye (Ne tür salgında öldüğü belirtilmemiştir.)¹⁸⁰

2-Dördüncü Emevi halifesi Mervan bin Hakem, taundan öldü.¹⁸¹

3- Beşinci Emevi halifesi Abdulmelik bin Mervan taundan öldü.¹⁸²

4-Dokuzuncu Emevi Halifesi Yezid bin Abdulmelik bin Mervan veremden ölmüştür.¹⁸³

5-Yedinci Emevi Halifesi Süleyman bin Abdulmelik; Zatül-Cenb¹⁸⁴ Humma hastalığından ölmüştür. ¹⁸⁵

2.3.10. Emeviler Dönemi Deprem Tablosu

Emeviler döneminde, bu devletin hakim olduğu coğrafya üzerinde de birçok deprem meydana gelmiştir.¹⁸⁶ Biz de bu çalışmamızda, aşağıda tablo halinde gösterildiği üzere bu dönemde meydana gelen depremleri bazı olaylar içerisinde zikrettik ancak daha toplu bir biçimde kronolojik olarak tablo halinde sunmaya çalıştık. Net, sayısal ifadelerin tarihi kayıtlara geçmemiş olması, anlaşılacağı üzere o günkü şartların ve tarihi kaynakların sayıma veya istatistiki bilgilere ulaşmada yetersiz ve elverişli olmamasından dolayıdır. Kaynaklar tekrar gözden geçirilerek bazı bilgiler özetlenmiş olup tablo ise genişletilmiştir. Tabloda

¹⁸⁰ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s.161.

¹⁸¹ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s.161.

¹⁸² Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s.161.

¹⁸³ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s.161.

¹⁸⁴ Akciğer zarı iltihabı hastalığı. Bkz: <http://www.kamuseturki.com/z%C3%A2t%C3%BCcenb>

¹⁸⁵ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s.161.

¹⁸⁶ Hızlı Gelişen Doğal Afetlerden' sayılan depremler, doğanın en ürkütücü ve yıkıcı olgularından birisidir. Son 4000 yılda depremlerden dolayı 13 milyon kadar insan ölmüş ve bu ölümlerin yalnızca yaklaşık 2,7 milyonu son yüzyılda olmuştur. (Prof. Dr. Kadir Dirik, a.g.m. s.1.) .

‘Depremiñ Şiddeti’ başlığı altında verilen ifade biçimleri; tarihi kaynaklarda geçen ‘Zelzele Őedide’ ‘Zelzele Azime’ ‘Zelzele Haile’ gibi Arapça kelimelerin günümüz Türkçesine ‘Şiddetli Deprem’ ‘Büyük Deprem’ ‘Korkutucu Deprem’ Şeklinde aktarılması ve değer bulmasıdır. Elbette bu değer ölçüleri koymada; kaynaklarda geçen korkutucu tasvirlerin ve anlatımların yeri yadsınamaz. ¹⁸⁷

Depremiñ Tarihi	Depremiñ Yeri ve Etki Alanı	Şiddeti	Verdiği Zarar
7-10/628-631 yılı	Medine		Kayıtlara geçen ilk depremdede zarar tespiti olmamıştır. ¹⁸⁸
20/640-641 yılı	Hicaz, Kufe, Şam bölgesi	Şiddetli Deprem ¹⁸⁹	
94/712 yılı (7 veya 17 Cemaziyevvel)10 veya 20 Mart (Azer) (Cuma veya Pazartesi)	Antakya merkezli-Şam Bölgesi	Büyük deprem	(artçıları ile) 40 gün süren sürmüştür. Antakya’nın tamamı yıkılmıştır. ¹⁹⁰
98/716-717 yılı	Dünyanın Çeşitli coğrafyalarında Suriye İstanbul?, İzmir?	Depremler	Artçıları ile 6 ay kadar devam etmiş, (tahmini İstanbul’da 9 őiddetinde) ¹⁹¹
130/747 yılı (10,12 veya 22	Ölü Deniz Fayı: Suriye (Şam) ve Filistin Bölgesi,	Şiddetli depremler ile	Artçıları ile 40 gün sürmüştür. Pek çok insan

¹⁸⁷GeniŐ bilgi için; Nuh Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler Ve Algılanma Biçimleri*, İz Yayıncılık, İstanbul-2015 s.205-218

¹⁸⁸ Buhari, *Sahihi, Fedailü’s-Sahabe* , (3686) *Bab-ı Menakıb-ı Ömer b. Hattab*, (tahkik Muhammed Zuheyr.b. Nasır’un-Nasır) Dar’u Tavk’un-Necat , Beyrut-(H.1422), c.5, s.11, Müslim, *Fedailü’s-Sahabe (2417 nolu hadis)* (tahkik M.fuad Abdulbaki) Beyrut, c.4, s.1880.

¹⁸⁹ Nuh Arslantaş, a.g.e. s.51-53

¹⁹⁰ İbn’ül Esir, a.g.e. c.4, s.523. Nuh Arslantaş, a.g.e. s.54-55

¹⁹¹ İbn’ül Esir, a.g.e. c.5, s.37. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 55-56

Cemaziyelevvel (16, 18 veya 28 Ocak)	Kudüs, Ürd0n, Taberiye, Dımaşk, Masisa	Dımaşk'ta büyük sarsıntılar, Taberiye'de Tsunami olmuştur.	hayatını kaybetmiş, pek çok bina yıkılmıştır. ¹⁹²
148/765-766 yılı	Horasan	Çok şiddetli bir deprem	Bir dağı üç mil öteye göçtüğü, toprak olup ufalandığı aktarılmaktadır. ¹⁹³

¹⁹² Nuh Arslantaş, a.g.e. s.56-59

¹⁹³ Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus) *Abu'l Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih kurumu, Ankara-1987, c.1, s.200.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. ABBASİLER DÖNEMİNDE DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR

Hicri 3. asrın ikinci yarısında itibaren tarih kitaplarında doğal afetler ve salgın hastalıklar görünür şekilde yer almaya başlamıştır. Klasik İslam tarihi kaynakları müellifleri olan Taberi, İbn'ül- Esir, İbn Kesir gibi şahsiyetler yıl yıl aktardıkları tarihi olaylar içerisinde bu konulara yer vermişlerdir. Yaklaşık 5 asır İslam coğrafyasında, tamamen veya kısmen hüküm süren Abbasiler döneminde tabii bir gerçeklik olan doğal afetler ve salgın hastalıklar gibi pek çok olay yaşanmıştır. Dönemin İslam toplumu, Emevi dönemi Müslüman toplumunun devamı olmasından dolayı doğal afet ve salgın hastalıklara karşı aynı algılayış biçimine sahiptir

3.2. KRONOLOJİK TASNİF

İkinci bölümde Emeviler Döneminde vâki Doğal Afet ve Salgın Hastalıklar kronolojik olaylar dizisi halinde anlatılmıştı. Aynı şekilde Abbasi döneminde de meydana gelen kıtlık, kuraklık, deprem, salgın hastalık gibi olayları, tek bir dizi halinde birbirine bağlı olaylar zinciri içerisinde değerlendirerek ayrıma tabi tutmadan kronolojik sunmaya çalışacağız.

3.2.1. M. 784 (H. 167) Yılı Olayları

Abbasi halifelerinden Mehdi¹⁹⁴ döneminde; Badiye Araplarının Basra, Yemame ve Bahreyn'de ifsad¹⁹⁵ hareketlerine girişerek yol kestikleri, Halife Mehdinin üzerlerine asker yollamasına rağmen baş edemediği ve şerhlerin arttığı bu yılda Bağdat ve Basra'da şiddetli bir öksürük salgını ve veba hastalığı görüldü. Bu senenin zilhicce ayının bitimine birkaç gün kala Dünya karardı, öyle ki günün

¹⁹⁴ Üçüncü Abbasi Halifesi; (d.746-ö.785),775 ile 785 yılları arasında 10 yıllık hükümdarlık yapmıştır.

¹⁹⁵ Bozmak, doğru yoldan ayırmak. Bkz; Serdar Mutçalı, *a.g.e* s.63. Yani yol kesme, haramları irtikap etme, namazı terk etme gibi o günkü İslam toplumuna aykırı hareketler. bkz. İbn'ül Esir, *a.g.e.* c.6, s.72.

ortasında bile dünya kapkaranlık oldu.¹⁹⁶ Bu salgını, Irak'ın genelinde açlık izledi.¹⁹⁷ Hicri 168 yılının sonlarında hicri 169 yılının başlarında insanlar vebaya, pek çok ölüme, karanlığa, yüzlerinde ve yattıkları döşeklerinde buldukları tuhaf kırmızı toprağa maruz kaldılar.¹⁹⁸ Aynı yıl Şam bölgesinde çekirge istilasından dolayı ziraat ve buna bağlı ürünler zarar gördü.¹⁹⁹

3.2.2. M. 790-791 (H. 174) Yılı Mekke'de Salgın Hastalık

Şam'da bazı karışıklıklar çıktığı bu yılda Abbasiler Anadolu'ya gazaya çıkarak Bizans'a girdiler. Aynı yıl Harun Reşid hac farızası eda edilirken Müslümanların başında idi. Mekke'ye yaklaştığında şehirde veba salgını olduğunu duydu, şehre girmede. Vakfe zamanı Arafat'ta vakfesini yaptı. Sonra Müzdelife'ye, oradan da Mina'ya gitti. Sonra Mekke'ye girip sa'yını yaptı. Şehirde durmayıp ayrıldı ve Bağdat'a döndü.²⁰⁰

3.2.3. M. 812 (H. 197) Yılı Endülüs'te Kıtık

812 yılında Endülüs'te şiddetli bir pahalılık oldu. İnsanlar günlerce aç kaldılar, hayatta kalabilmek için can derdine düştüler.²⁰¹ Özellikle Endülüs'ün kuzey vilayetlerinde şiddetli bir yokluk rüzgârı esti. Müslümanlar bu bölgede yoksulluk ve sıkıntıya maruz kaldılar. Pek çok insan öldü.²⁰² Yaklaşık 50 yıl öncesinde yani 748-753 (H..131-136) yılları arasında Endülüs'te kıtlık, bunun sonucu olarak açlığın görüldüğü kayıt edilmiştir. Bu dönem mevcut sıkıntılar, siyasi çekişmelerden dolayı ihmale uğramıştır. Öyle ki halk ve liderler siyasi

¹⁹⁶ İbn Kesîr, *el- Bıdaye Ve'n-Nihaye*, Naşir: Dar'u-l İhya'il-Turas'il-Arabi, c.10 s.159.

¹⁹⁷ Ahmed İsmail Abdullah El-Cuburi, "Kevaris'ül-Tabiiyye ve İnikâsâtuha al'el-Hayat'il-İçtimaiyye fi mıntika Diyala min (H.132-800)(M.749-1397)", *Mecelle Ebhas'ül-Külliyet'ül-Terbiyet'ül-Esasiyye*, Camiat'ül-Musul, Külliyyet'ül-Terbiye,S.1, Musul 2008, c.8, s.188.

¹⁹⁸ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, *El-Kevaris ve Asâruha fi Biladi's-Şam Hilal'il- Gurûn'us-Selaset'ül-Evvel min 'el-Hicre*, s.156.

¹⁹⁹ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s.279.

²⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bıdaye Ve'n-Nihaye*, Naşir: Dar'ul-Fikr-1986, c.10 s.165.

²⁰¹ İbn'ül Esir, a.g.e. c.6, s.243.

²⁰² Muhammed Abdullah Annan, *Devlet'ül-İslam fi Endülüs*, Naşir; Mektebet'ül-Hânici, Kahire-1997,c.1,s.242

çekişmelerin getirdiği meşguliyet sebebi ile yağmur duasına dahi çıkmadığı²⁰³ rivayet edilmektedir. Bu rivayetten yaşanan kıtlığın ve açlığın derecesi hakkında bilgi edinmek mümkündür.

H. Ömer döneminde Mısır'ın fethi ile başlayan kuzey Afrika fetihleri, 643 yılında Trablus (Libya) fethi ile devam etmiş 710 yılında ise birkaç şehir dışında kuzey Afrika'nın tamamı Müslümanları eline geçmişti. 711 yılında Tarık bin Ziyad komutasında ki ordular İspanya'yı (Endülüs) fethetmişlerdir. Bu fetih birkaç yıl içinde İspanya'nın kuzeyinde yer alan Pirene dağlarına²⁰⁴ kadar ulaşmıştı. Bu tarihten 756 yılına kadar Endülüs, valiler tarafından yönetilmiştir. Emevilerin sonlarına doğru Emevi hanedanından Abdurrahman bin Muaviye, Abbasîlerin Emevileri yok etme siyasetinden canını kurtarmış ve Filistin, Mısır üzerinden kuzey Afrika'ya kaçarak 755 tarihinde Endülüs'e geçmiştir. Bir yıl sonra bu bölgede kontrolü ele alarak bağımsızlığını ilan etti. Böylece 756 tarihinden 929 tarihine kadar süren Emirlik Dönemi başlamış oldu.²⁰⁵

3.2.4. M. 816-817 (H. 201) Yılı Horasan Bölgesinde Kıtlık

Abbasi halifesi Me'mun'un, Ehl-i Beyt imamlarından Ali er-Rıza'nın kendisinden sonra veliaht olması için halktan bey'at aldığı, İslam karşıtı ünlü Babek Hürremi'nin Abbasîlere karşı harekete geçtiği, hırsızların, yankesicilerin ve fasıkların Bağdat ve çevresindeki köylerde umumi bir bela haline geldiği H.201 yılında Horasan, Rey ve İsfahan halkı şiddetli bir kıtlığa ve açlığa maruz kaldılar. Pek çok ölüm olayları görüldü. Gıda maddeleri aşırı şekilde pahalandı.²⁰⁶

²⁰³ Hazal Yasin Mustafa, "Elkevaris ve'z-Zevahir'üt-Tabîye bi'l-Endülüs ve Asâruha al'el-Müctemi fi Asrî'l-İmâreti ve'l-Hilafe (755-1030)", *Mecelle Adab'ul-Rafidiin* S.54, Musul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü- Musul 2009.

<http://b7oth.com/?p=907>, (<https://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aid=31751>). (E.T.25.08.2017)

²⁰⁴ Bugün için İspanya ve Fransa arasında doğal bariyer oluşturan dağ sırası.

²⁰⁵ Hasan Karaköse, *Ortaçağ Tarihi Uygarlığı*, Nobel Yayıncılık-2010, s.68-69.

²⁰⁶ İbn Kesir, a.g.e. c. 10, s.418-419. İbn'ül Esir, a.g.e. c.6. s.295 İbn Cerir Taberi, a.g.e. c.8, s.556.

3.2.5. M. 818-819 (H. 203) Yılı Horasan ve Maverâünehir’de Deprem

Bu yılda Belh, Cüzcan, Faryab, Talekan, Merv şehirlerini etkileyen büyük bir deprem oldu. Pek çok insanın öldüğü bu deprem, artçıları ile beraber 70 gün sürmüştür Belh şehrinin 4/1’i yıkılmıştır. Şehirlerde büyük tahribat meydana gelmiştir.²⁰⁷

3.2.6. M. 821-822 (H. 206) Yılı Irak’ta Sel Baskını

Bu yıl sel baskını oldu. Irak Sevad’ı²⁰⁸ sular altında kaldı. Bu arada pek çok mahsulde telef oldu.²⁰⁹ Sel baskını ve mahsulatın telef olması, fiyatların artmasına sebep olmuştur.²¹⁰ Dicle nehrinin H.205 yılında taşıdığı, bu taşkınının bir yıl hatta 2 yıl boyunca tesir ettiği verilen tarihi kronolojiden anlaşılıyor.²¹¹ H.207 yılında umum Irak’ta pahalılık görüldüğü gibi Suriye bölgesi de bu pahalılıktan nasibini almıştır.²¹² Endülüs’te de H.207 yılında ülkeyi şiddetli bir kıtlığın vurduğu, kurbanı çok olan bir açlığın bu kıtlığı takip ettiği, ardı sıra çekirge

²⁰⁷ Nuh Arslantaş, a.g.e. s.60-61.

²⁰⁸ ‘‘Hz. Ömer zamanında alınan İnan İmparatorluğuna ait Irak topraklarıdır. Irak’ta tarım, daha çok güneydeki es-Sevâd denilen verimli arazide yapılmaktaydı. Nil’in Delta bölgesi gibi Sevâd da alüvyonlu ovalardan oluşuyordu. Sevâd, kara toprak demektir. Belki toprağının renginden ya da ağaçlık ve hurmalıklarının bolluğu nedeniyle uzaktan öyle görüldüğü için böyle adlandırılmıştır. Bu verimli toprakların ziyan edilmemesi niyetiyle Sevâd arazisine bina yapılmasına bile cevaz vermeyen âlimler vardır. Bu durumun Usul-u Fıkıh (hukuk metodolojisi)’taki izahı, yazı için kullanılması gereken kâğıdın başka amaçlarla kullanılmasının hatta yere atılmasının kerih görülmesiyle ya da binek, savaş amaçlı kullanılmasının kendisini değerli kıldığı at etini yemenin mekruh olmasıyla aynı mantık kaidelerini içerir. Sevâd’da yapılan faaliyetler göz önünde bulundurulduğunda, burada yapılan şeyin organik tarım değİL, yüksek randıman elde etmeye yönelik tüm metotların kullanıldığı ensantif tarım olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu faaliyetler arasında, arazi ıslahı için tuzlu bataklıkların kurutulması; toprak iyileştirmesi; şeker, pirinç plantasyonlarında çalıştırılmak üzere büyük sayılarda zenci köle satın alımları, sulama kanallarının açılması, gübre kullanımı vardı. Irak’ın başlıca zirai ürünleri arasında, arpa, buğday, pirinç, hurma, susam, pamuk, keten bulunuyordu. Ayrıca, ceviz, fındık, portakal, patlıcan, şeker kamışı, bakliyat, gül, menekşe vs. de yetiştiriliyordu.’’ Daha geniş bilgi için bkz: Ahmet Nurullah Özdal, *İslam İktisâdî Coğrafyasında İş Yaşamı, Ticaret Ve Tüccar (X. – XIV. Yüzyıllar)*, s.52.

²⁰⁹ İbn’ül Esir, a.g.e. c.6, s.328. Tarih-i Taberi, a.g.e. c. 8, s.581.

²¹⁰ Maha Said Hamid, ‘‘Elkevaris ve’l-Evbie fi Musul’’, *Mecelle Dirasât’ül-Musuliye*, S.33, Haziran 2011, s.76.

²¹¹ Ahmed İsmail Abdullah El-Cuburi, a.g.e. s.191.

²¹² Salih bin Abdullah bin Muhammed’uz-Zehrani, a.g.e. s.279.

baskının bu felaketlerin üstüne geldiği belirtiliyor. Özellikle Kurtuba²¹³ şehrinde yağışın azlığı ve çekirge baskınları halkın tahammül sınırlarını aşmıştır.²¹⁴

3.2.7. M. 827-828 (H. 212) yılı Yemen’de Deprem

Yemen ve Aden bölgesini etkisi altına alan şiddetli depremde, Yemen’in tamamı sallanmış, pek çok ev yıkılmış, pek çok insan ölmüştür.²¹⁵

3.2.8. M. 837-838 (H. 223-224) Fergana’da Deprem

Bu depremde Fergana’da²¹⁶ 15 bin kişinin öldüğü aktarılmıştır.

3.2.9. M. 836-837 (H. 222) Yılı Görülen Kuyruklu Yıldız

Bu yıl ilk defa batı tarafından doğan, kıblenin kuzey tarafında beliren kuyruklu bir yıldız yaklaşık kırk gece görüldü. Sonrasında doğu tarafında da görüldü.

Gerçekten uzun bir yapıya sahip olan yıldızdan halk dehşete kapılıp bir hayli korktu.²¹⁷ Hürremilerin lideri Babek’in yakalandığı bu yılda Basra’da taun vakalarının görüldüğü kayıt edildiği²¹⁸ gibi Şam bölgesinde sayılamayacak farenin zuhuru ile beraber insanların erzaklarını yeyip-bitirmeleri bu yılda vuku bulmuştur.²¹⁹

²¹³ Endülüs Emevi Devletinin Başkenti.

²¹⁴ Hazal Yasin Mustafa, a.g.m. s.5.

²¹⁵ İbn’ül-Esir, a.g.e. c.6. s.353

²¹⁶ Maveraünnehir’de bulunan Fergana Vadisi, IX-X. yüzyılların İslam coğrafyacıları tarafından detaylı olarak anlatılan bir bölge olduğu kadar, aynı zamanda şehir adı olduğu da belirtilmektedir. Tarihi verimli bir bölgedir. Fergana bölgesinde yaklaşık 40 tane büyük ve küçük şehirden söz edilmektedir. Gülnisa Aynakulova, *İslam Kaynakları ve Arkeoloji Araştırmalarına Göre IX-XII. Yüzyıllarda Fergana Şehirleri ve Şehir Kültürü*

[http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/AYNAKULOVA...\(E.T.20/11/2017\)](http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/AYNAKULOVA...(E.T.20/11/2017))

²¹⁷ İbn’ül Esir, a.g.e. c.6, s.415.

²¹⁸ Abdüsselam Tirmani, a.g.e. c.1, s.1263.

²¹⁹ Salih bin Abdullah bin Muhammed’uz-Zehrani, a.g.e. s.279.

3.2.10. M. 846-847 (H. 232) Yılı Geniş Çaplı Afetler

Bu yılda hac yolunda hacılar, bir içim suyun dinarları bulduğu, birçok kişinin de susuzluktan öldüğü şiddetli bir susuzluğa maruz kaldılar.²²⁰

İbn'ül Esir'den edindiğimiz bilgilere göre aynı yıl "Musul'da büyük bir sel felaketi meydana gelmiş, yüz bin kişi hayatını kaybetmişti. Yağan yağmurlar o kadar fazlaydı ki daha önce bir benzeri işitilmemişti. Çapı bir zira derinliği bir zira olan kovalar yağmura tutulduğunda bir saat içinde üç sefer doldurulup boşaltıldığı kaydedilir. Dicle nehri bir hayli taşmış, çarşı ve pazarları kaplayan bu sel felaketi sırasında Musul emirinin 30 bin kişiyi kefenleyip defnettiği, suların sürükleyip götürdüğü bir sürü insandan başka daha birçok kimsenin de öldüğünü" yazar el-Kamil fi't-Tarih adlı eserinde bizlere aktarmaktadır.²²¹ El-Bidâye Ve'n-Nihâye'de H.232 veya 233 veya 231 yılı olaylarında böyle bir olaydan bahsedilmemiştir. Felaketzede sayısı mübalağadan sayılabilir. Çünkü Musul şehrinin nüfusuna uygun bir rakam olmadığı belirtilmektedir.²²²

Bu yılda Endülüs'te kıtlık ve ardından açlık meydana gelmiştir.²²³ Pek çok insan ve hayvan ölmüş, ağaçlar kurumuş, ekin kaldırılamamıştır. Müslümanların yaptıkları yağmur duasının arkasında ekinlerini ektikleri ve bu şekilde kıtlığı atlattıkları zamanın fakihlerinin eserlerinde zikredilmektedir.²²⁴

H.233 yılında Dımaşk, Humus, Antakya ve Şam'ın diğer bölgelerini kapsayan deprem oldu. Bu depremde binalar, surlar, camii şerefeleri yıkıldı. Pek çok insan öldü.²²⁵ Bu depremin Musul'da da hissedildiği Antakya'da 20 bin ve Musul'da Musul'da 50 bin insanın öldüğü haber verilmiştir. Aynı şekilde Mağrib yani kuzey-batı Afrika'da da zelzeleler oldu. Bu zelzeleler adı geçen bölgede benzer can kaybına ve tahribata sebep oldu.²²⁶

²²⁰ İbn'ül Esir a.g.e. c.7, s.37.

²²¹ İbn'ül Esir a.g.e. c.7, s.37.

²²² Maha Said Hamid, a.g.m. s.77,

²²³ Abdüsselam Tirmani, a.g.e. c.1, s.1310

²²⁴ İbn'ül Esir, a.g.e. c.7, s.37

²²⁵ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s.271.

²²⁶ İbn'ül-Cevzi, a.g.e. c.11 s.176. Nuh Arslantaş, a.g.e. s.64.

3.2.11. M. 854-855 (H. 240) Tuhaf Bir Gök Olayı

Ermenie ²²⁷ halkı korkunç bir ses işittiği güneş tutulmasında yer karardı, yıldızlar görüldü ve bu esnada pek çok kişi öldü.²²⁸

3.2.12. M. 856-857 (H. 242) Geniş Çaplı Şiddetli Depremler

856-857 yıllarında Mağrip İlleri, Antakya, El-Cezire, Şam, Horasan ve Yemen'i etkileyen üç ayrı şiddetli depremde Dağlar yarılmış, birbirleri ile çarpışmış, Damegan şehrinin yarısı yıkılmıştır. Kumis'te pekçok ev yıkılmış, Antakya'da 1500 ev yıkılmış Akdeniz'den siyah renkli, kötü kokan bir duman çıkmış, bölgedeki bir nehir yere batmış, nereye gittiği anlaşılamamıştır. Tarihçiler bu depremlerde 45 bin veya 200 bin kişinin öldüğünü rivayet etmiştir.²²⁹ İbn Kesir, eserinde değindiği bu depremi şöyle ifade etmektedir; ‘‘Bunlardan biri de Kumis şehrindeki depremdi ki, bu yüzden orada birçok ev yıkıldı. Kumisliler'den 45.096 kişi öldü.’’²³⁰ İbn'ül-Esir ise benzer ifadeler ile bu depremi H.245. yılı olayları arasında anlatmıştır.

3.2.13. M. 859-860 (H. 245) Geniş Çaplı Şiddetli Deprem

Şam bölgesi tamamı, Dımaşk, Lazkiye, Cebele, el-Cezire Balis, Rakka, Harran, Re'sül-Ayn, Humus, Tarsus, el-Masisa, Antakya, Adana, Sis, Urfa, Şam Sahilleri, Mağrib Ülkeleri, Mısır'ın Tinnis ve Bilbis Şehirleri, Medain şehirlerinde hissedilen bu depremde Cebele halkının tamamına yakını ölmüş, Lazkiye şehrinde pek az insan kurtulmuş, Mağrip'te pek çok bina yıkıntısının yanı sıra pek çok insan ölmüş, genel olarak pek çok insanın öldüğü bu deprem esnasında deniz kabarmış, birçok yerde acayip ve korkutucu sesler duyulmuştur.²³¹

²²⁷ Ermenilerin yaşadıkları yerleri ifade etmek için kullanılan isim. Bkz; s.10.

²²⁸ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s.126.

²²⁹ Nuh Arslantaş, a.g.e. s.65-67. İbn'ül Esir a.g.e. c.7, s.214.

²³⁰ İbn Kesir, a.g.e. c.10, s.574.

²³¹ Nuh Arslantaş, a.g.e. s.68-69 İbn Kesir, a.g.e. c.11, s.11.

3.2.14. M. 862-863 (H. 248) ve M. 863-864 (H. 249) Yılı Depremi

Damegan,²³² Bistam, Rey, Nişabur Isfehan, Cürcan, Kum, Kaşan, Kumis ve Yemen bölgesinde hissedilen depremde Damegan halkının yarısı göçük altında kalmıştır. Bistam'ın 3/1 si yıkılmış, Yemen'de bir plato başka bir yere kaymıştır.²³³

3.2.15. M. 863-864 (H. 249) yılı Samarra ve Rey'de Vâki Doğal Afetler

Bu senenin Cemaziyelevvel ayının bitimine beş gün kala cuma günü (6 Temmuz-M.863) Samarra'da²³⁴ şiddetli sağanak yağmurlar yağdı. Şimşekler çaktı, peş peşe yıldırımlar düştü, etrafı kara bulutlar kapladı. Yağmurlar sabahtan, akşam güneşin kararmasına kadar aralıksız yağdı. Bu senenin (M.864) zilhicce ayında Rey²³⁵ şehrinde şiddetli bir deprem meydana geldi. Bu depremin ardı sıra meydana gelen korkunç sarsıntı nedeniyle evler yıkıldı. Çok sayıda insan öldü. Reyliilerin hayatta kalanları da çöle çıktılar.²³⁶ Bu depremde can verenlerin sayısı kaynaklarda 10 bin olarak geçmektedir.²³⁷ Aynı yıl Irak'ta da taun vakaları görüldü.²³⁸

3.2.16. M. 866-867 (H. 252) Yılı Endülüs'te Kıtık

Bu yıldan başlayarak H. 255 yılına kadar Endülüs'te şiddetli kıtlık görüldü. İktisadi hayatın kötüleşmesi ve fiyatların yükselmesini de bu kıtlığa dâhil edebiliriz. ²³⁹ Bu kıtlık; Mağrip, Mısır, Hicaz'da da gözlenmiştir.²⁴⁰

²³² İran'ın Tahran ile Meşhed şehirleri arasında Semnan Eyaleti'nde şehir.

²³³ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 69-70

²³⁴ Bağdat'ın 100 km kuzeyinde bir şehir.

²³⁵ İran'ın Tahran eyaletinde bir şehir. Tahran kent sınırları içerisinde, 7-8 km güneydoğusunda yer alır. Tahran şehrinin ilk kurulduğu yerdir.

²³⁶ İbn Kesir, a.g.e. c. 11, s.28.

²³⁷ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 70

²³⁸ Abdüsselam Tirmani, a.g.e. c.1, s.1386

²³⁹ İbn'ül Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Dar'ul-Küttab'il-Arabi Beyrut-1997, c.6, s.252.

²⁴⁰ Mübarek Bin Muhammed'ül-Meyli el-Cezayiri, *Tarih'ül-Cezayir fi'l-Kadim ve'l-Hadis*, el-Müessesetü'l-Vataniyye bi'l-Cezayir, Cezayir 1986, c.2, s.130.

3.2.17. M. 872-873 (H. 258) Yılı Veba Salgını ve Samarra'da Göçük

Zenci isyanı²⁴¹ ile Abbasilerin zor günler yaşadığı bu yılda Dicle sahilllerinde; Bağdat, Samarra, Vasıt ve diğer sahil şehirlerinde halk arasında büyük bir veba salgını ve can kayıpları yaşandı.²⁴²

Aynı yıl Samarra'da büyük bir çöküntü meydana geldi. Bir kaç gün sonra birincisinden daha şiddetli bir çöküntü daha meydana gelmiş, şehrin büyük bir bölümü tamamen yıkılmış, duvarlar çökmüş, halkından 20 bin kadar insan ölmüştür.²⁴³

İbn Kesîr, el-Bidaye ve'n-Nihaye'de benzer bir vaka'yı şöyle kayd ediyor. "Sonra Ebu Ahmed, durduğu yerin havasını beğenmedi. Şaban ayının başlarında Vasıt'a gidip oraya yerleşti. Bu sırada orada şiddetli bir deprem meydana geldi. Pek çok ev yıkıldı. 20.000'den fazla adam öldü."²⁴⁴

Bu iki rivayetten anlaşılan o ki; Samarra'daki göçüğün Vasıt'ta vuku bulan deprem ile aynı olay olduğudur.

3.2.18. M. 873-874 (H. 260) Büyük Kıtık ve Veba

Musul ve Fars bölgelerinde zuhur eden isyanlar ile Zenci isyanının hala devam ettiği bu dönemde, H.260 yılında İslâm beldelerinde şiddetli bir kıtlık görüldü. Şehirlerin ahalişi başka yerlere göçtüler. Mekke'de hiçbir kimse kalmadı. Medine'ye ve diğer şehirlere göçtüler. Mekke valisi de şehri terk edip gitti. Bağdat'ta bir ölçek buğdayın fiyatı 120 dinara kadar yükseldi ve bu durum aylarca devam etti.²⁴⁵ Bu kıtlık sadece Hicaz bölgesinde değil Afrika'da Mağrib illerinde, Endülüs'te de yaşanmıştır. Bu kıtlık diğer şehirlere yayılmış, ardı sıra veba ve taun bu kıtlığı takip etmiş, halktan nice kimseler ölmüştür.²⁴⁶ Bu kıtlık, onu izleyen pahalılık, ve ardından gelen veba ve bunların hepsinin İslam beldelerinde

²⁴¹ 869-883 yılları arasında cereyan eden siyahi kölelerin özellikle Basra ve Vasıt 'ta çıkardığı isyan. bkz: Mustafa Demirci "Zenc", *TDVİA*, c.1, s.36.

²⁴² İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, . c.7. s.214.

²⁴³ İbn'ül Esir, a.g.e. c.7. s.214.

²⁴⁴ İbn Kesîr, a.g.e. c.11, s.70-71.

²⁴⁵ İbn'ül Esir, a.g.e c.7, s.226. İbn Kesîr, a.g.e. c.11, s.73.

²⁴⁶ İbn'ül Esir, a.g.e c.7, s.228,

tezahür etmesi, bu yılı yani H. 260. yılını afet yılı olarak dillere pelesenk etmiştir.²⁴⁷

3.2.19. M. 877-878 (H. 264) Horasan'da Şiddetli Bir Taun

Bu yılda Horasan ve Kumis'te²⁴⁸ şiddetli bir taun vukua gelip halktan çok kimseyi yok etmiştir.²⁴⁹

Çalışmamızda Türk-İslam coğrafyası için önemli bir bölge olan, dönem itibari ile tabii afet ve benzeri olayların gerçekleştiği Horasan'dan da bahsetmek elzem olacaktır. X. Yüzyılda,²⁵⁰ önce Türklerin ve Farsların yaşadığı geniş Horasan bölgesinde, Emevi akınları ile birlikte Araplar da yaşamaya başladılar. Ancak zamanla, bu coğrafyada Türk nüfusu ve nüfuzunun artması ile Türk varlığı daha görünür hale geldi. ²⁵¹ X. yüzyılda Horasan'ın başlıca göz alıcı şehirlerini sayacak olursak Merv, Belh, Nişabur, Herattır. Sonraki dönemlerde Mâverâünnehr diye adlandırılan bölgenin önemli merkezleri ise Semerkant ve Buhara şehirleridir.²⁵² Merv, Abbasilerin fethinden sonra da uzun zaman Horasan bölgesinin merkezi şehri olarak kaldı, Me'mûn döneminde bir süreliğine başkentlik de yapan Merv, Halife Me'mûn'dan sonra Horasan valisi olan Abdullah b. Tahir'in Nişabur'u merkez edindi. Merv şehri de bu yüzden merkezi olma özelliğini kaybetmiştir.²⁵³ Tahirîler (821-875)²⁵⁴ Nişabur'u kendilerine başkent yaptılar. Nişabur böylece gözde şehir olmuştur. Başkentlik yaptığı bu dönemde şehir ilim ve edebiyatın ayrıca ticaretin merkezi olmuştur.²⁵⁵ Belh

²⁴⁷ Ahlam Hasan'ul-Nakib- Neğam Adnan Ahmed, "Mezahir'ül-İktisadiye Ve'l-İctimaiyye Li'l-Ezmât'ül-İktisadiye Fi'l-Endülüs Min'el-Feth Hatta Sukut-i Gırnata", *Mecellet'ül-Terbiye ve'l-İlim*, Musul-2012, sy.1 c.19 s.8.

²⁴⁸ Kumis (koomes) :Tahran ve Meşhed arasında yer alan bugünkü Damgan şehrinin de bulunduğu bölgenin adı.

²⁴⁹ İbn'ül Esir, a.g.e. c.7, s.267.

²⁵⁰ Çalışmamıza kaynaklık edecek en yakın dönemi kapsadığı için X. Yüzyılı ele alabiliriz.

²⁵¹ Sebahattin Samur, "İslam Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu", *Bilimname IX*, 2005/3, s. 93.

²⁵² Sebahattin Samur, a.g.m. s. 95.

²⁵³ Sebahattin Samur, a.g.m. s. 96.

²⁵⁴ Tahirîler: Horasan ve Maveraünnehirde hüküm süren, İslamiyet'ten sonra bu coğrafyada bağımsız ilk devlet sahibi hanedan. Halifeye ismen bağlılardı. bkz: Hasan Kurt "Tahirîler" *TDVİA*, c.39, s.403-404.

²⁵⁵ Sebahattin Samur, a.g.m. s. 97.

şehrine gelince, Yakûbî'ye²⁵⁶ atfedilen bilgiye göre Horasan'ın en büyük şehridir. Kuzey-güney arasında faaliyet gösteren ticaret yollarının kavşak noktasında yer alan, İslam fütûhatı döneminde zaman zaman Merv'in yerine bölgenin başkentliğini de yapan şehir, doğu-batı ticaret yollarının da odağında yer almıştır. Belh bölgesinde yaşayan halkın milliyeti konusunda coğrafyacılara açık ve net bilgi vermemekle birlikte Yakûbî'den "Horasan padişahı Tarhan burada oturuyordu" ifadesinden bölgenin bir Türk beldesi olduğunu anlaşılmaktadır. Moğol istilasıyla birlikte tahrip gördüğü belirtilen Herat ise, Horasan'ın en önemli şehirlerindedir.²⁵⁷

Horasan bölgesinde bulunan şehirler şüphesiz ki bu adını saydıklarımızdan ibaret değildir.²⁵⁸ İlk İslam seferlerinden itibaren bölge savaş ve mücadele ortamı arasında kalmıştır., özellikle Halife Me'mun'un Merv'i başkent yapmasından sonra bölgede hızlı bir gelişimin olduğunu varsayabiliriz.. Her açıdan gelişen Horasan, çeşitli hakim unsurların mücadelesine şahit olmasına rağmen, gelişmesini Samanîler (819-1005), Gazneliler (963-1186), Karahanlılar (840-1212) ve Selçuklular (1040-1157) zamanında arttırarak sürdürdü. Bölgede nüfus sadece sayıca çok değil, bilgi ve beceri açısından niteliklidir. Horasan'ın İslam kültürü ve ilmi sahada ki durumuna herhalde hadis âlimleri iyi bir misal olur. Buharî, Tirmizî ve Neseî gibi "Kütüb-i Sitte" yazarlarının en az yarısı Horasanlıdır.²⁵⁹

3.2.20. M. 889-890 (H. 276) Yılı Yemenli Hacıların Sele Kapılmaları

Yemen hacıları Mekke'ye ulaşmadan geri dönmüşlerdi. Onlardan bir kısmı gelip bir vadide konaklamış, o sırada meydana gelen büyük bir sel onları sürükleyerek hepsini birden denize dökmüştü.²⁶⁰

²⁵⁶ Yakubi (d?-897): Müslüman tarihçi, coğrafyacı ve seyyah.

²⁵⁷ Sebahattin Samur, a.g.m.. s. 98.

²⁵⁸ Bilgi için ' 1.3. COĞRAFYANIN GENEL DURUMU'' maddesinin dipnotlarına bakınız.

²⁵⁹ Sebahattin Samur, a.g.m. s. 104

²⁶⁰ İbn'ül Esir, a.g.e. c.7, s.366.

3.2.21. M. 893 (H. 280) Yılı Geniş Çaplı Deprem

Deprem merkezinin Hindistan olduğu bu depremden Rey, Taberistan ve Erdebil'in etkilendiği ve Hindistan'da 150 bin kişinin öldüğü rivayet edilen bu deprem, Taberistan'da suların çekilip güneş tutulmasından ve şiddetli bir fırtınanın ardından meydana gelmiştir.²⁶¹

3.2.22. M. 900-901 (H. 288) Yılı Erdebil Depremi ve Veba

Erdebil merkezli şiddetli depremde Tarihçi İbn'ül-Cevzi'den naklen 150 bin kişi ölmüştür. Depremi ilk gününde 30 bin kişinin öldüğünü aktaran İbn'ül-Cevzi aynı yıl olayları içerisinde depremden önce Azerbaycan'da veba salgını olduğunu, bu salgında epey insanın öldüğünü de nakletmiştir.²⁶² Ayrıca bu depremden önce güneş tutulması, gündüz vakti karanlık yaşandığı ve siyah bir rüzgârdan bahseden İbn'ül-Cevzi'nin ifadesi H.280 yılı Erdebil'i de etkileyen depremden (Hindistan depremi) bahseden İbn'ül-Esir'in ifadesinin aynıdır.²⁶³ Ayrıca İbn'ül-Esir depremde Erdebil'de 150 bin kişinin öldüğünü de nakil etmiş, Hindistan'dan bahsetmemiştir. Her iki depremin birbiri ile karıştırıldığı ihtimal dâhilindedir.

3.2.23. M. 901-902 (H. 289) Yılı Irak'ta Deprem

Bağdat'ta artçıları ile beraber günlerce devam eden deprem meydana gelmiş, Basra'da bazı yerlerin çökmesi sonucu 6 bin kişi ölmüştür.²⁶⁴ Bağdat'ta ve Humus'da yaz mevsiminde ikinci vaktinde kuzeyden esen rüzgâr dalgasından sonra hava soğumuş, halk ateş yakmak ve kalın cübbeler giymek zorunda kalmıştı. Soğuk havanın şiddetinden sular donmuştur.²⁶⁵

²⁶¹ Nuh Arslantaş, a.g.e. s.75-76.

²⁶² İbn'ül-Cevzi, a.g.e. c.12, s. 417.

²⁶³ İbn'ül-Esir, a.g.e. c.7, s.366.

²⁶⁴ İbn'ül-Esir, a.g.e. c.7, s.435.

²⁶⁵ İbn'ül-Esir, a.g.e.. c.7, s.434-435

3.2.24. M. 908-909 (H. 296) yılı Bağdat'ta Kuraklık

Fatımiler²⁶⁶ hanedanının Kuzey Afrika'ya yerleştiği bu yıllarda ayrıca halife Muktedir'i²⁶⁷ hal' edilmiş yerine Abdullah b. el-Mutez'in halife olmuştur. Ancak Muktedir'e tekrar biat edildiği bu senede yani H. 296 senesinin rebiyülevvel son dört gününde, cumartesi günü Bağdat'a çok miktarda kar yağdı. Kar yüksekliği damların üzerinde dört parmak kadar oldu. Bu da Bağdat'ta ciddi görülmemiş büyük bir olaydı. Bu sene bitmeden halk, yağmurların gecikmesi nedeniyle yağmur duasına çıktılar. Hacı adaylarının çoğu, yollardaki su kıtlığından hacca gidemeden geri döndüler.²⁶⁸ Bir yıl sonrasında yağmurların gecikmesi Şam bölgesinde de gerçekleşmiş, fiyatlar artmıştır.²⁶⁹ 909 (H.297) yılında Endülüs'te açlık vakaları görülmüş, pek çok kişi ölmüş, erzak temini için halk düşman bölgelerine denizi aşarak geçmişlerdir.²⁷⁰

3.2.25. M. 914-915 (H. 302) Yılı Endülüs ve Herat'ta Salgın Ve Afetler

Endülüs Emevi devletinin yeniden güçlenmesini sağlayan, ülkede siyasi bütünlüğü gerçekleştiren ve halife ünvanı alan III. Abdurrahman döneminin²⁷¹ ilk yıllarında H.302 yılında Endülüs'te kuraklık, kıtlık ve açlık vakaları, ardından erzak ve gıda fiyatlarında artış görüldü. Halk yağmur duasına çıksa da yağın yağmurlar bu kuraklığa tesir etmedi. Özellikle Kurtuba ve ona yakın şehirler bundan çokça etkilendi. Kurtuba pazarında buğdayın ölçeceği üç dinar iken aynı ölçekli buğday kırk dinara ulaştı. Bu sıkıntılara bir de veba salgını eklendi. Halktan seçkin kimseler ile beraber pek çok insan öldü.²⁷²

Horasan'da Sâmânîlerin hâkim oldukları 302/914-915 yıllarında özellikle Herat'ta, halkın açlıktan yırtıcıları ve murdar hayvanları yemek zorunda kaldığı çok büyük bir kıtlık yaşanmıştır. Bir eşek yükü buğday kırk Mahmudî Dinarına

²⁶⁶Fatımiler; 909-1171 yılları arasında Kuzey Afrika, Mısır, ve Suriye'de hüküm süren Sii-İsmaili devleti hanedanı bkz; (Eymen Fuâd es-Seyyid "Fatımiler" *TDVİA*, c.12, s.228)

²⁶⁷ 908-932 yılları arasında hüküm süren Abbasî halifesi.

²⁶⁸ İbn Kesîr, a.g.e. c.11, s.194.

²⁶⁹ Salih bin Abdullah bin Muhammed'uz-Zehrani, a.g.e. s.280

²⁷⁰ Hazal Yasin Mustafa, a.g.m. s.8.

²⁷¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, TDV Yayınları, Ankara-2012, s.112-129

²⁷² Muhammed Abdullah Annan, a.g.e. c.1, s.378.

²⁷² Hazal Yasin Mustafa, a.g.m. s.9.

denk olmuştur. İşçiler yaptığı iş karşılığında para alamadığı için yerine emtia malı almış, halkta alım gücü olmadığı için bu mallar, pazarda işçilerin elinde kalmıştır. İnsanlar kıtlık sebebiyle yeterli beslenememiş ve temiz yiyeceklerin olmamasından dolayı bitkin düşmüşlerdir. Kıtlık çok sayıda insanın ölmesine sebep olmuştur. Hayat şartlarını bir hayli zorlayan bu kıtlık neticesinde veba salgını görülmüştür. Yani kıtlık bir nevi vebanın ortaya çıkmasını tetiklemiştir. İnsanların yırtıcı hayvanları yiyecek duruma düşmeleri hem kıtlığın ve hem de bunun sonucunda ortaya çıkan hayat pahalılığının açık bir göstergesidir.²⁷³

3.2.26. M. 919-920 (H. 307) Yılı Mısır'da Pahalılık ve Veba

H.307 yılında Fatımilerin İskenderiye'ye girdiği, halkın mallarının yağmalandığı, bundan dolayı Mısır'da; fiyatların yükseldiği, ardından veba salgının ortaya çıkması ile pek çok insanın göç ettiği kayıt edilmiştir.²⁷⁴

3.2.27. M. 923-924 (H. 311) Yılı Irak'ta Çekirge İstilas

Bizans'a sefer düzenleyip pek çok ganimetin elde edildiği²⁷⁵, Karmatilerin²⁷⁶ Basra'yı yağmalayıp kadın ve çocukları esir edip, pek çok insan öldürdüğü bu yılda²⁷⁷, Irak'ta büyük bir çekirge sürüsü ortaya çıkarak bütün ürünleri ve ağaçları perişan etmiş, halk bunun etkisi ile bu yılda sıkıntı çekmiştir.²⁷⁸ Benzer çekirge baskını H.317 senesinde Mısır'da görüldü öyle ki sayılarının çokluğundan güneş ışığının yere düşmesine engel oldular. Erzakları, bağları, meyveleri yediler, bağı-bostanı harap ettiler.²⁷⁹

3.2.28. M. 931 (H. 319) Yılı Irak'ta Doğal Afetler

Bu yıl Musul'da şiddetli bir rüzgâr esmesi ile birlikte, dünya kızıla boyanmış, arkasından koyu bir karanlık çökmüştü. Bu karanlıktan dolayı göz gözü

²⁷³ Mustafa Şahin, "Ortaçağ'da Herât Bölgesinde Meydana Gelen Kıtlıklar, Bazı Doğal Felaketler Ve Salgın Hastalıklar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.8, S.36 Şubat 2015, s. 384.

²⁷⁴ Muhammed Berâkat. a.g.e. (4-11) www.alukah.net/culture/0/25150/ (E.T. 09.10.2017)

²⁷⁵ İbn'ül Esir, a.g.e. c.8, s.123.

²⁷⁶ Aşırı Şii-İsmaili'ye mezhebine mensup bir zümre.

²⁷⁷ İbn Kesir, a.g.e. c.11, s.257.

²⁷⁸ İbn'ül Esir, a.g.e. c.8, s.123.

²⁷⁹ Muhammed Berâkat, a.g.m. www.alukah.net/culture/0/25150/ (E.T. 09.10.2017).

görmüyor, insanlar yanındakini tanıyamıyordu. Buranın halkı başlarına gelen bu felaketten dolayı kıyamet kopuyor zannetmişlerdi. Ancak Allah'ın üzerlerine yağmur indirmesi neticesi ile bu karanlıklar çekilivermişti.²⁸⁰

H.319 yılı şevval ayında Tikrit'te büyük bir sel baskını meydana gelmiş, şiddetli yağmurlar neticesinde 400 kadar ev sular altında kalmıştı. Bu seller sırasında akan sular on dört karış kadar yükselmiş, birçok kimse hayatını kaybetmişti. Ölenler defin edilirken kimin Müslüman kimin Hristiyan olduğu fark edilmeden birbirlerine karışmış, öylece defin edilmişlerdi.²⁸¹

3.2.29. M. 935-936 (H. 324) yılı Bağdat ve Horasan'da Kıtık

Bu yıl Bağdat'ta çok sayıda ölenlerin olduğu, büyük bir kıtlık ve yokluğun yaşandığı kayıtlara düşmüştür. Beş gün müddetle yenecek ekmek bulunamadı. Ölenlerin çoğu da zayıf kimselerdi. Ölülerini defnedecek kimse bulunamadığı için ölümler atılıyordu. Bir tabuta cenaze yükleniyor, bazen ikisinin arasına bir çocuk ölüsü de konuluyordu. Mezarlar kazıldığında, içinin genişletilerek birçok ölü konulduğu da oluyordu. İsfahanlılardan 200 bine yakın kişi öldü.²⁸² İbnü'l-Esîr ise; Sâmânîoğulları zamanında 934-935 (H.323) yıllarında Horasan'da kıtlık olduğunu ve kıtlığın şiddeti ve sayısı dolayısıyla ölenler için, kefen dahi bulmanın zorlaştığını, fakir ve kimsesiz insanlar kefenlenene kadar evde bekletildiklerini kaydetmiş fakat Bağdat'taki kıtlıktan (ne hicri 323 yılı ne de hicri 324 yılı olaylarında) bahsetmemiştir.²⁸³

Aynı yıl Umman'da bir yangın meydana gelmiş, bu yangında 1.000 siyahi insan ile beraber beyazlardan da çok sayıda insan yanmıştır. Ayrıca bu yangında 400 yük kâfurun da yandığı bilinmektedir.²⁸⁴

²⁸⁰ İbn'ül Esir, a.g.e. c.8, s.195.

²⁸¹ İbn'ül Esir, a.g.e. c.8, s.194

²⁸² İbn Kesîr, a.g.e. c.11, s.322.

²⁸³ İbn'ül Esir a.g.e. c.8, s.260,

²⁸⁴ İbn Kesîr, a.g.e. c.11, s.322.

Endülüs'te de şiddetli bir kıtlığın vaki olduğu kayıt edilmiştir. Zarar ve ziyanından bahis olunmamıştır.²⁸⁵ Ayrıca Şaban ayında H.324 yılında Kurtuba çarşısında büyük bir yangın meydana geldiği hakkında malumat vardır.²⁸⁶

3.2.30. M. 940-941 (H. 329) yılı Bağdat'ta Doğa Olayları ve Afet

Abbasi devletinin çözülme sürecine denk gelen süreçte bazı ihtiyaç ve zorunluluklar, yeni müesseselerin kurulmasını gerekli kılmış, zamanla güçleri artan Türk komutanların baskısından kurtulmak gayesiyle Türk askerleri için tesis edilmiş Samarra kenti terk edilerek tekrar hilafet merkezi Bağdat'a nakledilmiştir. Ardından Fatımiler Kuzey Afrika'da güçlenerek Abbasi topraklarını tehdit ederek ilerlemeye başlamışlardır. Karmati tehlikesi uzun yıllar devleti meşgul etmiş, vezirler arasında iktidar mücadelesi idareyi zaafa uğratmış, halife hal' edilmiştir. İktidar değişikliği darbe ile gerçekleşmiş, hilafet makamından devlet otoritesi hissedilemez hale gelmiştir. Buna çözüm yolu olarak güçlü yetkilerle donatılmış, Emir'ül-Ümeralık sistemi (939-948 yılları arası) tesis edilmiş, yönetimin sorumluluğu ve mesuliyeti Emir'ül-Ümera'ya devredilerek, halife, yıpratıcı siyasetin sorumluluğundan bir nebze bu sistemle sıyrılmayı düşünmüştür.²⁸⁷

Bu dönem içerisinde 940-941 (H.329) yılı Cemaziye'l-ahir ayının yedinci gecesinde çok şiddetli bir soğuk meydana geldi. Şimşekler çaktı. Bağdat'ın tacı ve Abbasilerin büyük bir eseri Mansur sarayının yeşil kubbesi çöktü. İlk Abbasî halifelerinin inşa ettiği bu kubbenin yapılışı ile çöküşü arasında 187 senelik bir zaman geçmişti.²⁸⁸

Bu yıl Ekim, Kasım, Aralık ve Ocak aylarında sadece bir kez yağmur yağmıştı. O da toprağı ıslatmamıştı. Bu yüzden Bağdat'ta kıtlık meydana geldi. Bir ölçek buğday 130 dinara alıcı buldu. Kıtlık ve açlıktan insanlar ölmeye başladılar. Ölenlerin çok olmasında dolayı birçok cesed aynı kabire yıkanmadan ve üzerlerine namaz kılınmadan defnediliyordu. Akarlar ve ev eşyaları çok ucuzlayarak. bir dinar değerindeki bir eşya bir dirheme satılır oldu. Bağdat halkı

²⁸⁵ Hazal Yasin Mustafa, a.g.m. s.10.

²⁸⁶ Fahri Vasıf, a.g.e. s.108-139.

²⁸⁷ Adem Apak, a.g.e. c.4, s. 392-401.

²⁸⁸ İbn Kesîr, a.g.e. c.11, s.346.

yaşadığı bu büyük sıkıntıdan kepek ve yabancı otlar yiyerek hayatta kalmaya çalışmıştır. İnsanlar, sokaklarda açız açız diyerek saraya hücum etmişlerdir. Halk din adamları ile beraber kuraklığın ve kıtlığın sona ermesi için yağmur duasına çıkmıştır. Irak'ta görülen bu kıtlık sırasında emlak ve kumaş fiyatları ucuzlarken gıda maddelerinde aşırı bir artış olmuştur.²⁸⁹

Kıtlık sonrasında yağın yağmurlar neticesinde Fırat nehrinin suyu daha önce görülmemiş şekilde kabardı. Bağdat'ın caddelerini dolduran sular Abbasiye Mezarlığını sular altında bıraktı. Eski ve yeni köprüler yıkıldı. Kürtler, bir grup Horasanlı kafilenin yolunu kestiler. Onlardan 3.000 dinar değerinde eşyayı gasp ettiler. Bunların çoğu Beckem et-Türkî'nin²⁹⁰ malıydı.²⁹¹ Bağdat'ta bu kıtlıkta etrafı veba salgını kaplamıştı.²⁹² Bu vebadan binlerce insan hayatını kaybetti.²⁹³ Aynı yıl ateşli salgın hastalıklar ve eklem hastalıkları halk arasında yayılmıştır. Kan aldırınlar bu hastalıktan kurtulmuş, aldırınmayanların hastalığı uzun sürmüştür.²⁹⁴

İhşidiler²⁹⁵ zamanında Mısır'da ilk ciddi iktisadi buhranın 940'da meydana geldiği yazılmaktadır. Tahıl ve diğer gıda maddelerinin fiyatlarının hızla artması buhranı büyütmüş, başkent Fustat'ta tahıl maddeleri azalmış çarşı ve pazarlarında bulunamaz olmuştur. Gıda maddelerinin fiyatları yükselmiştir. Pahalılık açlığı tetiklemiş ve ardından veba zuhur etmiştir. Bu kıtlığın sebebi Nil'in o yıl ki gerekli taşkınlığı yapmamasıdır. Bir yıl sonra nehrin suyu taşınca ekim yapılmış ve yeni ürünün çıkması ile fiyatlar inerek pahalılık azalmıştır. 940 yılında İhşidilere bağlı Suriye'de büyük bir kıtlık olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak ayrıntılı bilgi kaynaklarda bulunmamaktadır..²⁹⁶

²⁸⁹ İlyas Gökhan, "İhşidiler Devletinin Yıkılışına Sebep Olan İktisadi Buhranlar Ve Salgın Hastalıklar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.17, Konya 2007. s.258.

²⁹⁰ Dönemin Bağdat Emir'ul-Ümerası.

²⁹¹ İlyas Gökhan, a.g.m.. s.346.

²⁹² İbn'ül Esir, a.g.e. c.8, s.320.

²⁹³ İlyas Gökhan, a.g.m.. s.258.

²⁹⁴ İbn'ül Esir, a.g.e. c.8, s.260.

²⁹⁵ İhşidiler; Mısır, Suriye, ve Filistin'de 935-969 yılları arasında hüküm süren bir Türk hanedanı.

Bkz: Ahmet Ağırakça " İhşidiler" *TDVİA*, c.21, s.551.

²⁹⁶ İlyas Gökhan, a.g.e. s.258.

3.2.31. Mısır'da Kıtık ve Sebepleri

Mısır, kurak iklime sahip bir bölge olmasından dolayı tarımsal faaliyetler, yakın zamanlara kadar, bölgenin tek akarsuyu olan Nil nehrine bağlıydı. Nil nehri, Dünyanın en uzun ırmağı sayılır. Haziran ayında yükselmeye başlar ve Ekim ayında bu yükseklik en yüksek seviyeye ulaşır. Bu su taşıdığı Afrika'nın iç kısımlarından getirdiği topraklardan dolayı çamurlu olur. Bu dönemde Nil'den açılan kanallardan araziye su tahliye edilir, suyun taşması ile birlikte bölge su altında kalırdı. Tarım arazisi üzerinde ince bir mil tabakası bırakan sular Ekim ayından itibaren çekilmeye başlar, ekime elverişli hale gelerek bu araziler çiftçiler tarafından sürülürdü. Kış aylarında ekilen bitkiler büyür ve Nisan ayında hasat yapılmaya başlanırdı. İhşidiler zamanında nehrin taşma seviyesi 17 zira²⁹⁷ seviyesindeydi. Nil taşmadığında Mısır'da kıtlık olurdu. Bir yıl taşmazsa kıtlık iki yıl sürer, çünkü kuralık olacağı korkusuyla tahıllar stoklanır, doğal olarak kıtlık meydana gelirdi. Nil'in aşırı taşması da kıtlığa sebep olurdu. Taşma az olduğunda kuraklık olur. 18 ziralık yükseltiyi geçtiğinde araziler suya gömülür, bu durum da yaşanacak kıtlığın habercisi olurdu. Ayrıca ekim olmaz ve salgın hastalıklar ortaya çıkardı. Arazilerde çoğalan farelerin ekinleri yemesi Çekirge sürülerinin istilasısı da Mısır'da yaşanan kıtlığın diğer sebepleridir.²⁹⁸

3.2.32. M. 942-943 (H. 331) Yılı Doğal Afetleri ve Horasan'da Deprem

Bu senenin Eylül ve Ekim aylarında Bağdat'ta, insanı boğacak şiddette sıcaklar görüldü. Aynı sene içerisinde kıtlık meydana geldi. Pahalılık baş gösterdi. İnsanlar köpek etini yiyecek duruma düştüler. Sonrasında çok miktarda çekirge görüldü. Elli rıtl (23 kg) çekirge bir dirheme satılır oldu. Çekirgeden yararlanarak sıkıntılarını kıtlık döneminde bir nebze olsun hafiflettiler.²⁹⁹ İbn'ül-Esir bu olayı H.330 yılı olayları içerisinde nakletmiş, bu kıtlıkla beraber vebanın baş gösterdiğini, büyük ölümlere sebep olduğunu eserinde aktarmaktadır. Ayrıca bu

²⁹⁷ Zirâ: Bir uzunluk ölçü birimi olan Zirâ'nın ölçüsü değişmekle birlikte Nil'in suyunun ölçüldüğü Kahire'deki Ravza adasındaki mikyasta 54,04 cm. (İlyas Gökhan, a.g.e. s.257)

²⁹⁸ İlyas Gökhan, a.g.e. s.257.

²⁹⁹ İbn Kesîr, a.g.e. c.11, s.355-356.

Aynı yıl Bağdat, Vasıt, İsfahan ve Ahvaz şehirlerinde kan, safra ve vebadan oluşan bir salgın hastalık ortaya çıktı. Her gün 1.000'e yakın kişinin toprağa verildiği bir afet yaşandı³⁰⁵

952-958 yılları arasında el-Cezîre bölgesinde 7 yıl boyunca etkili bir kıtlık meydana geldi. Bu kıtlıkta hububat ve et sıkıntısı yaşanmıştır. Kıtlığın bu kadar uzun sürmesinin bir nedeni de çekirge istilaları olmalıdır. 954'teki çekirge istilası, Suriye, Irak, el-Cezîre'yi günlerce kasıp kavurmuştur. 957'de Irak'ta bir çekirge istilası daha olmuştur.³⁰⁶

3.2.34. M. 957-958 (H. 346) Yılı Geniş Çaplı Deprem, Bağdat'ta Salgın Hastalık

957-958 senesinde Irak'ta, Rey'de, Cebel'de, Kum'da ardı sıra devam eden pek çok deprem meydana geldi ve kırk gün devam etti. Sarsıntılar ara ara dursa da tekrar meydana geliyordu. Bu sebeple pek çok bina yıkıldı. Sular yeraltına çekildi. Pek çok insan öldü. Bu depremler Antakya ve Mısır'da da etkili olmuştur.³⁰⁷ Talekan'daki³⁰⁸ depremi, kaynaklar yere batma şeklinde vermekte, bölgede ölenlerin değil kurtulanların sayısının 30 bin olduğu ile ilgili bilgi verilmektedir. Rey'deki depremde, yer ölümlerin kemiklerini kustu, dağlar yerinden koptu gibi tasvirler yapılmaktadır.³⁰⁹

Bağdat'ta insanların vücutlarının farklı yerlerinde şişkinlikler, burunlarında ve boğazlarında hastalıklar ortaya çıktı. Bunun neticesinde ani ölümler olduğu anlatılır iken bu ani ölümler şöyle tasvir ediliyor; '*bir hırsız, bir eve girmek için duvardan bir gedik açmış, bu gedikte ölmüştü. Yine bir kadı,*

³⁰⁵ İbn Kesîr, a.g.e. c.11, s.393.

³⁰⁶ Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.85

³⁰⁷ Selim Kaya, Rahime Kıyılı, "Antakya'da Ortaçağ'da Meydana Gelen Doğal Âfet Ve Salgın Hastalıklara Bir Bakış", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Hatay 2009-c.6, S.12, s.406.

³⁰⁸ Merv ve Belh şehirleri arasındaki bölge.

³⁰⁹ Zehebi, a.g.e. c.25, s.223-224

cübbesini giyip mahkemeye çıkmak üzereyken mestlerinden birini giymiş, diğerini daha giyemediği yerde yığılıvermiş ve ölmüştü.”³¹⁰

İbn’ul-Kesir el-Bidaye’de H.347 yılının Nisan ayında tekrar Bağdat’ta ve diğer doğu illerinde (Suriye ve Filistin) deprem meydana geldiğini, Bu yüzden çok insan öldüğünü, çok evler yıkıldığını rivayet etmiştir.³¹¹ Cebel bölgesinde (muhtemelen deprem sonrasında) büyük bir veba salgının olduğu ve çoğunluğu kadın ve çocuklar olmak üzere pek çok insanın öldüğü kayıt edilmiştir.³¹²

3.2.34. M. 968-969 (H. 359) Yılı Bağdat ve Mısır’da Kıtık

Bu yıl Irak bölgesinde şiddetli bir kıtlık meydana gelmiş, halk büyük ıstıraplara düşmüş, hükümdar birçok yiyecek maddesine narh³¹³ koymuştu. Ancak bu narhtan sonra pahalılık bir hayli artmış, bunun üzerine de narh, kaldırılmak zorunda kalınmıştı. Böylece durumlar kolaylaşmış, fakat halk bu şiddetli pahalılık yüzünden Irak’tan Musul, Şam ve Horasan bölgelerine hicret edip gitmişlerdi.³¹⁴

Büyük bir kıtlık ve arkasından meydana gelen veba salgını, İhşidilerin son yıllarına tesadüf etmiştir. Mısır tarihinde ki en büyük iki felaket olarak değerlendirilen bu kıtlık ve veba salgını, İhşidiler devletinin sonunu hazırlamıştır. Dokuz yıl süren pahalılık ve kıtlık 963’te başlamış ve 971 yılına kadar sürmüştür. Nil’in taşmaması bu kıtlığa sebep olmuştu. 969 yılında İhşidiler devleti yıkılmıştır. Kıtlık ve veba salgınından dolayı Mısır’ın Fatımiler tarafından işgal edilmesi kolay olmuştu. Fatımilerin ilk zamanlarında veba salgını devam etti. Savaşlar ve diğer beşeri etkenler de kıtlığı artırdı. Taşma zamanlarında Nil’in suyu tarlalara çıkmayınca, Mısır arazilerinde ekim yapılamadı. Tarlalar bu yüzden ekime elverişli hale gelmediğinden mahsul elde edilemedi. Sonrasında ise ülkeyi yaşanmaz hale getiren pahalılık arkasından kıtlık başladı. Kıtlık ve pahalılık İhşidilerin iktisadi durumunu bozdu. Doğal olarak devletin siyasi durumu da etkilendi. Bu bozulmalar, orduyu dış saldırılara karşı aciz bırakacak seviyede

³¹⁰ İbn Kesir, a.g.e. c.11, s.398.

³¹¹ İbn Kesir, a.g.e. c.11, s.399.

³¹² İbn’ül Esir, a.g.e. c.8, s.454.

³¹³ Narh; Temel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına doğrudan müdahale edilerek tavan fiyat belirlemeye narh denir. Bkz: Cengiz Kallek ‘Narh’ TDVİA c.32, s.387.

³¹⁴ İbn’ül Esir, a.g.e. c.8, s.516.

zayıflatmıştır. Hıristiyan Nubyalılar, Mısır'ın güneyindeki Asvan'a saldırdılar. Yukarı Mısır'da birçok şehir yakılıp yıkılıp işgal edildi. Mısır'ın doğusunda ki Suriye'de Karmatîler Dımeşk'a saldırdılar. İhşidî ordusu bu saldırıları püskürtemedi. Mısır şehirlerinde açlık ve kıtlık had safhaya ulaştığından Mısırlılar bu saldırılara karşı koyamadılar. Ülke içinde muhalifler kesimler Fatımîlere sığındılar ve onları Mısır'ı işgale kışkırttılar.³¹⁵ Bu dönemde meydana gelen felaketlerde o kadar çok insan ölmüş ki cenazeler kefenlenememiş ve defnedilmeden ortada kalmıştır. Ölenlerin sayısının 600 bin olduğu belirtilmektedir. Defnedilemeyen cesetler salgın hastalıkların artmasına neden oluyor. Öyle ki bazı cesetler Nil nehrine atılmıştı. Bütün bu olayların tetikleyicisi Nil'in debisinin 12 zira civarında olması ve Mısır arazisinin sulanamamasıdır. Siyasi çatışma ve istikrarsızlıklar kıtlık ve salgın hastalığın artmasında etkili olmuştur. Açlıktan perişan olan halktan dönemin veziri zorla para toplamaya kalkışmış, bu yüzden Fustat'ta ayaklanmalar çıkmıştır. Bazı ileri gelenler ile vezirin evini halk yağmalamıştır. İhşidî idaresinden memnun olmayan muhalifler Fatımi halifesi El-Muiz'e başvurarak onu Mısır'a davet etmişlerdir.³¹⁶

Antakya ve Halep bölgesini ele geçirmek üzere, Bizanslılar 969 senesinde düzenledikleri bir seferde, Antakya'yı kuşattıkları sırada, Bizans askerleri arasında bir veba salgını zuhur etti..³¹⁷ Bizanslılar bu seferde yaşlı veya genç halkı öldürdüler. 200 bine ³¹⁸ yakın çocuk ve genci esir aldılar. ³¹⁹ İbn'ül-Kesîr ise 969 yılının ekim ayında insanlar arasında “maşiri” denen bir hastalığın görüldüğünden bahis ederek birçok insanın öldüğünü zikretmektedir. Fakat hastalığın etkili olduğu bölgelerden söz edilmemiştir.³²⁰

³¹⁵ İlyas Gökhan, a.g.m. s.262

³¹⁶ Aynı yer.

³¹⁷ Selim Kaya, Rahime Kıyılı, a.g.m. s.415.

³¹⁸ İbn'ül-Esir'in de bahsettiği bu seferlerde rehine sayısı bu kadar değildir. Antakya için 20 bin rakamı verir iken Halep için bölgeler bazında esir verildi, ibaresi kullanmıştır. Rakamda mübalağa olasılığı yüksek gözükmektedir.

³¹⁹ İbn Kesîr, a.g.e. c.11, s.454.

³²⁰ Selim Kaya, Rahime Kıyılı, a.g.m. s.415.

3.2.35. M. 983-984 (H. 373) Yılı Bağdat'ta Pahalılık

Şii Büveyhilerin Bağdat'a hâkim olduğu dönemde Bağdat'ta pahalılık ile beraber fiyatlar çok yükseldi. Bir kür³²¹ buğday 4.800 dirheme satılır oldu. Çoğu insan açlıktan öldüler. O kadar çok insan ölüyordu ki onları gömmeye fırsat dahi bulunamıyordu. Gömülemeyen insanların cesetleri yollarda kendi kaderlerine bırakılıyordu. Zilhicce ayına gelindiğinde bu durum hafifledi.³²²

3.2.36. M. 988-989 (H. 378) Yılı Irak'ta Kıtık ve Şiddetli Sıcaklar

Bu yılın Muharrem ayında Bağdat'ta çok miktarda insanın ölmesine neden olan büyük bir kıtık meydana geldi ve Şaban ayına kadar devam etti. Fırtınalar ve kasırgalar esiyor çok sayıda evi yıkıyor, birçok gemiyi batırıyordu. Coha mintikasında dalgalar nedeniyle birçok tekneler karaya vurdu. Bu esnada şiddetli sıcaklardan Basralılardan birçok insan Basra yollarında yığılıp kalmış ve canlarını vermişlerdi.³²³ İbn'ül-Esir el-Kamil'de bu sıcaklardan dolayı veba salgının yaşandığını bize aktarmaktadır.³²⁴

3.2.37. M. 1006-1007 (H. 397) Yılları Arasında Yaşanan Felaketler

"H.397 yılında hacılar es-Sa'labiyede³²⁵ yolda karanlık bir fırtınaya tutuldular. Yeryüzü kapkaranlık oldu. Bedevilerin emiri yollarını keserek onları hacca gitmekten menetti. Böylece hac için zamanları kalmadı. Hacca gidemeyip geri döndüler.³²⁶

Ancak 1006-1008 yılları Irak'ta, Sünni-Şii çatışmalarının yaşandığı, hırsızlık vakalarının çoğaldığı yıllardır.³²⁷ 1007 (H.398) yılının Rebiülahir ayının on birinde Çarşamba gecesi Bağdat'a çok miktarda kar yağdı. Haftalarca kalan

³²¹ Kür: Irak bölgesine ait bir ölçek. Altı eşek yükü kadardır. Bkz; Cengiz Kallek, 'Kür' *TDVİA*, c.26, s.559-561.

³²² İbn Kesir, a.g.e. c.11, s.510.

³²³ İbn Kesir, a.g.e. c.11,s.518.

³²⁴ İbn'ül Esir, a.g.e. c.9, s.55.

³²⁵ es-Sa'lebiyye: Mekke ve Küfe şehirleri arasında yol menzillerinden bir yer. Bkz: Şevki Ebu Halil, *Harun Reşid ve Ecel-i Muluk'ud-Dünya*, Dar'ul Fikr, Dımaşk-1996, s.33.

³²⁶ İbn'ül Esir, A.g.e. c.9, s.167,

³²⁷ Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.87.

karın kalınlığı bir buçuk zira'ı buldu ve sonra eridi. Ayrıca Tikrit, Küfe, Abadan ve Nehrevan şehirlerine de kar yağmıştı.³²⁸

1008 yılında (H.398 yılı Şaban ayında) Dinever'de³²⁹ halkın birçok eşya ve emtiasının telef olduğu şiddetli bir deprem meydana geldi ve bu yüzden çok evler yıkıldı.³³⁰ Yıkıntıların altında kalıp tespit edilemeyenler hariç 16 bin insanın öldüğü rivayet edilmektedir.³³¹ Dakukî', Tikrit ve Şiraz'da birçok eve hasar veren, hurmalıklar ve zeytinlikleri telef eden ve ortalığı karartan bir fırtına vuku buldu. Birçok insan bu fırtınada hayatını kaybetti. Şiraz şehrinin bir kısmı yıkılıp harabeye döndü. Ayrıca aynı şehirde bir sarsıntı meydana geldi ve bu yüzden denizde pek çok gemi battı.³³²

Aynı yıl Mısır'da kıtlık oldu. Fiyatlar fahiş şekilde arttı. Halk çok büyük sıkıntılara maruz kaldı. Erzak tükendi, bunu pek çok insanı öldüren veba salgını izledi.

Mısır'da 1006'yı izleyen dört yıl boyunca Nil Nehri beklenen taşmayı yapmayınca kıtlık çıktı. Süreç içerisinde altına talep arttı. Bu yüzden dirhem, dinar karşısında değer kaybı yaşadı. Fatımiler kıtlık, paranın değer kaybı ve stokçulukla mücadeleye girişti. 1008-1009 yılları Mısır'da açlık ve veba tehlikelerinin birleştiği en sert dönem olarak tarihe geçti.³³³

3.2.38. M. 1020 (H. 411) Yılı İfrikiye ve Irak'ta Doğal Afetler

Bu yılın Rebiyülevvel ayında İfrikiye'de beliren bulutlar, şimşekler ve gök gürültüleri arasında taş yağdırdı. Halk bu taşlardan daha büyüğünü görmemişti. Bu taşların bir parçasının isabet ettiği insanların hepsi öldü.³³⁴

³²⁸ İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s.37.

³²⁹ Dinever; Batı İran'da bir şehir. Bugün harabe halindedir. bkz: Tahsin Yazıcı "dinever" TDVİA, c.9, s.356.

³³⁰ İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s.39.

³³¹ İbn'ül Esir, a.g.e. c.9, s.169.

³³² İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s.39.

³³³ Ahmet Nurullah Özdağ, a.g.e. s.86.

³³⁴ İbn'ül Esir, a.g.e. c.9, s.250.

H.411 (1020-1021) yılında Irak-Vasıt bölgesinde çıkan çatışmalardan dolayı büyük bir kıtlığın ortaya çıktığı, fiyatların arttığı belirtilirken buğdayın kuru bin dinara çıkmış, insanlar at ve köpek yemeye başlamışlardır. Bu olayı Zehebi bize aktarmaktadır. Buna bağlı olarak, insanlar bu sene içerisinde hac farızasını da ifa edememişlerdi..³³⁵

3.2.37. M. 1022-1023 (H. 401) yılı Horasan'da Kıtık, Açlık ve Veba

401/1022-1023 yılında Horâsân şehirlerinde kıtlık olmuştur. En şiddetlisi Nişâbûr'da olmak üzere bu kıtlık tüm Horâsân'ı etkilemiştir. Utbi'den ³³⁶ nakil edildiğine göre bu kıtlıkta insanlar açlıktan otları yemişlerdir. Otlar bittikten sonra da kedi ve köpekleri yemişler, yollarda buldukları kemikleri kaynatmışlardır. Bu konuda: *“Kasabın birisi hayvan kesecek olsa, fakara takımı akan kanlar üzerinde birbirini çiğniyor, bir parça kan, can yerine geçiyordu. Gözümle gördüm. insanlar fişkaları karıştırıp içinde bir arpa tanesi arıyorlardı. Fakat bulmaları mümkün değildi. Gitgide felâket büsbütün arttı. Anne çocuğunu, kardeş kardeşini, kişi karısını kesiyor, kaynatıyor, pişiriyor, yiyor, o yüzden yaşamak istiyordu. Bir sıra geldi ki, insanlar insan avcılığına başladılar. Tenha yerlerde, تنها yollarda insanlar kendi gibi insanları kapıp kaçırıyor, götürüyor ve kesiyor yiyorlardı. İnsanların eti yeniyor, yağı eritiliyor ve yemek yağlarına karıştırılıp satılıyordu. Bunun içindir ki kendilerini bilen insanlar yağ yemez olmuşlardı. Hükûmet insan yemenin önüne geçmek için çalışıyor, evleri basıyor ve birçok kimsenin kemiklerini buluyordu. Hükûmet bu cinayeti işleyenleri asıyor ama insan yemenin önünü bir türlü alamıyordu. Uzak bir mahalleye تنها yoldan gidecek insanlar cemaat olmadıkça gidemiyorlardı. Ölenleri yıkamaya yıkayıcılar yetişemiyor, kefen bulunamıyordu. Bu sebeple insanlar eski püskü çamaşırlarıyla gömülüyorlardı. Bu kıtlıkta sadece Nişâbûr'da yüz binden fazla insan ölmüştür.”* İfade aktarılır iken bölgede Ortaçağ boyunca çok sayıda kıtlık olmasına rağmen bunlar içerisinde sonuçları en yıkıcı olanlardan birisinin şüphesiz bu kıtlık olduğu bildirilmiştir. Kıtlık nedeniyle insanların birbirlerinin etini yiyecek duruma

³³⁵ Ömer Tokuş, a.g.m. s.545.

³³⁶ El-Utbi: Tarih'ül- Yemini adlı eserin sahibi, İran'lı edip, şair ve tarihçi (d.961-ö.1036). Bkz; Erdoğan Merçil “ UTBÎ, Muhammed b. Abdülcebbâr” *TDVİA*, C.42, s..236-237.

düşmeleri ve birbirlerine yem olmamak için تنها yerlerde dolaşamamaları, ortaya çıkan vahim tablonun anlaşılmasına yetecek derecededir.³³⁷

İbn'ül-Esir bu kıtlığa vebanın da eşlik ettiğini eserine yazmış ve yukarıda bilgileri teyit edecek şekilde kısaca bahsetmiştir.³³⁸

3.2.39. M. 1030 (H. 421) Yılı Gazze'de Sel Felaketi

Bu senede Gazne'de sayılamayacak insanın boğulmasına sebep olan büyük bir sel baskını oldu. Bu sel baskınında birçok ekin ve ağaç yok oldu.³³⁹

3.2.40. M. 1031-1032 (H.423) Yılı Genel Bir Kıtlik ve Veba Salgını

Tarihçiler, Bağdat'ta 1031 (H.423) yılında cereyan eden ilginç bir vakıa zikretmişlerdir. Bu ilginç vakıa şudur. Bağdat'ta bir kadın tuhaf bir mahlûk doğurmuştur. Bu mahlûk şöyle tasvir edilmektedir. *Eğri büğrü yılana benzeyen, kafası insan kafası gibi, ağzı ve boynu olmasına karşın elleri ve ayakları olmadığı* ayrıca bu mahluk *doğar doğmaz konuşmuştur*. Bu mahlûk dile gelerek “*Dört yıl sonra kıtlık insan neslini kıracak. Buna karşı gelmek için erkeklerin, kadınların, çocukların ve hayvanların Tanrı huzurunda ağlamaları ve Tanrı'dan yağmur göndermesini istemeleri lazımdır*” dediği rivayet edilmiştir. Bu durumu haber alan Halife el-Kaim (1031-1075), halkı şehir dışında dua etmeye davet etmiş, halkın bir kısmı bu duaya iştirak ederken bir kısmı bu olaya inanmayarak duaya katılmamışlardır.³⁴⁰

1031 (H.423) yılında aşırı soğuklardan Bağdat'ta suların donduğu sert bir mevsim yaşanmıştır. Ardından çamurlu yağmur yağmış, bununla birlikte şehirde bulunan ağaçlar zarar görmüştür, içme suyunda da problemler oluşmuştur. Bu nedenle bütün bir yıl meyve yetişmemiştir. Bu afet büyük bir kıtlığı sebep olmuş, bu durumda bedevilerin deve, at ve çocuklarını yemeye başladıkları ayrıntılı bilgiler ile rivayet edilmiştir. Rivayetlerin ayrıntısında, kıtlık esnasında

³³⁷ Mustafa Şahin, a.g.m. s. 384.

³³⁸ İbn'ül Esir, a.g.e. c.9, s.182.

³³⁹ İbn'ül Esir, a.g.e. c.9, s.316.

³⁴⁰ Ömer Tokuş, a.g.m. s.561

mübalağalı sayılsa da çocuklarını yiyen insanların acı duymamak için onları değiş-tokuş ettikleri kaydedilmektedir.³⁴¹

Suriye, Irak, Musul, el-Cibâl, Horasan, Gazne ve Hindistan'da 423 (1031-1032) senesinde yağmur yağmadığından kıtlık olduğu,³⁴² buralardan 40 bin cenaze çıktığı bildirilmiştir. Bu ölümler ise kısa bir sürede gerçekleşmiştir. Musul, Cebel, Bağdat taraflarında da çiçek hastalığından ötürü ölü sayısı fazlaştığı, her evde mutlaka çiçek hastalığına yakalanmış bir insan olduğu ifade edilir iken bu salgının Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim ve Kasım aylarında da sürdüğü, yazın, güz mevsimine oranla daha çok insan kaybının olduğu bildirilmiştir.³⁴³ Bu salgında Musul ve çevresinde dört bin çocuk ölmüştür. İbnü'l-Esîr'in ifadesiyle "*musibetten nasibini almayan ev kalmamıştır*". Halife el-Kâ'im'in dahi çiçek hastalığına yakalandığı ve kurtulduğu kaynaklarda zikredilmiştir. Buna göre salgın Bağdat'ta da görülmüştür.³⁴⁴ İbn Tağriberdî, bu salgını taun olarak kayıt ederken Hint ve İran'da ortaya çıkan vebanın Gazne, Horasan, Cürcan, Rey, İsfahan, Cebel ve Hulvân yolu ile Musul el-Cezîre ve Bağdat'a kadar ulaştığını ve birçok kişinin öldüğünü bizlere aktarmıştır.³⁴⁵

1023 -1025 yıllarında Fatîmi idaresindeki Mısır ve Dımaşk'da kıtlık olmuş ve bu esnada çıkan vebada binlerce kişi ölmüştür.³⁴⁶

3.2.41. M. 1033-1034 (H. 425) Yılı Geniş Çaplı Afet ve Salgınlar

Bağdat'ta Ayyarların³⁴⁷ ve mezhep çatışmalarının karışıklıklara neden olduğu³⁴⁸ bu yılda; Irak, Suriye, Musul, Huzistan³⁴⁹ diğer bölgelerde ki birçok

³⁴¹ Ömer Tokuş, a.g.m. s.532.

³⁴² Ömer Tokuş, a.g.m. s.545

³⁴³ İbn Kesîr, *el-Bıdaye Ve'n-Nihaye*, Çağrı Yay. 12/112

³⁴⁴ İbn'ül Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Bahar Yay. 9/326,

³⁴⁵ İbn Tağriberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, neşr; Vezaret'üs-Segafe ve'l-İrşad'ül-Kavmi, Dar'ul-Kütüb, Mısır-2010 c.4, s.277. Ömer Tokuş, a.g.m. s.548.

³⁴⁶ Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.87

³⁴⁷ Ayyar; Ortaçağ İslâm dünyasında şehirlerdeki işsiz güçsüz kimselerin, ayak takımının, topraksız köylülerle ordudan ayrılmış askerlerin oluşturduğu daha çok kendi çıkarları için toplum düzenini bozan zümreler hakkında kullanılan bir tabir. Ayyarlar güçlü iktidarlar zamanında ortalıkta görünmedikleri halde, yönetimin zayıf olduğu dönemlerde karışıklık çıkartmışlardır. Özellikle VIII-XII. yüzyıllar arasında İran, Türkistan ve Irak'ın belli başlı şehirlerinde zaman zaman büyük karışıklıklara ve yağmalara sebep olmuşlardır. Bkz: Abdülkadir Özcan, "Ayyar" *TDVİA*, c.4, s, 296.

şehirde boğmacadan pek çok kişi öldü. Hatta öyle evler vardı ki hane halkının hepsi öldüğünden kapıları kapanmıştı.³⁵⁰

23 Zilhicce 425 (8 Kasım 1034) senesinde Şirâz'da ortaya çıkan veba salgını Ahvaz, Basra, Vasıt ve Bağdat'a yayılmıştır. Bu veba esnasında Bağdat'ta 70 bin kişinin öldüğü söylenmektedir. Vebanın şiddetinden dolayı bu sene Irak'tan hacca giden olmamıştır.³⁵¹ Bu salgının boğmaca vakaları ile beraber ele alınması daha doğru olacaktır. Tarihte bütün salgın hastalıkların veba olarak tanımlandığını unutmamak gerekir.

Bu senede İfrikiye'de yani Tunus ve doğusundaki bölgelerde şiddetli bir kıtlık meydana gelmiştir. Nusaybin'de ortalığı karartan bir fırtına esmiştir. Bu fırtına Dut, ceviz ve unnab gibi birçok ağaçları yere devirmiş, taş, alçı ve kireçle yapılmış sağlam bir köşkü yerinden söküp içindeki insanlarla birlikte perişan ederek insanların ölümüne neden olduğu bizlere aktarılır iken bundan sonra el, parmak ve bilek kemiği büyüklüğünde yağmur ve dolular yağmış, denizin suyu üç fersah kadar dibe çekilmiştir. Bu Esnada insanlar, denizdeki balıkları yakalamak için suya inerek balıkları yakalamaya koyulmuşlarsa da denizin aniden geri dönmesi ile boğulmuşlardır.³⁵² 200 bin ağacın Nusaybin'deki fırtınada söküldüğünü Zehebi rivayet etmektedir.³⁵³

Aynı yıl Mısır ve Şam'da da birçok binalar yıkılarak birçok insan canından olduğu depremler meydana geldi. Remle şehrinin de üçte biri yıkıldı. Camisi harap oldu. Halk arasında büyük bir korku yaşandı. Şehir dışında sekiz gün kaldılar. Durum sakinleştikten sonra tekrar şehre döndüler. Davud Peygamberin mihrabının büyük bir parçası koptu. Beyt-i Makdis'in bazı duvarları, Gazze şehrinin minaresinin tepe kısmı, Hücre sağlam kalsa da İbrahim Mescidi'nin de

³⁴⁸ İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s.120.

³⁴⁹ İran'ın güney batısında bir eyalet.

³⁵⁰ İbn'ül Esir, a.g.e. c 9, s.336.

³⁵¹ Ömer Tokuş, a.g.m. s.549.

³⁵² İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s.120.

³⁵³ Zehebi, a.g.e. c.29 s.29

büyük bir kısmı yıkıldı. Barzat kasabası ahalisi sığırları ve koyunlarıyla birlikte yere battı.³⁵⁴

Ermeni gerekse Bizanslı tarihçiler tarafından kaleme alınan eserlerde Anadolu'da 1032 / 1033 yılında büyük bir kıtlığın yaşanmış olduğu aktarılmaktadır. Bu yüzyılda yaşanan büyük kıtlık olaylarından bahseden tarihçilerden birisi Urfalı Mateos'dur. 1032/1033 tarihinde her tarafta yeryüzünün viraneye döndüren bir kıtlık olmuş ve birçok insan ölmüştür. Afetten dolayı insanların hanımlarını ve çocuklarını sattıkları hatta birbirleri ile konuşurken bile düşüp düşüp ölmüşlerdir.³⁵⁵

Eylül-Ekim 1034 (425 senesinin Arabi Zilkade ayına denk gelmektedir.) tarihinde iki gün ara ile iki yıldız kaymıştır. Son yıldız kaymasının daha büyük bir vaka olduğu, her tarafı aydınlattığı, uzun bir süre gökyüzünde görüldükten sonra gözden kaybolduğu zikrediliyor.³⁵⁶

Benzer olayı, birbirine yakın tarihlerde Bizanslı tarihçiler de kendi coğrafyaları için şu şekilde kaydetmişler; *1032 yılı Temmuz ayında bir Cuma günü, gecenin ikinci saatinde güneyden kuzeye doğru bir yıldız kaymıştır. Bu sırada bütün dünyanın aydınlandığından bahsetmişler ve bu olayı bir felaket habercisi olarak değerlendirmişlerdir. Çünkü çok kısa zaman sonra Roma İmparatorluğu'nda üzücü felaketler yaşanmıştır. 20 Şubat 1033 tarihinde yani yedi ay sonra da bir yıldız, kuzeyden güneye doğru sesli ve gürültülü bir şekilde geçmiş ve 15 Mart tarihine kadar gökyüzündeki aynı yerde durmuştur.*³⁵⁷

³⁵⁴ İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s.120.

³⁵⁵ Ömer Subaşı, "XI. Yüzyılda Anadolu'da Meydana Gelen Doğal Afetler". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.54, Erzurum-2015,s.519.

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/33790>

³⁵⁶ Ömer Tokuş, a.g.m. s.558

³⁵⁷ Ömer Subaşı, a.g.m. s.524

3.2.42. M. 1045-1046 (H. 437) yılında Bağdat'ta Hayvanlar Üzerinde Görülen Veba Salgını

H.437 (1045-1046) yılında Büveyhî emiri Ebu Kâlicâr'ın (1044-1048) askerlerine ait on iki bin atın da telef olduğu bir veba salgını ortaya çıkmış ve atlar arasında çıkan bu salgın bütün şehirlere sirayet etmiştir.³⁵⁸

3.2.43. M. 1047-1048 (H. 439) Yılı Veba Salgını

İbn Kesîr bu yıl cereyan eden veba salgını hakkında teferruatlı bilgi vermektedir. İbnü'l-Esir olayları şu şekilde tasvir etmektedir: "Irak ve Cezire'de birçok insan öldüğü bir veba salgını gerçekleşti. Bu salgın çok sayıda ölen hayvanların leşleri sebebiyle meydana geldi. Çarşılar pazarlar boş kaldı. İhtiyaç duyulan tedavi gereçleri azaldı. Musul'da cuma namazı kılacak 400 kişi, Zimmilerden ise sadece 120 kişi kalmıştı."³⁵⁹ Ayrıca İbn'ül-Esir bu bölgelerde önce büyük bir kıtlığın, sonra vebanın daha sonra ise pahalılığın vuku bulduğunu yazmıştır.³⁶⁰ Kıtlıktan dolayı insanlar leş yemeye başlamışlar, bu sebepten halkın birçoğunun etkilendiği bir veba salgını ortaya çıkmıştır. Sıbt İbnü'l-Cevzî'den aktarılan rivayette, bu sırada şehirde Cuma namazını dört yüz kişinin kıldığını ve geriye kalanların öldüğünü, toplamda ise ölenlerin sayısının (mübalağa sayılabilir.) 300 bin olduğudur. Ayrıca vebanın ardından pahalılığın olduğu bildirilmektedir.³⁶¹ Ebu'l-Ferec bu kıtlığı "Bağdat'ta buğday ve arpadan eser görülmemekteydi" şeklinde ifade etmektedir.³⁶² Bir yıl sonra İbnü'l-Esir'in ifadesiyle Mekke, Irak, Musul, el-Cezîre, Suriye, Mısır ve başka yerlerde kıtlık ve ardından veba salgınının ortaya çıktığı kaydedilmektedir. Tafsilatına yer verilmeyen salgından Irak içerisinde yer alan Bağdat'ın da etkilenmiş olması ihtimal dâhilindedir.³⁶³ Aynı yıl çekirge istilası yaşayan Musul, nüfus yoğunluğu nedeniyle Bağdat ve gıda açısından dışarıya bağımlı olan Mekke, bu kıtlıktan daha çok etkilenmişlerdir. Bağdat'ta büyük Sünni-Şii çatışması yaşandı. Salgınlar

³⁵⁸ Ömer Tokuş, a.g.m s.549.

³⁵⁹ İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s.150.

³⁶⁰ İbn'ül-Esir, a.g.e. c. 9, s.412.

³⁶¹ Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.88.

³⁶² Gregory Ebu'l-Farac, *Ebu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Ankara-1999, c.1, s.304.

³⁶³ Ömer Tokuş, a.g.m. s.549.

nedeniyle ilaç ve ilaç yapım maddeleri pahalandı. Önce temel gıda maddeleri, sonra ise yenilebilen her şey pahalandı.³⁶⁴

3.2.43. M. 1055-1056 (H. 447) Yılı Mekke'de Kıtlık

Mekke'de gıda maddelerinin tükendiği bir kıtlık meydana geldi. Allah üzerlerine çekirge şevketti. İnsanlar çekirgeleri yiyerek hayatta kalabildiler. Bu senede Iraklılardan hiç kimse hacca gitmedi³⁶⁵.

3.2.44. M. 1055-1059 (H. 446-451) Geniş Çaplı Doğal Afetler

Abbasi halifesinin Büveyhilere karşı Selçuklu sultanı Tuğrul beyi Bağdat'a davet etmesi ve bu davete uyan Tuğrul bey'in Bağdat'a gelmesine şehir halkının halife kadar hoşnut olmadığı, Tuğrul Bey'in askerlerinin Bağdat içinde saldırıya uğramaları, taraflar arasında ki çatışma ortamı, bu ortamda Arslan Besasiri'nin,³⁶⁶ Selçuklular ve Abbasi halifesi aleyhine yaptığı faaliyetler, Bağdat'ta mevcut mezhep ihtilafları³⁶⁷ tüm bu gelişmelerin insanlarda oluşturduğu tedirginlik ile beraber H.448 (1056-1057) yılında ticarî hayatın duraklamasından dolayı fiyat artışları ve kıtlık yaşanmıştır. Güvenlik zafiyetinden dolayı yağma vakaları yaşanabilir diyerek diğer bölgelerden Irak'a seyahatler durmuş ve gıda maddeleri temininde güçlükler yaşanmıştır. Gıda ürünleri bulamayan insanlar hayvan leşleri yemeye başlamış, bu da büyük bir veba salgını tetiklemiştir. Ölülerin çokluğundan yıkanmadan ve kefenlenmeden definler olmuştur. Veba salgını ile birlikte et ürünleri, hububat ve meyveler pahalandı.³⁶⁸ Buhara'yı, Semerkant'ı ve Azerbaycan'ı dahi etkilemiş olan vebada, İbn'ül-Kesir yaşananları şöyle tasvir etmektedir: *Bağdat'ta ve diğer beldelerde peşpeşe kıtlık ve ölümler meydana geldi. Öyle ki birçok evler sahipsiz kaldı, içi boşaldı. Hatta evlerin kapıları içerideki kimselerin ölümü yüzünden kapandı. Yoldan geçenler hiç kimseyle*

³⁶⁴ Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.88.

³⁶⁵ İbn Kesir, a.g.e. c.12, s.167.

³⁶⁶ Ebü'l-Hâris Arslan b. Abdillâh el-Muzaffer (ö. 451/1060), Büveyhiler'in son devrinde yaşayan bir Türk kumandanı. Hem Abbasi halifesi hem de Tuğrul bey ile olan ihtilafları nedeni ile pek çok bağdat'ta sıkıntıya sebep olan şahsiyet. Bkz; Erdoğan Merçil " BESÂSİRÎ Ebü'l-Hâris Arslan b. Abdillâh el-Muzaffer" *TDVİA*, c.5, s.528-529.

³⁶⁷ Adem Apak, a.g.e. c.4, s. 446-450.

³⁶⁸ Ömer Tokuş, a.g.m. s.549.

karşılaşamaz oldular. Azık kıtlığından dolayı insanlar, leşleri ve kokuşmuş şeyleri yemek mecburiyetinde kaldılar. Bir kadının yanında küflenip yeşermiş bir köpek bacağı görüldü. Bunu yemek mecburiyetinde kalmıştı. Bir erkek de bir çocuğu tandırda kızartıp yemişti. Bir kuş leşi duvardan yere düşmüş; beş kişi onu kapışıp aralarında paylaşmış ve yemişlerdi.³⁶⁹

İbnü'l-Cevzi'den nakledilen hasiler şöyledir: Buhara'dan gelen bir mektupta anlatıldığına göre orada ve oraya bağlı kazalarda (Semerkant'ta dahil)³⁷⁰ bir günde 18.000 kişi ölmüştü ve bu veba sebebiyle o muntikalarda bu mektubun yazıldığı güne kadar bir buçuk milyon insanın öldüğü tespit edilmişti. İnsanlar bu muntikalarda dolaşırlarken boş caddeler, ıssız yollar ve kilitli kapılarla karşılaşıyorlardı. Her taraf ıssızdı, insansız kalmıştı. Yine onun dediğine göre Azerbaycan'dan gelen haberler arasında o muntikalarda büyük bir veba salgını meydana gelmişti. O beldelerde çok az sayıda insan bu vebadan kurtulmuştu. Ahvaz, Buvat ve buralara bağlı muntikalarda da veba salgını meydana gelmişti. Bütün ülke veba tehdidi altındaydı. Bunun en büyük sebebi de açlıktı. Yoksul kimseler köpekleri pişirip yiyor, mezarları açarak ölüleri çıkarıp pişirip yiyorlardı. İnsanların gece gündüz meşguliyetleri sadece ölü eti yıkayıp teşhiz etmek ve mezara gömmektir. Bir çukur kazılıyor, oraya yirmi-otuz ceset defnediliyordu.³⁷¹

İnsan oturmakta iken kalbi kan basıncından ötürü çatlıyor, ağızına bir damla kan geliyor ve o anda ölüyordu. Bu durumu gören insanlar tövbe ettiler, mallarının çoğunu sadaka olarak dağıttılar, ama sadaka olarak vermek istedikleri paralarını kimse kabul etmiyordu. Fakire çok miktarda dinar, dirhem ve elbise veriliyor ama o «ben açlığımı giderecek bir parça ekmek istiyorum» diyordu. Ekmek bulunamıyordu. İnsanlar evlerindeki içkileri döktüler. Oyun ve müzik aletlerini kırdılar. İbadet etmek ve Kur'an okumak için mescidlere kapandılar. İçinde içki bulunupta bütün aile efradı ölmeyen ev sayısı gerçekten çok azdı. Yedi gün süreyle can çekişmekte olan bir hasta adamın yanına gidildi. Hasta adam evin bir tarafını parmağıyla gösterdi. Oraya gittiklerinde bir şarap küpü gördüler.

³⁶⁹ İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s.173

³⁷⁰ İbn'ül-Esir, a.g.e. c. 9, s.483.

³⁷¹ İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s.173.

Şarabı döktüler ve hasta adam o anda ruhunu teslim etti. Bir adam mescitte vefat etti. Yanında 50.000 dirhem para buldular. Bu para halka arzedildi ama hiç kimse bu parayı kabul etmedi ve paralar mescitte dokuz gün kaldığı halde hiç kimse bunu istemiyordu. Bir süre sonra dört kişi bu parayı almak için mescide girdiler ve paraları almak isterlerken düşüp öldüler. Bunlardan hiçbiri o mescitten diri çıkamadı aksine hepsi öldüler.³⁷²

Şeyh Ebu Muhammed Abdülcebbar b. Muhammed'in 700 fıkıh öğrencisi vardı. Kendisi vefat ettiği gibi onikisi hariç bütün öğrencileri de öldüler. Sultan Debis b. Ali barış yaptıktan sonra memleketine döndüğünde ahalsinin vebadan ötürü öldüğü ve orada çok az sayıda insan kaldığı için memleketinin harap olduğunu gördü. Adamlarından birini elçi olarak bir yere gönderdi. Bir grup insan onu yakalayıp öldürdüler. Pişirip etini yediler.³⁷³

1054-1057 (H.446-448) yıllarında Fâtımî ülkesinde etkili olan ve Doğu'dan inerek Mısır'a ulaştığına işaret edilip bölgede görülen ilk geniş kapsamlı afet olduğu belirtilen bu kıtlık ve veba, Bağdat'tan Mısır'a uzanan coğrafyanın tamamına yayılmıştır. Havanın kirlendiği, bu kirlilikten dolayı içeceklerin köpürdüğü ve sineklerin çoğaldığı belirtilmektedir. Ayrıca Irak bölgesinde can kaybı o kadar fazlaydı ki, sürekli "teçhiz ve tedfin" işlemleri ile ilgilenen insanlar birçok yerde cesetleri yıkamadan ve kefenlemeden defnetmek zorunda kalıyorlardı.³⁷⁴

Nil Nehri'nin suyunun hızla azalmaya başlaması ile Mısır'da da güçlü bir biçimde hissedilir hale gelen afet, Fâtımî ülkesinde sayılamayacak kadar çok insanın ölümüne neden olmuştu. İbnü'l-Cevzî olanları anlattığı ifadesinde "yalnızca bir attarın bir gün içerisinde bin şişe şurup sattığı ve Mısır'da her gün 10 bin insan can verdiği geçmektedir."³⁷⁵ İbnü'l-Esîr ise ölü sayısını günlük bin

³⁷² İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s.174.

³⁷³ İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s.174.

³⁷⁴ Mustafa Alican, "Fatımî Halifesi El-Müstansır Billâh Döneminde Mısır'da Yaşanan Sosyo-Ekonomik Ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme", *Tarih Dergisi*, S.59, (2014 / 1), İstanbul 2014, s. 8.

³⁷⁵ Ebu'l Ferec İbn'ül-Cevzi, a.g.e. c.5, s.59. Mustafa Alican, a.g.m. s.8-9.

olarak vermektedir.³⁷⁶ Hicaz ve Yemen'e kadar ulaştığını kaydedilen bu veba ile ilgili İbnü'l-Cevzî ve ondan nakleden İbn Kesîr'in Diyârbekir, Diyârı Rûm, Horasan, Cibâl ve “dünyanın tamamına” yayıldığını eklediği felaket,³⁷⁷ olağanlaşmıştı. Salgın hastalıktan dolayı yol ortasında düşüp ölen, bir gecede bütün ailesini kaybeden, bir şey almak ya da birine bakmak için girdikleri bir yerden çıkamadan orada ruhunu teslim eden insanlara her yerde rastlanıldığı, bir dükkânı soymak için iş yerinin duvarında delik açan ve biri açtıkları deliğin yanında, diğeri merdivenlerin başında ve öteki de dükkânın içerisinde dermansızlıktan düşüp kalan üç hırsızın cesetleri ertesi sabah olay yerinde bulunduğu gibi, vb. tasvirler vebanın şiddetinin ne derece yüksek olduğunu göstermektedir.³⁷⁸

Oldukça geniş bir coğrafi alana yayıldığı görülen felaket, Bağdat'a gelerek Abbâsî Halifeliğini himâyesi altına aldığı bildiğimiz ilk Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in henüz burada bulunduğu 450/1058-1059 yılında da hız kesmeden etkisini sürdürmeye devam etti³⁷⁹

Azerbaycan'daki kıtlık üzerine vebanın sebep olduğu buhran, paranın hiçbir anlam ifade etmediği trajik bir ortam oluşturmuştu. 1060 yılında kıtlık sona erdi, hatta görülmemiş bir ucuzluk yaşandı.³⁸⁰ Bu tarihten sonra her tarafta etkili olan ekonomik rahatlama ve ürün bolluğu Mısır'da da etkisini gösterdi.³⁸¹

Kasım/Aralık 1058 (H.450) yılında Irak ve Musul'da şiddetli bir deprem oldu. Bu deprem, Hemadan'ı dahi etkiledi, bir saat süre ile devam etti. Evlerin çoğu yıkıldı, çok sayıda insan öldü.³⁸² Ayrıca “*yel değirmenlerinin durmasına neden olacak kadar şiddetli*” olduğu belirtilen, rivayetler eğer doğruysa, bir saat boyunca aralıksız devam eden, Hemedan, Vâsıt, Âne ve Tikrit gibi merkezlerde de etkili olan bu şiddetli deprem, pek çok can ve mal kayıplarına neden olmasının

³⁷⁶ İbn'ül-Esir, a.g.e. c.9, s.478.

³⁷⁷ İbn Kesîr, a.g.e. c.12. S.168-171.

³⁷⁸ Mustafa Alican, a.g.m. s.8-9. İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s.168-171.

³⁷⁹ Mustafa Alican, a.g.m., s. 9.

³⁸⁰ Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.89.

³⁸¹ Mustafa Alican, a.g.m. s.9.

³⁸² İbn'ül-Esir, a.g.m. c.9, 493.

yanında bölgeyi adeta harabeye çevirdi.³⁸³ Bu sırada Mısır'da da benzeri görülmemiş bir kıtlık yaşanıyordu. Ülkeyi adeta esir alan veba resmî kayıtlara göre, her gün 10 bin insanın ölümüne neden oluyordu. Üstelik yoksulluktan ölen ve sayısının bilinmesi mümkün olmayan sıradan insanlar bu rakama dâhil değildi. Ülkede yiyecek maddesi temin edebilmek neredeyse imkânsız hale gelmişti. İnsanlar dışında güvercin, serçe ve kumru gibi kuşlar da yiyecek bulamadıkları için cansız bir şekilde yere düşüyorlardı. Açlıktan dolayı artık kitap ciltlerini yemeye başlayan insanlar, fiziksel dermansızlıktan dolayı, evlerine girerek küçük çocuklarını yiyen köpeklere dahî müdahale edemeyecek kadar güçsüz düşmüşlerdi.³⁸⁴

3.2.45. M. 1062 -1063 (H. 455) Yılı Suriye'de Deprem, Çiçek Hastalığı ve Mısır'da Veba

1063 yılının Temmuz-Ağustos ayında Suriye'de deprem oldu. El-Muntazam'da Antakya'nın, Lazkiyenin, Anadolu'nun bir kısmının da bu depremden etkilendiği ayrıca kayıt edilmiştir.³⁸⁵ Şehirler harabeye döndü, Trablus³⁸⁶ şehrinin surları yıkıldı³⁸⁷. İbn Kesir bu depremin Irak-Vasıt'ta da olduğunu, ayrıca aynı dönem olayları arasında çiçek hastalığından ani ölümler ile birçok insanın öldüğünü nakil etse de, bunun nerede olduğunu belirtmemiştir.³⁸⁸ Mısır'da 10 ay boyunca her gün, bin kişinin ölümüne neden olan bir veba salgını vuku buldu. Bu veba, büyük bir kıtlığa da eşlik ediyordu. Fiyatlar fahiş derecede artmıştı. Bu esnada Fatımi idaresinde ki Mısır'da, siyahi köleler ve Türk askerler arasında ki çatışmalar da bu sıkıntıların üzerine denk gelmişti.³⁸⁹

1065-1071 (H.457-463) Yılları Geniş Çaplı Doğal Afetler

1065 yılından itibaren Mısır'da Nil Nehri beklenen taşmayı yapmadı. Bu da doğal olarak kıtlığa ve pahalılığa sebep oldu. Bu afetleri şiddetli bir veba

³⁸³ Mustafa Alican, a.g.m, s. 9

³⁸⁴ Mustafa Alican a.g.m. s.9.

³⁸⁵ İbn'ül-Cevzi, a.g.e. c.16, s.83.

³⁸⁶ Bu Trablus; Libyadaki Trablus değil de Suriye'deki Trablus-Şam olmalıdır.

³⁸⁷ İbn'ül-Esir, a.g.e. c.10, s.44.

³⁸⁸ İbn Kesir, a.g.e. c.12, s.202.

³⁸⁹ Mustafa Alican, a.g.m. s. 10,14, 18.

salgını takip etti. Köylüler ve çocukların daha fazla etkilendiği bu süreçte toplam nüfusun 1/3'ü öldü, ziraat ile uğraşacak kimse kalmamıştı. Bu sebeple sonraki yıllarda Nil Nehri normal taşıdığı halde hububat sıkıntısı yıllarca bitmedi. Gayrimenkul fiyatları % 90 oranında değer kaybetti. Para, alım gücünü yitirdi. Mücevher gerdanlık karşılığında bir çuval un satın alanların hikâyeleri ile beraber bir tabak yemek için lüks evinden vazgeçenlerin hikâyeleri olağan görüldü. Sonrasında yamyamlık vakaları ile beraber tüm sokak hayvanlarının yenilmeleri vakaları görüldü. Vergi mükellefi sayısı on binlerle ifade edilen Tinnis kentinde bu sayı 100'e düşmüştü. Fatımî hazinesinde ki değerli eşyalar ile resmi mülklere ait çok fazla kıymetli kâğıdın ucuz fiyatlarla Halîfe Mustansır tarafından elden çıkartılması, hazineye büyük rezerv kaybına sebep oldu. Krizi şiddetlendiren bir etken de ordu içerisindeki Türk Gulamlar ile köleler arasındaki amansız çekişmedir. Kıtık, 1071/72'den itibaren kademe kademe düzeldi. Ancak 1074 yılının sonlarında tam manada düzelme hâsıl oldu. Mısır tarihinde bu olaylara Şiddet'ül-Uzma yani büyük felaket adı verilmiştir.³⁹⁰

1066-1067 (H.459) yılında insanların ölmesine ve hayvanların hastalık kaparak telef olmasına neden olan bir kıtlık, Suriye ve el-Cezîre bölgesinde ortaya çıktı. Aynı yıl Mısır'a da ulaştı Büyük bir pahalılık kısa zamanda Fâtımî ülkesine yayıldı. 460/1067-1068 yılında Merkez üssü Kudüs'e yaklaşık 45 km mesafede bulunan Remle şehri olan şiddetli bir deprem yaşandı. Bu deprem oradan Mısır'a uzanan yani Akdeniz'in Filistin ve Mısır kıyılarında büyük bir tahribata neden oldu. Bu şiddetli depremin ardından pahalılığa meydana geldi. Bu deprem Remle'yi bütünüyle harap etti. Kuyuların başlarından sular fışkırtan, yarılan "toprağın altından hazineler çıkartan bu depremde Beytü'l-Makdis'in bulunduğu sahra önce ikiye bölünmüş daha sonra tekrar eski haline dönmüştür. Depremde Hz. Muhammed'e izafe edilen mescidin iki şerefesi yıkıldığı nakledilmektedir. Bu depremde 15 ya da 25 bin insan hayatını kaybetmiştir. Yine denizin bir günlük mesafeye çekilmesinden dolayı birçok eşya, cevahir ve sâir şeylerin görülmesi, açlık ile kıvranan insanların balık bulabilme umuduyla suyun çekildiği yerlere

³⁹⁰ Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.90.

akın etmesine sebep olmuştu. Çekilen denizin birdenbire geri dönmesi burada bulunan insanların pek çoğunu ölümüne sebep olmuştur.³⁹¹

Büyük Selçuklularla Gazneliler arasında bölgenin sürekli el değiştirdiği ve bu iki devlet arasında uzun süreli mücadelelerin olduğu, devlet otoritesinin de tam sağlanamadığı bir dönemde, 1065-1066 (H.458) yılında Horasan'ın Herat şehrinde halkın çocuklarını satmasına sebep olacak kadar şiddetli bir kıtlık zuhura geldi. Bahsi geçen siyasi saikler nedeni ile bu kıtlık hafifletilememiş, etkisi artmıştır.³⁹² Bu kıtlığın etkisinin Horasan'nın diğer bölgelerinde de görüldüğü anlaşılıyor.

3.2.46. M. 1071-1072 (H. 464) Yılı Deprem ve Horasan'da Sel Felaketi

Bu yıl Bağdat'ta ve Antakya'da yerin 6 kez sallandığı büyük bir deprem meydana geldi. Antakya'da bin kişi ölmüştür.³⁹³ Aynı yıl çok sayıda hayvanın öldüğü şiddetli bir kıtlık meydana geldi. Öyle ki Horasan'da çobanın biri sabahleyin sürüsünü otlatmaya götürmek için kalktığında sürüdeki bütün hayvanların öldüğünü görmüştü. Horasan'da çok miktarda ekin ve ürün yok oldu. Bunun sebebi büyük bir sel baskını ve yağan iri taneli dolular olmuştur.³⁹⁴

3.2.47. M. 1076-1077 (H. 469) Irak, Suriye ve Cezire'de Veba Salgını

H.469 yılında Bağdat'ta Hanbeliler ve Eşariler arasında ortaya çıkan ihtilafta pek çok kişi öldü. Aynı yıl Irak'ı, Suriye'yi ve Cezire bölgesini kapsayan alanda veba salgını zuhur etti. O yıl mahsuller toplanamadı. Sebep olarak vebadan ölenlerin çokluğu gösterilmiştir.³⁹⁵ El-Muntazam'da bu veba, Zilkade ayında hastalık ve dertlerin arttığı ve ölümlerin çoğaldığı şeklinde kaydedilmiş, bu durumdan veba olarak bahsedilmemiştir.³⁹⁶ Bu yılın Cemaziyelahir ayında Dicle'nin suyu 21 buçuk zira' kadar yükseldi. İnsanlar mallarını, telef olmasından

³⁹¹ Mustafa Alican, a.g.m. s.10.

³⁹² Mustafa Şahin, a.g.e. s. 384.

³⁹³ Feda Şamil Arık, a.g.e. s.18. İbn Kesîr a.g.e. c.12, s.225.

³⁹⁴ İbn'ül-Cevzi, a.g.e. c.16, s.139. İbn'ül- Kesîr, a.g.e. c.12, s.225.

³⁹⁵ İbn'ül-Esir, a.g.e. c.10, s.102.

³⁹⁶ İbn'ül-Cevzi, a.g.e. c.16, s.183.

korktukları için hilafet sarayına götürdüler. Kaim Bi-Emrillah'ın mezarı, su basmasın diye geceleyin Rusafe'deki türbesine taşındı.³⁹⁷

1070 ve 1080 yılları arasında İran'da, Horasan'da, Azerbaycan'da ve el-Cezire bölgesinde 1070 yılından itibaren pahalılık görülmeye başlandı. Birbirine sınır bu bölgelerin aynı afeti yaşaması elbette tesadüf değildir. Bağdat bu yıllar arasında ciddi iki sel felaketi gördü. Bu coğrafya 'da kuraklık, çekirge istilası, don olayı, büyük çarşı yangınları, Şii-Sünni veya Eşari-Hanbeliler arasında ki mezhep ihtilafları derken bunların üzerine 1071/1072 yılında Irak bölgesinde yaşanan koyun öldüren salgın ve tüm Güney Irak'ı yani Vasıt'ı, Irak Sevad'ını etkisi altına alan veba salgını eklendi. Horasan bölgesinde aynı şekilde iri taneli dolu yağışı ile koyun öldüren salgın, insanları zor durumda bırakmıştı. 1074 yılının Temmuz/Ağustos ayında Basra şehri, 10 bin palmiyeyi kökünden söken şiddetli rüzgâr afetini yaşadı. 1076 yılının İlkbaharında kıtlık şiddetlendi. Nihayet kıtlık sonraki yıl sona erdi.³⁹⁸

3.2.48. M. 1085 (H. 478) Yılı Geniş Çaplı Salgın, Huzistan'da Deprem

Bu yılda Irak, Hicaz ve Şam'da ardı sıra ani ölümlere sebep olan humma ve taun gibi hastalıklar çoğaldı. Ardından çöllerdeki vahşi hayvanları bile öldüren küçükbaş hayvanlar üzerinde etkili ve onları öldüren bir salgın daha yaşandı. Bu yüzden süt ve et çok pahalandı. Bu ürünler bulunamaz oldu. Bununla birlikte Bağdat'ta yine Şii-Sünni çatışmaları yüzünden çok sayıda insan öldü.³⁹⁹

Bu senenin Rebiyülevvel ayında Irak ve Musul bölgesinde, Hurma ağaçları ve diğer çok sayıda ağaç kökünden sökülmesine sebep olan ayrıca gökyüzünü alevlere boğan yıldırımlarla beraber sonrasında ortalığı karartan, kumları savuran şiddetli bir fırtına çıktı. Öyle ki bazı kimseler kıyamet koptuğunu sandılar. Sonra ortalık aydınlanması ile birlikte etraf sakinleşti.⁴⁰⁰

³⁹⁷ İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s. 239.

³⁹⁸ Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.92.

³⁹⁹ İbn Kesîr, a.g.e. c. 12, s.258. Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.92.

⁴⁰⁰ İbn'ül-Esir, a.g.e. c.10, s.133.

Fars bölgesinde özellikle Huzistan bölgesinde şiddetli bir depremle birlikte çok sayıda insan öldü.⁴⁰¹

3.2.49. M. 1095-1096 (H. 489) yılı Bağdat'ta Sel ve İlgili Rivayetler

Bu yıl Halifenin müneccimlerinden birisinin Nuh tufanında; balık burcunda yedi gezegenin bir araya geldiğini, bu yıl ise Zuhâl dışında altı gezegen aynı burçta bir araya gelmesinden bahisle bazı beldelerde tufan meydana geleceğini, en yakın tahmine göre bu afetin Bağdat'ta olacağını halifeye haber vermesi ile Halife Müstazhir, öngörülen bu afete karşı sel yataklarını ve suların patlak vermesinden korkulan yerlerin, arkların, su bendlerinin onarılmasını emretti. Bu seneki Hacılar Nahle'den⁴⁰² sonraki Menakip vadisinde iken büyük bir sele maruz kaldılar, ancak dağ başına tırmanan hacıların boğulmaktan kurtuldukları, suların develeri, adamları ve yükleri sürükleyip götürdükleri haberi Bağdat'a geldi. Müneccimde sel felaketini bilmiş oldu ve bazı ihsanlara kavuştu.⁴⁰³

3.2.50. M. 1097 -1104 (H.490-497) Yılları arasında Irak ve Suriye'de Kıtık ve Pahalılık

Bu dönemde hava muhalefeti nedeniyle ürünlerin telef olması, ilk pahalılığı oluşturdu. Sonrasında meydana gelen 1. Haçlı Seferi, kıtlık dönemini başlattı. Haçlı seferinden dolayı ekim yapılamamış ve taktik icabı savaşlar esnasında ürünlere zarar verilmişti. Bununla birlikte halk Suriye'den göç etmeye başladı. Suriye Bölgesi ile Dımaşk'ta vaziyet, Ekim/Kasım 1104'ten itibaren yani Atabeg Tuğtekin döneminden itibaren düzelmeye başladı. Halep'te ise kıtlığın düzelmesi 1117'lere kadar devam etti. Kuraklık nedeniyle Yakındoğu özellikle, Irak bölgesinde daha şiddetli kıtlık meydana geldi. Haçlı Seferlerinin Müslümanların üzerinde oluşturduğu üzüntü, şok, panik ve kaos, krizi tırmandırdı. Kıtlık dönemi Bağdat'ında ayrıca bir ayyar ayaklanması ve veba salgını görüldü. 30 Aralık 1099 günü Cuma hutbesinde Sultan Berkiyaruk'un adına hutbe

⁴⁰¹ İbn'ül-Esir, a.g.e, c.10, s.133.

⁴⁰² Bu yer Tâif-Mekke arasındaki Batn-ı Nahle denilen yer olmalıdır.

⁴⁰³ İbn'ül-Esir, a.g.e. c.10, s.217. İbn Kesîr, a.g.e. c. 12, s.298.

okunması, takip eden günlerde (Ocak 1100) şehrin tüm geçim vasıtalarını duraksatmış; siyasi saikle oluşan bu spekülasyon, piyasaları olumsuz etkilemiştir.⁴⁰⁴

1098 yılında Fatimiler idaresinde ki Mısır'da kuraklık nedeni ile yaklaşık iki yıl süren kıtlık ve bununla birlikte doğal olarak pahalılık meydana geldi. Tunus yani İfrikiye bölgesinde ise Mısır ve Suriye'deki gelişmelerden (Haçlılar) mütevellit ölümlere sebep olan açlık vakaları görüldü.⁴⁰⁵ Çünkü ürün akışında ki duraksamalar bu kıtlığı doğrudan oluşturmuştur.

Antakya'nın Haçlılar tarafından kuşatılması esnasında yani 1098 yılı Haziran ayı içerisinde, Haçlı ordusunda açlık zuhura geldi Bu açlık ile beraber birçok haçlı askerleri ölmüş öyle ki mezarlarda ki Müslüman askerlerin naaşlarını çıkarıp yemeye başlamışlardır. Haçlılar arasında hastalıklar baş göstermiş, Antakya'da Haçlıların şehri ele geçirmesinden sonra da hem kıtlık hem de salgın hastalık devam etmiştir⁴⁰⁶

3.2.50. M. 1109-1111 (H.502-505) Yılları Arasında Geniş Çaplı Kıtlık ve Pahalılık

1108'i 1109'a bağlayan şiddetli kış aylarında Doğu Anadolu'ya çok kar yağınca, eriyen karlar nedeni ile Nisan 1109'da Dicle nehri taşı. Tarım ürünleri telef oldu. Bu yüzden fiyatlar aşırı şekilde yükseldi. Irak'ta, telef olan mahsul nedeni ile özellikle hububat eksikliği şeklinde zuhur eden kıtlık meydana geldi. Hayatta kalmak için halk, bir süre hurma, yeşil bakla, dut, çimen vs. yemek zorunda kaldı.⁴⁰⁷

Makrizi⁴⁰⁸ İtti'azu'l-Hunefâ adlı eserinde H.505 (1111) yılı olayları içerisinde Fatimi Mısır idaresinde, Nil nehrinin az yükselmesi sonucu kıtlık ve

⁴⁰⁴ Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.93.

⁴⁰⁵ Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.93.

⁴⁰⁶ Selim Kaya, Rahime Kıyılı, a.g.m.. s.413.

⁴⁰⁷ İbn Kesir, a.g.e. c.12, s.327. Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.94.

⁴⁰⁸ Mısırlı tarihçi, tam adı; Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrizî (ö. 845/1442) bkz: Eymen Fuâd es-Seyyid, "Makrizi " *TDVİA*, c.27, s.448.

ardından veba salgını meydana geldiğini, bu vebada 60 bin insanın öldüğünü rivayet etmiştir.⁴⁰⁹ Ancak İbn'ül-Esir el-Kamil'de, İbn Kesir el-Bidaye'de, Nil nehrinin her yıl cereyan eden yükseltisinden bahseden İbn Tağrıberdî,⁴¹⁰ en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Ķâhire adlı eserinde H.505 (1111) yılı olayları içerisinde bu vebadan ve ölümlerden bahsetmemiştir.⁴¹¹ Halep'te ise kıtlık siyasi etkenler nedeni ile meydana gelmiş olup başlıca etken Haçlı Seferi'dir.⁴¹²

3.2.51. M. 1113-1114 yılında Antakya Bölgesinde Büyük Deprem.

Bu tarihte Antakya ve Tarsus bölgesinde büyük bir deprem yaşanmıştır. Din adamı ve doğa filozoflarından Romalı Bathlı Adelard da aynı tarihte bu deprem esnasında Misis'ten⁴¹³ geçtiğini söylemektedir. Misis'ten geçtiği esnada Misis Köprüsü'nün zarar gördüğünü anlatır iken, bu depremin etkisinin çok büyük olduğunu, Anadolu'yu etkilediğini, Antakya'da büyük yıkıma yol açtığını hatta depremin Urfa'da da hissedildiğini kayıt etmiştir. Ayrıca Selçuklu askerleri tarafından zarar gören köprünün ertesi gün onarıldığını ve İngiltere'ye döndüğünde Selçukluların kullandığı tekniklerin, İngiltere'ye de geçtiğini belirtmektedir.⁴¹⁴

3.2.52. M. 1121-1125 (H. 515-519) Yılları Arasında Geniş Çaplı Afetler

H.515 yılında Mısır'da üç gün süren, ortalığı siyaha bürüten şiddetli bir fırtına esti. Birçok insanın ölmesine, hayvanların telef olmasına, ürünlerin zarar görmesine ayrıca Mısır'da kıtlık ve kuraklığa sebep oldu.⁴¹⁵ Aynı yıl Hicaz'da

⁴⁰⁹ Makrizi, *İtti'azu'l-Hunefâ bi Ahbar'il-Eimmet'il-fatimîyîn'il-Hulefa*, Meclis-i a'la li Şuuni'l-İslamiye lecnat'ün İhya'üt- Turas'il- İslamiye, nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire-2010. c.3, s.49
Ahmet Nurullah Özdal, *İslam İktisâdî Coğrafyasında İş Yaşamı, Ticaret Ve Tüccar (X. – XIV. Yüzyıllar)*, s.94

⁴¹⁰ İbn Tağrıberdî; Memlükler dönemi tarihçisi. (ö. 874/1470). Tam adı; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî . bkz. Mustafa Çuhadar - İsmail Yiğit 'İbn Tağrıberdî;" *TDVİA*, c.20, s.385.

⁴¹¹ H.505 yılı olayları bkz: İbn Tağrıberdî, a.g.e. c.5 s.203-204.

⁴¹² Ahmet Nurullah Özdal, *A.g.e.* s.94.

⁴¹³ Misis, bugünkü Adana il sınırları içerisinde Ceyhan Nehri kenarında, tarihi İpek Yolu üzerinde kurulmuş antik kent.

⁴¹⁴ Murat Serdar, "*Bilginin Peşinde Bir Din Adamı: Bathlı Adelard*", Prof. Dr. M. Münir ATALAR Armağanı, sayfalar, 277-285, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 281

⁴¹⁵ İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s.354. İbn'ül-Esir, a.g.e. c.10, s.371. Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.94

Ka'be'de Rüknu Yemani taşının çatlamasına, bir kısmı yere düşmesine sebep olan büyük bir deprem meydana geldi. Aynı olay Hz. Peygamber (A.S) 'in mescidinin de bir tarafının yıkılmasına sebep oldu.⁴¹⁶

H.515 yılında Basra'dan Küfeye narenciye ürünlerini mahvedecek derecede, 15 gün toprak üzerinde kalan kar yağışı oldu.⁴¹⁷

Haçlı yağmalarının olduğu, bağırtlak kuşlarının ekinlere dadandığı Suriye bölgesinde 1123 (H.516-517) yılında kuraklık meydana geldi. Bu afet bölgede ki hayvancılığa da zarar vermiştir.⁴¹⁸

3.2.53. M. 1137-1143 (H.531-537) Yılları Arasında Geniş Çaplı Salgın

Bu senede İsfahan'da ani ölümler ile binlerce kişinin öldüğü vakalar zuhur etti. Bu vakalar o seneki kuraklık nedeni ile olmalıdır veya İbn'ül-Esir Bağdat'ta pek çok hastalığın zuhur ettiğini, İsfahan ve Hemadan'da ani ölümlerin olduğunu kayıt etmiştir. Bu yüzden bir salgından da bahsedebiliriz.⁴¹⁹ Birçok evin kapısının kilitlendiği, İsfahan halkının bir kısmının bu şehirden göç ettiği yazılıdır.⁴²⁰

1141 yılında Mısır'da da veba olduğu, bu vebanın Nil'in o yıl ki debisinden kaynaklandığı yani bunun kıtlığa ardından da vebaya sebep olduğu bildirilmiştir. Tüm fertleri ölen aşiretlerin mevcut olduğu bu veba salgınında bölge halkının çoğunun öldüğü⁴²¹ rivayet edilmiştir.⁴²²

3.2.54. M. 1202 (H. 598) yılı Mısır'da Kıtık ve Geniş Çaplı Deprem

1202 senesi ile ilgili müellifler Mısır'da şiddetli bir kıtlığın yaşandığını ve bu kıtlık neticesinde pek çok insanın öldüğünü hatta yamyamlık vakalarının da ortaya çıktığına dair bilgileri eserlerine işlemişlerdir. Kıtlığın şiddeti ve bu

⁴¹⁶ İbn Kesir, a.g.e. c.12, s.354.

⁴¹⁷ İbn'ül-Esir, a.g.e. c.10, s.371.

⁴¹⁸ Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.94.

⁴¹⁹ İbn'ül-Esir, a.g.e. c.11, s.56.

⁴²⁰ İbn Kesir, a.g.e. c.12, s.354. Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.95.

⁴²¹ Elbette bu bölge dar anlamda kullanılmıştır. Yoksa Mısır halkının çoğunun öldüğü manası anlaşılmalıdır.

⁴²² İbn'ül-Esir, a.g.e. c.11, s.89. Ahmet Nurullah Özdal, a.g.e. s.94

esnada yaşananları İbn Kesir el-Bidaye’de bizlere şöyle aktarmaktadır. “Mısır’da köpek ve insan leşleri yanında çok sayıda küçük çocuk eti yenildi. Babaları ve anneleri, ölen küçük çocukları pişirip etlerini yiyorlardı. Bu halk arasında yaygınlaştı. Bu yüzden kimsenin kimseyi kınadığı ve ayıpladığı yoktu. Yiyecek, çocuk ve leş kalmayınca kuvvetli kimseler zayıfları yakalayıp kesiyor ve yiyorlardı. Kişi yoksul birini hile ile eline geçiriyor, güya kendisine yemek yedirmek veya bir şey vermek bahanesiyle evine getiriyor, sonra onu boğazlayıp yiyordu. Bazıları kendi karılarını dahi kesip yiyorlardı. Bu durum halk arasında hiç kınamaya ve şikâyete meydan vermeksizin yaygınlaşmıştı. Hatta bunu yapanlar birbirlerini haklı görüyorlardı. Adamın birinin yanında 400 insan başı görülmüştü. Hastaları tedaviye çağrılan birçok tabip de evlerde kesilip yenilmişti. Örneğin adam tabibi evine çağırıyor, sonra onu kesip yiyordu. Varlıklı ve mal sahibi bir adam mütehasıs bir hekimi evine çağırılmıştı. Hekim korkarak gitti. Adam onu evine götürürken yolda karşılaştığı insanlara sadaka veriyor, Allah’ı zikrediyor ve kutsuyordu. Bunu çokça yapıyordu. Hekim onun bu durumundan kuşkulandı, ama bununla birlikte tamahkârlık onu adamın evine gitmeğe zorladı. Geldiklerinde adamın evinin harap halde olduğunu gördü. Hekim yine şüphelendi. İçeride bulunan arkadaşı dışarı çıktığında adama, «Bize av olarak bunu mu getirdin?!» dedi. Hekim bunu duyar duymaz korkup evden dışarı fırladı. Adamlar arkadaşları hemen peşine takıldılar. Kovalamağa başladılar. Hekim büyük zorluklarla kendini onlardan kurtarabilmişti!⁴²³

3.2.55. M. 1202 (H.598) yılı Geniş Çaplı Büyük Deprem

1202 yılı Abbasi coğrafyasında sadece kıtlığın görüldüğü bir yıl olmamıştır. Bu yıl içerisinde ülkenin birçok bölgesinde şiddetli depremler ve onların artçıları meydana gelmiştir. Bu depremler sadece yerküreyi sarsmakla kalmayacak aynı zaman da bölge insanların yaşam standartlarını da sarsacaktır.

Mısır’da Kus, Dimyad ve İskenderiye dâhil olmak üzere Şam ve sahil şeridindeki pek çok yer; Nablus, Akka, Sur (Tyre), Dımaşk, Baniyas, Hunin, Tebnin, Ba'lebek, Hıms, Hama, Halep, Avasım (Sınır Şehirleri) şehirleri ile

⁴²³ İbn Kesîr, a.g.e. c.13, s.104.

Anadolu'da Ahlat, Ermeniye, Azerbeycan ve el-Cezire ile Irak, Humus, Hısn'ul-Ekrad, Nablus, Kıbrıs bölgesini vuran korkutucu depremde 10-15 dakikalık büyük bir artçı sarsıntı olmuştur. Bu depremin etkisi ile Akdeniz'de Tsunami oluşmuş,⁴²⁴ Nablus'ta 30 bin kişi ölmüş, (muhtemelen mübalağalı bir rakam ile) toplam 1 milyon 100 bin kişinin bu depremde öldüğü bildirilmiştir.⁴²⁵ Bu sayıyı İbn Kesîr, El-Bidaye'de zikretmiştir.⁴²⁶ Etki ettiği her bölgede yıkım ve ölüm getiren bu depremde, verilen rakam dahi depremin şiddeti ve yıkıcılığı hakkında bize önemli bir bilgi vermektedir. Sayının artmasına sebebiyet veren kıtlık, salgın hastalıklar ve etki ettiği coğrafya göz önüne alındığında pek çok insanın öldüğü gerçeği ile karşı karşıya kalırız.⁴²⁷ Yine bu yılda Hicaz'la Yemen arasında ki on sekiz köyde insanları helak eden şiddetli bir veba salgını görüldü. Malları ve davarları sahipsiz kaldı. Kimse bu köylere girip ikamet edemiyor, buralara yaklaşan kimse anında ölüyordu.⁴²⁸

3.2.56. Abbasiler Dönemi Deprem Tablosu

Abbasiler döneminde meydana gelen depremleri içerir tablo hazırlamamızdan maksat aynı şekilde Emeviler dönemi deprem tablosu hazırlanır iken yapmış olduğumuz açıklamada belirttiğimiz gibi kaynaklar tekrar gözden geçirilerek bazı bilgiler özetlenmesi ve geniş bir şekilde tablo halinde bilgilerin genişletilmesidir.⁴²⁹ Abbasi devletinin daha uzun ömürlü olmasından dolayı bu dönemde meydana gelen depremlerin sayıca fazla ve tarihi malumat çoktur ve depremler için çok daha dehşetli ve yıkıcı tasvirler, anlatılar olduğunu da görmekteyiz. Abbasiler dönemi afet ve salgın hastalıklardan bahsettiğimiz olaylar içerisinde depremlerden de bahsettik. Ancak vukua gelen her depremi anlatamadık. Can ve mal kaybının yüksek olduğu şiddetli depremleri zikrettik. Bu tabloda ise bu dönemde gerçekleşen depremleri kronolojik olarak sunmaya

⁴²⁴ Nuh Arslantaş, a.g.e. s.126-130.

⁴²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidaye* a.g.e. c.13, s.107.

⁴²⁶ el-Bıdaye'de şu ifadeler mevcuttur. ‘*Sayılamayacak derecede insan canından oldu. Mir'atü'z-Zaman adlı eserin sahibi, «Bu sene deprem nedeniyle 1.100.000 kişi öldü» demiştir. Başka bir rivayette anlatıldığına göre deprem nedeniyle sayısı belirtilemeyecek derecede çok insan ölmüştür. Doğrusunu noksanlıklardan münezzeh olan yüce Allah daha iyi bilir*’ İbn Kesîr, a.g.e. c.13, s.107.

⁴²⁷ Nuh Arslantaş, a.g.e., s.126-130. İbn Kesîr a.g.e. c.13, s.107.

⁴²⁸ İbn Kesîr, a.g.e. c.13, s.106.

⁴²⁹ ‘‘2.3.10. Emeviler Dönemi Deprem Tablosu’’ başlıklı konu maddesine bakınız.

çalıştık. Tabii ki Abbasiler döneminde meydana gelen depremlerin tamamı bu tabloda yer alan depremler değildir. Pek çok deprem kaynaklarımızda yer almasına rağmen şiddetinin az ve hasarının olmaması ya da düşük olmasından tabloda yer verilmemiştir.

Depremin Tarihi	Depremin Yeri ve Etki Alanı	Şiddeti	Verdiği Zarar
180/796-797 yılı (Nisan/Muharrem -Safer) 4 Mayıs (İstanbul)	Mısır, İskenderiye, Girit, İstanbul	Büyük, Şiddetli deprem	Mısır İskenderiye minaresinin üstü yıkılmıştır. Aynı zamanda İstanbul'da meydana gelen depremin şiddeti 8 olarak tahmin edilmektedir. ⁴³⁰
187/802-803 yılı	Masisa, Ra'ban	Büyük deprem	Masisa şehrinin surları yıkılmıştır. ⁴³¹
203/818-899 yılı	Horasan, Belh, Cüzcan, Faryab, Talekan, Maveraünnehir, Merv	Büyük deprem	Artçıları ile beraber 70 sürmüştür Belh şehrinin 4/1'i yıkılmıştır. Şehirlerde büyük tahribatla birlikte, pek çok insan ölmüştür. ⁴³²
212/827-828 yılı	Yemen, Aden	Şiddetli deprem	Yemen'in tamamı sallanmış, pek çok ev yıkılmış, pek çok insan ölmüştür. ⁴³³
223 veya 224/837 yılı veya 838 Şevval ayı / Ağustos-Eylül	Fergana	Depremin şiddetli olduğundan şüphe yoktur.	15 bin kişi ölmüştür. ⁴³⁴
225/840 yılı	Ahvaz, Erzurum,	Şiddetli, deprem ve	Artçıları 5 gün süren depremde Ahvaz'da pek çok bina yıkılmış,

⁴³⁰ İbn'ül Esir, a.g.e. c.6, s. 140, Nuh Arslantaş, a.g.e. ss. 59-60,

⁴³¹ İbn'ül Esir, a.g.e. c.6, s. 170.

⁴³² İbn'ül Esir, a.g.e. c.6, s. 309. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 61.

⁴³³ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 61, İbn'ül Esir, a.g.e. c.6, s. 353

⁴³⁴ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 62, İbn tağriberdi , ag.e. c.2, s. 238

Haziran ayı	Horasan	sarsıntı	Erzurum'da 200 kişi ölmüştür. ⁴³⁵
233/847-848 yılı 11 Rebiyülahir (24 Kasım Pertembe Kuşluk vakti)	Akdeniz-Himalaya Kuşağı Mağrib, Antakya, Dımaşk, Musul Humus, el-Cezire	Korkutucu, şiddetli deprem	Şehirler günlerce sallanmış, mal kaybı bir yana pek çok insan ölmüş, özellikle Antakya'da 20 bin, Musul'da 50 bin kişi can vermiştir. ⁴³⁶
240/854 yılı	Mağribi Kayrevan		13 köy yere batmıştır. ⁴³⁷
241/854-855 yılı	Rey		Artçıları 40 gün süren depremde Pek çok ev yıkılarak can kaybı çok olmuştur. ⁴³⁸
242/856-857 yılı Cemaziyelevvel (Eylül-Ekim) Taberiyye; 19 Şaban-21 Aralık -Salı Akdeniz Himalaya Kuşağı; Zilhicce ayında (Nisan)Mısır	Taberiye;Akdeniz- Himalaya Kuşağı Kumis, Nişabur Horasan, Damegan, Faris, Bistam, Kum, Kaşan, Rey, Cürcan, Taberistan Isfehan, Medain, Balis, Rakka, Harran ,Re'sül- Ayn,Urfa, Tarsus, elMasisa, Lazkiye, Antakya, Şam bölgesi ve sahilleri, Tunus ve nahiyeleri ,Yemen; Mısır	Korkunç deprem (Üç ayrı büyük deprem)	Dağlar yarılmış, birbirleri ile çarpışmış, Damegan şehrinin yarısı yıkılmıştır. Kumis'te pekçok ev yıkılmış, Antakya'da 1500 ev yıkılmış Akdeniz'den siyah renkli, kötü kokan bir duman çıkmış, bölgedeki bir nehir yere batmış, nereye gittiği anlaşılamamıştır. Tarihçiler bu depremlerde 45 bin veya 200 bin kişinin öldüğünü rivayet etmiştir. ⁴³⁹

⁴³⁵ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 62. İbn'ül Esir, a.g.e. c.6, s. 456. Gregory Ebu'l-Farac, a.g.e. c.1, s. 229.

⁴³⁶ İbn'ül Esir H.232 yılı olayları arasında Musul'da büyük bir sel felaketinin olduğunu, 30 bin insanın kefenlendiğini yazar iken hem 232 yılı hemde 233 yılı olayları arasında depremden bahsetmemiştir.(İbn'ül Esir, a.g.e. s.31-41) Bazı tarihçilerin bu depremin H.232 yılında gerçekleştiğini naklederler. Bu ve diğer bilgiler için bkz. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 64.

⁴³⁷ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 65.

⁴³⁸ İbn'ül Esir, a.g.e. c.7, s. 73

⁴³⁹ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 65-67. İbn'ül Esir, a.g.e. c.7, s. 74. İbn Kesir, a.g.e. c. 10, s.574.

245/859-860 yılı Zilkade ayı (Şubat- Mart)	Akdeniz- Akdeniz Himalaya Kuşağı, Şam bölgesi tamamı, Dımaşk, Lazkiye, Cebele, el- Cezire Balis, Rakka, Haran, Re'sül-Ayn, Humus, Tarsus ,el- Masisa, Antakya, Adana, Sis ,Urfa, Şam Sahilleri, Mağrib Ülkeleri, Mısır'ın Tinnis ve Bilbis Şehirleri, Medain	Büyük deprem	Cebele halkının tamamına yakını ölmüş, Lazkiye şehrinde pek az insan kurtulmuş, Mağrip'te pek çok bina yıkıntısının yanı sıra pek çok insan ölmüş, genel olarak pek çok insanın öldüğü bu deprem esnasında deniz kabarmış, birçok yerde acayip ve korkutucu sesler duyulmuştur. ⁴⁴⁰
248/862-863 yılı	Damegan, Bistam, Rey, Nişabur Isfehan,Cürcan,Kum,Kaş an, Kumis yakınları:ndaki bir köy ve Yemen		Damegan halkının yarısı göçük altında kalmıştır. Bistam'ın 1/3 si yıkılmış, Yemen'de bir plato başka bir yere kaymıştır. ⁴⁴¹
249/863-864 yılı Zilhicce ayı (Ocak-Şubat)	Rey şehri		10 bin kişi ölmüştür. ⁴⁴²
258/871-872 10 Şaban/20 Haziran Cumartesi (öncü Depr.) Ana şok- 11 Şaban/21 Haziran	Basra, Samarra, Vasıt	Çöküntü, korkunç, şiddetli deprem	Basra, Samarra, Vasıt'da 20 bin kişi ölmüştür. ⁴⁴³
259/872- 873 yılı	Hicaz		Deprem esnasında fırtına ve karanlıklar yaşanmış, Depremde pek çok bedevi ölmüştür. ⁴⁴⁴
261/874-875 yılı Muharrem ayı (Ekim-Kasım)	Cürcan	Büyük deprem	Bu bölgede bulunan 2 bin asker ölmüştür. ⁴⁴⁵
267/ 880-881 yılı 22 Şevval(26 Mayıs, Perşembe)	Akdeniz- Himalaya Kuşağı Endülüs, Kuzey Afrika, Mısır, Suriye, el-		Tarihçilerin korkutucu sahneler anlattığı bu depremde can ve mal kaybının yaşanmaması ilginç

⁴⁴⁰ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 65-67. İbn tağriberdi , ag.e. c.2, s. 319. İbn'ül Esir, a.g.e. c.7, s. 78. İbn Kesir, ,a.g.e c.11, s. 12.

⁴⁴¹ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 69-70

⁴⁴² Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 69-70. İbn Kesir, a.g.e. c. 11, s. 28. İbn'ül Esir, a.g.e. c.7, s. 110.

⁴⁴³ İbn'ül Esir , A.g.e.c.7, s.214. İbn Kesir, a.g.e. c. 11, s. 70-71. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 71-72

⁴⁴⁴ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 71-72.

⁴⁴⁵ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 72-73.

	Cezire, Ahvaz		sayılmıştır. ⁴⁴⁶
271/884- 885 yılı	Mısır ve civarı	Büyük deprem	100 kadar can kaybı ile birlikte pek çok konak ile beraber Ulu (Amr bin As) camii ve İskenderiye feneri yıkılmıştır. ⁴⁴⁷
272'/885-886 yılı Cemaziyelahir (Kasım) ayı	Mısır	Büyük ve şiddetli deprem	Pek çok binanın yıkıldığı bu depremde bir günde bin kişi defnedilmiştir. ⁴⁴⁸
280/ 893 yılı 14 Şevval (27 Aralık- Perşembe)	Erdebil, Rey, Taberistan, Hindistan	Büyük deprem	Taberistan'da deprem suların çekilmesi, güneş tutulması, ve şiddetli bir fırtınadan sonra meydana gelmiş, tarihçiler 150 bin kişinin öldüğünü kayıt etmişlerdir. ⁴⁴⁹
288/900-901 yılı ikindiden sonra	Erdebil	Şiddetli deprem	Tarihçi İbn'ül-Cevzi'den naklen 150 bin kişi ölmüştür. (Rakam mübalağadan hali değil) ⁴⁵⁰
289/901-902 yılı Receb ayı (Haziran- Temmuz)	Bağdat, Basra	Büyük deprem	Artçılar günlerce devam etmiş, çöküntü ile beraber Basra'da 6 bin kişi ölmüştür. ⁴⁵¹
299/911-912yılı	Akdeniz- Himalaya Kuşağı Kufe, Mısır, Kayravan	Şiddetli, büyük sarsıntı ve deprem	Kufe'de pek çok insan yıkıntılar arasında kalarak can vermiştir. Kayravan'da bir köy yere batmıştır. ⁴⁵²
300/912-913 yılı	Dinever, Lübnan		Lübnan ve Dinever'de bir dağın çöktüğü, altından çıkan suyun pek çok köyü yuttuğu belirtilmiştir. ⁴⁵³
321/933 ve 322/ 934 yılları	Mısır	Büyük depremler	Pek çok ev yıkılmıştır. Can kaybı aktarılmamıştır. ⁴⁵⁴

⁴⁴⁶ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 73-74.

⁴⁴⁷ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 74-75.

⁴⁴⁸ İbn'ül Esir, a.g.e. c.7, s. 352. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 75

⁴⁴⁹ İbn'ül Esir, a.g.e. c.7, s. 352. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 75-76, Ebu'l Farac Tarihi, a.g.e. c.1, s.243.

⁴⁵⁰ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 76. İbn Kesîr, a.g.e. c.11, s. 156. İbn Tağriberdi , ag.e. c.3, s. 124.

⁴⁵¹ İbn'ül Esir Ag.e. c.7, s.434-435.

⁴⁵² İbn'ül Esir Ag.e. c.8, s.61. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 77.

⁴⁵³ İbn Kesîr, a.g.e. c. 11, s.212. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 77-78.

⁴⁵⁴ İbn Tağriberdi , ag.e. c.3, s. 243. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 78.

331/942- 943 yılı	Nesa	Büyük deprem	Horasan Nesa şehrinde pek çok can kaybı ile birlikte bir çok köy ve belde harab olmuştur. ⁴⁵⁵
332/944 yılı 15 Temmuz/21 Zilkâ de-Pazartesi Yatsı namazından sonra	Kurtuba	Büyük deprem	Halk korkudan cami ve mescitlere sığınarak Allah'a dua etmiştir. ⁴⁵⁶
340/ 951-952 yılı 10 rebiyülevvel - 15 Eylül, Pazarı Pazartesi'ye bağlayan gece	Mısır, Raban	Büyük depremler	Mısır ve civarında meydana gelen bu depremde pek çok mal ve can kaybı yaşanmıştır. İskenderiye fenerinde çatlaklar oluşmuştur. ⁴⁵⁷
344/955-956 yılı 18 Ramazan/5 Ocak Cumartesi	Akdeniz- Himalaya Kuşağı, Mağrib, Şam, Cezire, ve Cibal bölgesi, Antakya, Mısır, İskenderiye, Sınır şehirleri, Samarra, Kumis şehirleri ile Kiş-Semerkant-Çin-Fergana Hattı.	Korkutucu, büyük deprem	Mısır'da 3 saat sürdüğü (artçılar) aktarılan bu depremde Halkın korktuğu ve can kaybı rivayet edilmese de pek çok binanın yıkıldığı belirtilir. ⁴⁵⁸
345/956-957 yılı	Hemedan, Esterebâz, Kasr-ı Şirin	Büyük ve şiddetli deprem	Bu depremde enkaz altında pek çok insan can vermiştir. ⁴⁵⁹
346/957-958 yılı Zilhicce Ayı başları Şubat'tan sonrası	Hazar Denizi çevresi, Rey ve nahiyeleri, Irak, Cibal, Kum ve çevresi, Talekan, Hulvan	Şiddetli depremler	Rey şehrinde 150 kadar köy harap olmuş, Talekan'da çok az insan kurtulabilmiş, deprem bölgelerinde sular çekilmiş, bazı adacıklar ortaya çıkmış Dicle nehrinin 10 zira yükseldiği bu depremde pek çok insan ölmüştür. ⁴⁶⁰
347/958-959 yılı Muharrem-Safer (nisan ayı)	Bağdat, Hulvan, Deylem, Kaşan, Kum, Cibal, Rey, Talekan	Büyük depremler	Doğu'da merkez üssü Cibal bölgesi ki pek çok insan enkaz altında can vermiştir. Etki alanı olan Rey'de 30 bin kişi ölmüş, Talekan'da pek az kimse

⁴⁵⁵ İbn'ül Esir, a.g.e. c.8, s.343.

⁴⁵⁶ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 78.

⁴⁵⁷ İbn Tağriberdi , ag.e. c.3, s. 305, Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 79.

⁴⁵⁸ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 80, İbn Tağriberdi , ag.e. c.3, s. 305.

⁴⁵⁹ İbn'ül Esir Ag.e. c.8, s.448 İbn Kesîr, a.g.e. c. 11, s.396

⁴⁶⁰ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 81-82. İbn Kesîr, a.g.e. c. 11, s.398, İbn'ül Esir Ag.e. c.8, s.450.

			kurtulmuştur. ⁴⁶¹
362/972-973 yılları arası	Şam bölgesi, Antakya		Depremi şiddetinden Antakya kalesinin burçları yıkılmış, pek çok insan enkaz altında kalarak can vermiştir. ⁴⁶²
367/977-978 yılında R.evvel (Ekim-Kasım ayı)	Bağdat el-Mehdiye		40 gün kadar süren artçılar sebebi ile halk dışarıda gecelemiştir. ⁴⁶³
368/978-979 yılı	İrak ve diğer bazı yerler	Şiddetli deprem ⁴⁶⁴	
376/ 986-987 yılı Receb (Kasım-Aralık)	Kuzey Anadolu ve Marmara fayı: İstanbul, İzmir Musul ve çevresi	Büyük ve şiddetli deprem	İstanbul Ayasofya'nın 1/3 yıkılmış, depremin etki ettiği yerlerde pek çok insan ölmüştür. ⁴⁶⁵
381/991-992 yılı Muharrem/ Nisan pazardan 17 Safer/5 Mayıs Cumaya kadar	Dımaşk, Ba'lebek	Büyük deprem	Yaklaşık bir ay devam eden depremde Dımaşk'ta bin ev yıkılmış, bunların altında nice insan can vermiştir. İnsanlar korkudan çöllere sığınmıştır. ⁴⁶⁶
385/995-996 yılı	Çeşitli Coğrafyalar	Büyük deprem	Dünyanın çeşitli yörelerinde meydana gelen depremlerde pek çok insan ölmüştür. ⁴⁶⁷
398/1002/1003 yılı	Şam, Avasım yani sınır şehirleri	Şiddetli depremler	Deprem öncesi aleve benzeyen yıldızın ortaya çıktığı, Tufan zamanında insanların korktuğu gibi korktuğu aktarılır iken pek çok ölü söz konusudur. ⁴⁶⁸

⁴⁶¹ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 81-82.

⁴⁶² Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 83. İbn Tağriberdi , ag.e. c.4, s. 66.

⁴⁶³ İbn'ül Esir Ag.e. c.8, s.598.

⁴⁶⁴ İbn'ül Esir Ag.e. c.8, s.603.

⁴⁶⁵ İbn'ül Esir Ag.e. c.9, s.48. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 84. İstanbul depremi için bkz: Urfalı Mateos Vekayinamesi (1136-1162) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev. Hrant d. Andreasyon, notlar: E.Dulauer, trc. H. Halil İnalçık, Ankara-2000, s.41

⁴⁶⁶ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 85.

⁴⁶⁷ İbn Tağriberdi, bu depremde dünyanın sallandığını aktarmıştır. İbn Tağriberdi , ag.e. c.4, s.

169

⁴⁶⁸ Urfalı Mateos Vekayinamesi, a.g.e. s.47. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 86.

398/1007-1008 16 Şaban (26 Nisan) Pazartesi	Dinever, Küfe'nin kasabası es-Sib, Şiraz ve çevresi	Büyük Deprem	Bu çöküntü depremde Dinever'de enkaz altında 16 bin insan ölmüştür. Basra körfezinde tsunami yaşanmıştır. Bu tsunamide pek çok gemi sulara gark olmuştur. ⁴⁶⁹
406-407/1015 R. evvel (Pazar/4 Eylül)	Arap Levhası: Mekke- Medine, Kudüs		Kubbet'üs-Sahradaki kaya üzerindeki ⁴⁷⁰ büyük kubbe çökmüş, Medine'de Hz. peygamberin kabrinin önünde ki bir duvar yıkılmıştır. Mekke'de ise Rük-n-i Yemani taşı çatlamıştır. ⁴⁷¹
425/1033 yılı 10 Muharrem/5 Aralık Çarşamba gün batımından hemen önce	Mısır ve Ölü Deniz Fayı: Filistin'in tamamı	Şiddetli deprem	Filistin Remle'nin 1/3 yıkılmış, artçılar 8 gün sürmüş, Gazze'de 300 kişi can vermiş, Akdeniz'de tsunami meydana gelmiş, toplamda pek çok insan hayatını kaybetmiştir. ⁴⁷²
434/1042 yılı 17 R.evvel (4 Kasım) Perşembe yatsı namazından sonra	Tebriz, Ba'lebek ve Tedmur Ahlat, Diyarbakır	Büyük deprem	Tebriz'de 50 bin kişi ölmüştür. Etki ettiği diğer bölgelerde de pek çok insan ölmüştür. ⁴⁷³
436-437/1045 yılı	Erzincan	Büyük deprem	Urfalı Meteos, "Allah'ın şiddetli hiddetine maruz kaldığımı ve öfkeli bakışlarını mahluklara tevcih etti" dediği depremde artçıların bir sene devam ettiği, depremde şehrin tamamı harap olduğu bildirilmiştir. ⁴⁷⁴

⁴⁶⁹ İbn'ül Esir Ag.e. c.9, s.169. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 86.

⁴⁷⁰ Kubbet'üs-Sahra; Kudüs haremindeki kutsal kaya üzerinde yer alan, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın Peygamberimizin (S.A.V) Mirac'a çıkarken üzerine bastığı iddia edilen Sahra'nın (büyük kaya parçası) üzerine yaptırdığı ortası kubbeli sekizgen yapı. Kubbet'üs-Sahra yani büyük kaya kubbe. Bkz: Nebi Bozkurt, "Kubbet'üs-Sahra" *TDVİA*, c.26. s.304.

⁴⁷¹ İbn Tağriberdi, ag.e. c.4, s. 241. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 87.

⁴⁷² İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s. 120. İbn'ül Esir Ag.e. c.9, s.48. İbn Tağriberdi, ag.e. c.4, s. 279. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 87-90.

⁴⁷³ İbn'ül Esir Ag.e. c.9, s.391-392. İbn Tağriberdi, ag.e. c.5, s. 35. İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s.142. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 90-91.

⁴⁷⁴ Urfalı Mateos Vekaynamesi, a.g.e. s.47. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 87

444/1053 yılı R.evvel / Temmuz ayı	Antakya, Errecan, Ahvaz, Huzistan, Izec, Horasan ve Beyhak	Büyük deprem	Antakya'da 10 bin kişi derinliklere gömülerek ölmüştür. Diğer yerlerde de pek çok kişi hayatını kaybetmiştir. ⁴⁷⁵
450/1058 yılı 18 Şevval (8 Aralık- Salı) akşamla yatsı arası	Bağdat, Hemedan, Vasıt, Ane, Tikrit, Musul :	Büyük deprem	Bağdat'ta evlerin çoğu yıkılmış, çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. ⁴⁷⁶
455/1063 yılı Şaban(Temmuz- Ağustos)	Ölü Deniz Fayı: Antakya, Lazkiye, Trablüşşam, Sur, Anadolu'nun bir kısmı, Şam bölgesinden bazı yerler ve Vasıt	Büyük deprem	Şam bölgesinde pek çok yerin harabeye döndüğü, Trablüşşam'ın surlarının yıkıldığı, aynı sene içinde İstanbul'da da deprem olduğu nakil edilmiştir. ⁴⁷⁷
458/1065 yılı C.ahir (Nisan- Mayıs)	Horasan ve Cibal	Büyük deprem	Bazı yerlerde tektonik, bazı yerlerde çöküntünün meydana geldiği bu depremde korkutucu sahneler bizlere aktarılmış, sayısız insan ölmüştür. ⁴⁷⁸
460/ 1067 10 C.evvel (17 Mart) Salı	Mısır ve Filistin bölgesi: Kudüs, Baniyas, Remle, Eyle; Bedir, Yenbu, Vadi'il-Kurra, Teyma, Tebuk Vadi's-Safra, Hayber Irak'ta Kufe ve Rahbe, Hicaz	Büyük, şiddetli deprem , Tsunami	Remle'de ölü sayısı 15 bin veya 25 bindir. Akdeniz'de tsunami oluşmuş, karada sular fıskırması, denizde suların çekilmesi bazı hazinelere ortaya çıkarmıştı. Bu deprem, tarih düşürmek için milat olmuştur. Etki ettiği bölgelerde birçok insan ölmüştür. Medine'de Hz. Peygamberin mescidi zarar görmüştür. ⁴⁷⁹
462/1069 yılı 11 C.evvel (25 Şubat-Perşembe)	Mısır ve Filistin (Remle, İlya)	Büyük deprem ve Tsunami	Remle ve İlya mıntıkalarının çoğu yere battı. Surları yıkıldı. ⁴⁸⁰
478/1085 yılı Muharrem ayı, (Nisan-Mayıs)	Huzistan, Fars, Errecan, İstanbul		Merkez üssü Errecan'da güçlü şekilde hissedilen depremde, pek çok insan enkaz altında kalmış, aynı yıl İstanbul'da da deprem

⁴⁷⁵Urfalı Mateos Vekayinamesi, a.g.e. s.99. İbn'ül Esir Ag.e. c.9, s.447. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 92. İbn Kesir, a.g.e. c.12, s. 162

⁴⁷⁶ İbn'ül Esir Ag.e. c.9, s.493. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 93.

⁴⁷⁷ İbn'ül Esir Ag.e. c.10, s.44. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 93-94. İbn Kesir, a.g.e. c.12, s. 202.

⁴⁷⁸ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 94. İbn'ül Esir Ag.e. c.10, s.60. İbn Kesir, a.g.e. c.12, s. 208.

⁴⁷⁹ İbn Kesir, a.g.e. c.12, s. 212-213. İbn'ül Esir Ag.e. c.10, s.65. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 95-96.

⁴⁸⁰ İbn Kesir, a.g.e. c.12, s. 217. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 96

			olmuş binlerce kişi ölmüştür. ⁴⁸¹
484/1091 yılı (26 Eylül Cuma)	Şam Bölgesi ve Antakya		Antakya'da büyük tahribat olmuştur. Enkaz altında pek çok insan hayatını kaybetmiştir. ⁴⁸²
508/1014-1015 yılı 29 C.ahir (30 Kasım) Pazar gecesi	Şam ve el-Cezire: Urfa Harran, Maraş, Sümeysat, Balis, Kışum, Raban, Hısnımansur, Sis, Horasan	Korkutucu ve büyük deprem	Urfalı Mateos 'dağlar canlı hayvanlar gibi ses çıkardılar, Allah'ın gazabı altında mahluklar dalgalı deniz gibi titriyorlar ve dalgalanıyorlar'' diye tasvir ettiği depremde Maraş şehri yer altına gömülerek 40 bin insan öldü. Bu deprem 'de Toplam 100 bin kişinin öldüğü aktarılmıştır. ⁴⁸³
511/1118 yılı 89 Zilhicce/ 3 Nisan) Kurban bayramı Arefe günü	El-cezire, Irak, Bağdat,, Erbil ve çevresi	Büyük deprem	Bağdat'ın batı yakasındaki dükkânlar yıkılmıştır. ⁴⁸⁴
513/1119 yılı 5 Ramazan (10 Aralık-Çarşamba) geceleyin	Kazvin ve bazı yerler	Büyük deprem	Pek çok yer yıkılmıştır. ⁴⁸⁵
515/1021/1022	Samkha, Musul ve Hicaz: Mekke, Medine	Büyük deprem	Kabe'nin ve Mescid-i Nebevi'nin bir kısmının yıkıldığı, diğer şehirlerin binalarında hasar olduğu bu depremde, sarsıntılar gece gündüz devam etmiştir. ⁴⁸⁶
524/1130 yılı R.evvel(Şubat-Mart)	Cibal, Musul, El-Cezire ve Irak, Bağdat	Büyük deprem	Birçok evin yıkıldığı Bağdat'ta pek çok insan da ölmüştür. ⁴⁸⁷
529/1135 yılı	Bağdat, Musul, Cibal ve çevreleri ve Irak ve Emenistan ve	Şiddetli deprem	Üç ayrı Depremin C.ahir Ayın'da, Şevval ayında ve zilkade ayında vuku bulduğu rivayet edilmektedir Bağdat'ta sık sık depremlerin olduğu, aynı

⁴⁸¹ İbn'ül Esir Ag.e. c.10, s.133. İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s. 259. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 98.

⁴⁸² İbn'ül Esir Ag.e. c.10, s.174. İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s. 275. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 98-99.

⁴⁸³ İbn'ül Esir Ag.e. c.10, s.404 İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s. 340. Urfalı Mateos Vekayinamesi, a.g.e. s.255. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 100-101.

⁴⁸⁴ İbn'ül Esir Ag.e. c.10, s.423. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 101-102.

⁴⁸⁵ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 102-103.

⁴⁸⁶ İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s. 355. İbn'ül Esir Ag.e. c.10, s.470. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 103.

⁴⁸⁷ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 103.

	Erzurum		zamanda Ermenistan'da meydana gelen depremde bir şehrin tamamen yıkıldığı, Erzurum'da ise şehrin bir kısmının yıkıldığı haber verilmiştir. ⁴⁸⁸
532/1137 yılı Safer [Ekim - Kasım] R.evvel ayı (Kasım-Aralık)	el-Cezire, Musul, Sam, Irak, Diyarbakır ve diğer bazı yerler ve Dımaşk	Büyük deprem	İki farklı zamanda vuku bulan depremde pek çok binanın yıkıldığı, birçok insanın öldüğü bildirilmiştir. ⁴⁸⁹
533 /1138 yılı 4-19 Safer (11-26 Ekim)	Şam bölgesinde Dımaşk, ve Halep, Anadolu, İstanbul, el-Cezire, Gence, Arran ve çevresi	Büyük deprem	İbn Tağriberdi depremin bütün dünyada olduğunu aktarır iken ⁴⁹⁰ Bu depremde Gence şehri yerle bir olmuş, 230 bin insan hayatını kaybetmiştir. Yer altından siyah renkli sular çıkmış, Gürcüler ayrıca bu depremi fırsat bilerek şehri yağmalamış arda kalan 300 bin insanı katletmişler ve esir almışlardır. Şam'da büyük gürültülerle depremin artçıları devam ederek pek çok yıkıma ve ölüme sebebiyet vermiştir. 40 kişiyi bir yer çatlağının yuttuğu, burada ki iniltilerin uzun süre duyulduğu bizlere korkunç bir tasvirle haber veriliyor. Aynı zamanda Rum bölgesinde, İstanbul'da da deprem vakası haber verilmiş, pek çok yerin toprak altında kaldığı aktarılmıştır. Bu deprem esnasında pek çok gök olayını da tarihçiler haber vermiştir. ⁴⁹¹
536 1141 yılı 28 C.evvel (29 Aralık- Pazartesi)	Kilikya ve çevresi		Bir kasaba ve sahil şeridinden pek çok yerin yıkıldığı iki ayrı depremden söz edilmektedir. ⁴⁹²
539/1144 yılı 26 Kasım/28 C.evvel Pazar	Bursa	Büyük deprem	Nilüfer nehrinin 3 gün kuruduğu, pek çok binanın yıkıldığı, bir o kadar da insanın öldüğü

⁴⁸⁸ İbn'ül Esir Ag.e. c.11, s.40. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 105-106.

⁴⁸⁹ İbn'ül Esir Ag.e. c.11, s.66. İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s. 394. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 106.

⁴⁹⁰ İbn Tağriberdi, a.g.e. c.5, s. 264.

⁴⁹¹ İbn'ül Esir Ag.e. c.11, s.70. İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s. 397. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 107.

⁴⁹² Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 109-110.

			bildirilmiştir. ⁴⁹³
544/1150 yılı Zilhicce ayı başlarında (Cumartesi)	Bağdat, Hulvan	Büyük deprem	Bağdat'ta birçok insanın öldüğü, ölenler arasında Türkmen ulemasından insan olduğu, Hulvan şehrinin ise daha şiddetli sallandığı haber verilmiştir. ⁴⁹⁴
549/1114 yılı C.evvel (25 Temmuz) geceleyin	Basra ve çevresi-Havran ve çevresi		Basra'da pek çok binanın yıkıldığı ancak can kaybının olmadığı ve Irak bölgesinde yeraltından değişik renkte sıvıların yeryüzüne çıktığı rivayet edilmiştir. ⁴⁹⁵
551/1156 yılı 9 Şaban-22 Şevval (27 Eylül-8 Aralık)	Ölü Deniz Fayı; Dimaşk Hama, Efamiye,	Korkutucu ve büyük deprem	İki buçuk ay (muhtemel artçılar) devam ettiği insanların çok korktuğu söylenen bu depremde pek çok binanın enkaza dönüştüğü bildirilmiştir. ⁴⁹⁶
552/1157-1158 Safer ayından Zilkade ayına (Mart 1157-Ocak 1158) kadar	Ölü Deniz Fayı: Halep, Tel-Harran, Hama, Şeyzer, Kefertab, el- Ma'arra, Efamiye, Humus Hısn'ül Ekrad, Irka, Lazkiye, Trablusşam, Antakya ve Rahbut	Büyük deprem	Safer ayından Zilkade ayına kadar Pek çok depremin meydana geldiği bu dönemde Hama'da özellikle kale bölgesinde ve Şeyzer, şehrinde kurtulanların az olduğu, enkaz altında kalan on binlerce insanın öldüğü, el- Ma'arra ve Antakya, Kefertab, Efamiye, Hısn'ül Ekrad şehirlerinin büyük bir kısmının enkaza döndüğü bu depremde, sadece Filistin'de 20 bin insanın öldüğü, halk korkudan tesbih ve tahliller ile Allah'a dua ettiği bildirilmiştir. ⁴⁹⁷
554/1159 yılı 1-1 Muharrem (23 Ocak) 2-3 R.evvel (25	Dimaşk, Bağdat	Korkutucu, büyük deprem	Dört ayrı depremin kayda geçtiği bu yılda sadece 4. Depremde birçok insan ölmüştür. ⁴⁹⁸

⁴⁹³ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 110.

⁴⁹⁴ İbn'ül Esir Ag.e. c.11, s.70. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 110. İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s. 397

⁴⁹⁵ İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s. 424. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 110.

⁴⁹⁶ Urfalı Mateos Vekaynamesi, a.g.e. s.316. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 113-114.

⁴⁹⁷ Gregory Ebu'l-Farac, a.g.e. c.2, 397. İbn Kesîr, a.g.e. c.12, s. 430. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 114-119.

⁴⁹⁸ Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 120-121.

Mart) 3- 9 C.evvel (29 Mayıs) 4-Zilhicce ayı			
565/1170 yılı 12 Şevval (29 Haziran)	Akdeniz- Himalaya Kuşağı: ve Ölü Deniz Fayı: Şam, el-Cezire, Musul, Irak ve diğer bölgeleri Dımaşk, ba'lebek,Hıms, Hama, Şeyzer Ba'rin ,Haleb, Hısn'ül Ekrad, ,Cebele ve Darum'a kadar bütün sahil şeridi;Musul, Sincar Nusaybin, Urfa,Harran, Rakka, Mardin, Bağdat, Basra ve bütün Irak, Sicilya.	Devamlı, büyük deprem	Haleb'te 80 bin kişinin enkaz altında kaldığı bu depremde şehir siyah bir su ile dolmuştur. Geniş bir alanda hissedilen bu deprem için İbn'ül Cevzi'den İslam'ın doğuşundan beri böyle bir depremin görülmediğine dair bir söz nakil edilir. Pek çok yerde pek çok bina yıkılmıştır. ⁴⁹⁹
571/1177 yılı	Rey ve Kazvin		Bu depremde pek çok binanın yıkıldığı, pek çok insanın da öldüğü aktarılıyor. ⁵⁰⁰
573/1177 yılı 7 Şevval (29 Mart- Çarşamba)	Bağdat		Can ve mal kaybı olmuştur. ⁵⁰¹
598/1202 yılı 16 Şaban (20 Mayıs)	Mısır ve Ölü Deniz Fayı yani Mısır'da Kus, Dimiyad ve İskenderiye dahil olmak üzere Şam ve sahil Şeridindeki pek çok yer; Nablus, Akka, Sur (Tyre), Dımaşk, Baniyas, Hunin, Tebnin, Ba'lebek, Hıms, Hama, Haleb, Avasım (sınır şehirlere) şehirlere ile Anadolu'da Ahlat, Ermeniye, Azerbeycan ve el-Cezire ile Irak, Humus, Hısn'ul-Ekrad,	Korkutucu, büyük deprem	Geniş coğrafyada etkisini gösteren ve 10-15 dakika süren büyük bir artçı sarsıntının takip ettiği bu depremin etkisi ile Akdeniz'de Tsunami oluşmuş, Nablus'ta 30 bin kişi ölmüş, mübalağalı bir rakam ile toplam 1 milyon 100 bin kişinin bu depremde öldüğü bildirilmiştir. Etki ettiği her bölgede yıkım ve ölüm getiren bu depremde, verilen rakam dahi depremin şiddeti ve yıkıcılığı hakkında bize önemli bir bilgi vermektedir. Sayının artmasına sebebiyet veren

⁴⁹⁹ İbn'ül Esir Ag.e. c.11, s.286. İbn Kesir, a.g.e. c.12, s. 470. Nuh Arslantaş, a.g.e. s. 121-124.
Gregory Ebu'l-Farac, a.g.e. c.2, 409410.

⁵⁰⁰ İbn'ül Esir Ag.e. c.11, s.347. Nuh Arslantaş, a.g.e. s.124.

⁵⁰¹ İbn'ül Esir Ag.e. c.11, s.347. Nuh Arslantaş, a.g.e. s.124.

	Nablus, Kıbrıs		kıtlık, salgın hastalıklar ve etki ettiği coğrafya göz önüne alındığında pek çok insanın öldüğü gerçeği ile karşı karşıya kalırız. ⁵⁰²
599 /1202-1203	Mısır, Şam, el-Cezire ve Irak; Ölü Deniz fayı: Sur, Trablüşam, Irka ve Dımaşk	Büyük deprem	Suriye sahillerinde etkili olan depremde El-cezire bölgesinde pek çok bina harap olmuş, Basra'da pek çok köy yıkılmıştır. ⁵⁰³
600/1203-1204 yılı	Akdeniz- Himalaya Deprem kuşağı; Septe, Mağrib, Sicilya Kıbrıs, Şam, el-Cezire, Anadolu, Musul, Irak	Büyük deprem	Sur şehrinin surları ile beraber mısır, Filistin ve Musul'da pek çok yer yıkıldı. ⁵⁰⁴
602/1206 yılı Zilkade (Haziran-Temmuz)	Mısır-İskenderiye		İskenderiye'de 200 kişi hayatını kaybetmiştir. ⁵⁰⁵
605/1208-1209 yılı	Nişabur, Horasan	Büyük deprem	Nişabur'un merkez olduğu bu depremde artçı sarsıntılar 10 gün devam etmiş, pek çok insan ölmüştür. ⁵⁰⁶
608/1211-1212 yılı	Mısır, Kahire, Kerek ve Şevbek	Şiddetli, büyük deprem	Arkasında pek çok enkaz bırakan, çok sayıda kadın ve çocuğun hayatını kaybettiği bu Deprem'de gökten bir dumanın indiği de gözlemlenmiştir.
622/1225 yılı Safer (4 Mart-Salı)	Musul (merkez) el-Cezire, Irak ve çevresi		Orta şiddetli sarsıntılar Musul merkezli olmak üzere gözlemlenmiştir. ⁵⁰⁷
623/ 1226 yılı 25 Zikade(17 Kasım- Salı)	Şehrizur ,Musul, Acem ve Arabistan	Şiddetli, büyük deprem	Merkez üssü Şehrizur'un büyük bir kısmını enkaza çeviren bu depremin artçıları 30 gün devam etmiştir. ⁵⁰⁸

⁵⁰² Nuh Arslantaş, a.g.e. s.126-130. İbn Kesir bu depremi 597 senesi olaylarında zikretmiştir. Bkz. İbn Kesir, A.g.e.. c.13. s.106-107.

⁵⁰³ Nuh Arslantaş, a.g.e. s.130.

⁵⁰⁴ Nuh Arslantaş, a.g.e. s.130.

⁵⁰⁵ Nuh Arslantaş, a.g.e. s.131.

⁵⁰⁶ İbn Tağribirdi, a.g.e. c.6, s. 196. Nuh Arslantaş, a.g.e. s.131

⁵⁰⁷ İbn Kesir, a.g.e. c.13, s. 158. Nuh Arslantaş, a.g.e. s.132.

⁵⁰⁸ Nuh Arslantaş, a.g.e. s.132-133.

654/1256 3 Cemaziyelahir (28 Haziran)	Hicaz-Medine,Bağdat		14 sarsıntının meydana geldiği bu depremde Bağdat'ta gök gürültüsüne benzer sesler işitilmiş, aynı depremde Medine şehrindeki Harre mntikasında bir ateşin zuhur ettiği, (muhtemelen volkanik bir infilak söz konusu), kıyamet alameti sayılan bu durum ' <i>Hicaz bölgesinde bir ateş çıkacak, bu ateş Busra'daki develerin boyunlarını aydınlatacak</i> ' şeklinde ki hadis rivayetine delil teşkil edecektir. ⁵⁰⁹
657/1258-1259 yılı	Mısır	Büyük deprem	Kaynaklarda büyük bir depremden bahis edilse de herhangi bir hasardan söz edilmemiştir. ⁵¹⁰

⁵⁰⁹ İbn Kesîr, a.g.e. c.13, s. 344-347. Nuh Arslantaş, a.g.e. s.133-135. Ayrıca İbn Tağriberdi bu senenin Ramazan ayında Mescid-i Nebevi'de ve Medine'nin nahiyelerinde ateşsiz yangın çıktığını aktarmaktadır. Bkz: İbn Tağriberdi, a.g.e. c.7, s. 36.

⁵¹⁰ Nuh Arslantaş, a.g.e. s.135.

SONUÇ

Doğal afetlerin ve salgın hastalıkların insanlar üzerinde hem maddi hem de manevi büyük zararlar verdiği, can ve mal kaybına sebep olduğu aşikârdır. Emeviler ve Abbasîler döneminde meydana gelen afetlerin ve salgınların insanlar üzerinde vermiş olduğu zararlara baktığımızda afet dönemlerinde, çok sayıda insan ölmüş yerleşim birimleri ortadan kalkmış, kitlesel göç hareketleri meydana gelmiş, temel besin ihtiyaçlarını temin ettiği ürünler ve hayvanlar yok olmuştur. Devletlerin siyasi faaliyetleri değişime uğramış, harplerin seyri değişmiştir.

Çalışmamızdan alışılacaktır ki mevcut siyasi tarih anlatımı, alternatif bakış açılarını görmemizi engellemektedir. İnsanın tarih serüveni siyasi tarihten müteşekkil olmadığı açıktır. Devletler tarihi yani siyasi tarih ne kadar önemli ise - ister bireyi etkilesin ister bir coğrafyayı etkisi altına alsın- insanın bizzat hayatına etki eden doğal afetlerin tarihi de o kadar önemli olduğu ortadadır. Birey olarak devlet başkanının başına gelen salgın bir hastalık ortaçağda otokratik yapıların hâkim olduğu devletleri baştan sona değişime uğratabilmektedir.

Emeviler dönemi afetler tarihi bakımından ele alındığında net, sayısal ifadelerin tarihi kayıtlara geçmemiş olduğu görülecektir. Bu muğlaklığın asıl nedeni dönemin kaynaklarının sayıma veya istatistiki bilgilere ulaşmada yetersiz ve elverişli olmamasıdır. Abbasi devletinin daha uzun ömürlü olmasından dolayı bu dönemde meydana gelen doğal afet ve depremlerin sayıca fazla olması doğaldır. Kaynakların çoğalmasından dolayı da tarihi malumat çoktur. Doğal afetler için çok daha dehşetli ve yıkıcı tasvirler, anlatılar olduğunu görüyoruz.

Coğrafyalar, bölgeler insanların adet ve örflerini belirlediği gibi coğrafyanın yapısını oluşturan fiziksel yapı da insanların kaderini etkilemektedir. Deprem kuşağı içerisinde yer alan bölgelerde yaşayan insanlar doğal olarak bu afetlerle karşı karşıya kalıyorlar. Birbirlerini izleyen afetler yaşanıyor. Tezimizde özellikle bu sıralamanın yani olayların sebep-sonuç ilişkisi üzerinde durulmuştur. Afetlerin birbirlerini tetiklediği izahıtan varestedir. Tarihi olayların önemli nedenleri arasında yer alan doğal afetlerinde aktarılması, neden sonuç ilişkisi

kurma yeteneği kazandırması bakımından oldukça önemlidir. Daha kalıcı ve ezberden uzak bir tarih eğitiminin sağlanabilmesi, bu ilişki sistematığını kavramakla mümkün olacaktır.

Tarih anlatımlarında doğal afetlerle ilgili gerekli bilgilerin verilmesi, alınabilecek önlemler açısından faydalı olacak, sonuçları öngörme açısından gerekli bilgiyi sağlayacaktır. Tarih eğitiminde doğal afetlerin tarih ders kitaplarında yer alması da sonucu görme adına gerçekleşen bilinçlenmeye katkı sağlayacaktır.

Doğal afetler ve salgın hastalıklar, tarih boyunca insanlığa büyük zararlar vermiştir. Aynı zarar Emeviler ve Abbasiler döneminde de gerçekleşmiştir. Deprem, sel, fırtına, kuraklık ve kıtlık, çekirge istilasası gibi doğal afetler sonucu bazı yerleşim yerleri büyük hasar görürken bazı yerleşim birimleri tamamen ortadan kalkmıştır. Daha da önemlisi pek çok insan da ölmüştür. Salgın hastalıklar, tarih boyunca tedavi yöntemleri ve ilaçlar gelişmediği için yüzbinlerce insanı etkilemiş, nice insan bu yüzden hayatını kaybetmiştir. Bu çalışmamızda; Emevi ve Abbasiler döneminde ki Doğal afetler ve salgın hastalıkları kronolojik olarak aktararak tarihe bir nebze katkı sağladıysak ne mutlu...

KAYNAKLAR

- Ağırakça, Ahmet, "*İslamdan Önce Araplar*",
http://ahmetagirakca.com.tr/uploads/default/articles/18ISLAMDAN_ONCE_ARAPLAR.pdf , 2017
- Ağırman, Ali, *H. Adem'den Hz. Muhammed'e İslam Medeniyetine Etki Eden Doğal Afetler* , Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Erzurum-2014
- Alican, Musatafa, ‘‘Fatimî Halifesi El-Müstansır Billâh Döneminde Mısır’da Yaşanan Sosyo-Ekonomik Ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme’’, *Tarih Dergisi*, S.59, (2014 / 1), İstanbul 2014, ss.1-26.
- Annan, Muhammed Abdullah, *Devlet’ül-İslam fî Endülüs*, Mektebet’ül-Hânicî, Kahire, 1997
- Apak, Adem, *Ana Hatları İle İslam Tarihi-2/3/4*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.
- Arık, Feda Şamil, ‘‘Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları’’, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*’, Ankara 1991 S.26, C.15, ss.27-57.
- Arslantaş, Nuh, *İslam Tarihinde Depremler Ve Algılanma Biçimleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Aycan, İrfan, ‘‘Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41132/661-750)’’, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1999, c.39, S.1, ss.147-174
- Aynakulova, Gülnisa, *İslam Kaynakları ve Arkeoloji Araştırmalarına Göre IX-XII. Yüzyıllarda Fergana Şehirleri ve Şehir Kültürü*,
<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/AYNAKULOVA>.
- Baktır, Mustafa, "İstiskā " *TDVİA*, c. XXIII, İst. 2001, ss.381-383 .
- Berâkat, Muhammed, *el-Ezmât’ül-İktisadiye ve ’l-Evbie fî Mısır’ül-İslami (4-11)*.
www.alukah.net/culture/0/25150/. (E.T.10.10.2017)
- Buhari. *Sahih-i Buhari* . (Thk. M. Z. Nasır’un-Nasır,), Dar’u Tavk’un-Necat. Beyrut, H.1422.
- Büyükcoşkun, Kudret, "Arabistan". *TDVİA*, İstanbul1991, c.3 ss. 248-252

Celal, Vahit, "Maveraünnehir'de IX-XII Yüzyıllarda Felsefi Düşüncenin Yaygınlaşması." *International Journal of Science Culture and Sport*, 2 (Special Issue 1) (2005) , ss.798-804.

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/91700>.

Çelem, Sema, *Tefsir Külliyyatında Hz. Nüh Kıssasının Gelişimi*, Yüksek Lisans tezi, . Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Ana Bilim Dalı, Ankara,2016

Çevik, Adnan,"Ortaçag İslam Cografiyacılara Göre El-Cezire ve İdari Taksimatı" *Osmanlı Araştırmaları –XXXIII, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin hatıra sayısı – I, İstanbul 2009* ss.35-64

Doğaner, Suna, "Mısır", *TDVİA*, 2004, c.29, ss..553-555.

Ebu Halil, Şevki, *Harun Reşid ve Ecel-i Muluk'ud-Dünya*, Dar'ul Fikr, Dımaşk, 1996

el-Cezayiri, M. B.-M. *Tarih'ül-Cezayir fi'l-Kadim ve'l-Hadis*, neşr: el-Müessetü'l-Vataniyye bi'l-Cezayir, Cezayir, 1986.

El-Cuburi, Ahmed İsmail, 'Kevaris'ül-Tabiiyye ve İnikâsâtuha al'el-Hayat'il-

İçtimaiyye fi mıntıka Diyala min (H.132-800)(M.749-1397)'', *Mecelle Ebhas'ül-Külliyet'üt-Terbiyet'ül-Esasiyye*, Camiat'ül-Musul, Külliyyet'ül-Terbiye,S.1, Musul 2008, c.8, ss.184-199

El-Ezraki, *Ahbar'ul-Mekke.*, Dar'ul- Endülüs, Beyrut, 1996.

er-Rudani, *Cem'ul-Fevaid*, Dar İbn Hazm. Beyrut,1998.

Fadıl, Nasır Behçet, *Tevâin fi Sadr'il-İslam ve Hilafet'il-Emeviyye*, Mecellet'ül-Camiat'ül Kerkük, c.6, sy. 2, Kerkük, 2011.

Fahri, Vasıf, " Fi'l-Tarihîyet'il-Kevaris ve'l-Havadis'il-Tabîiyye fi'l-Usur'ul-Vusta'l-İslamiyye", *Afak'us-Sekafe ve't-Turas* (sy.59), Birleşik Arap .Emirlikleri, 2007.

<http://archive.sakhrit.co/newPreview.aspx?PID=3031057&ISSUEID=18098&AID=407736>

Fayda, Musatafa, "Fil Vakası", *TDVİA*, c.13, ss.70-71.

Gökhan, İlyas, "İhşidîler Devletinin Yıkılışına Sebep Olan İktisadi Buhranlar Ve Salgın Hastalıklar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.17, Konya 2007.ss.255-269.

- Gregory Abu'l –Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l Farac Tarihi,I-II*,(Çev: Ö. R. Doğrul),Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987
- Hamid, Maha Said, "’Elkevaris ve'l-Evbie fi Musul’", *Mecelle Dirasât ’ül-Musuliye*, S.33, Musul Haziran 2011, ss.73-93.
- Hasan’ul-Nakib, A.Neğam Adnan Ahmed, "Mezahir’ül-İktisadiye Ve'l-İctimaiyye Li'l-Ezmât’ül-İktisadiye Fi'l-Endülüs Min’el-Feth Hatta Sukuti Gırnata." *Mecellet’ül-Terbiye ve ’l-İlm*, c.19, S.1, Musul, 2012
- İbn Kesîr, *el-Bıdaye ve'n-Nihaye*, Dar’u-l İhya’il-Turasi’l-Arabi, Beyrut, 1988.
- İbn’ül Esir, *el-Kamil fi ’t-Tarih*, Dar’ul-Küttab’ il-Arabi, Beyrut,1997.
- İbn’ül-Cevzi, E. F. *el-Muntazam fi Tarih’ il-mülük ve ’l-Ümem*, Dar’ul-Kütüb’ül-İlmiye, Beyrut, 1992
- İbn Tagrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, neşr; Vezaret’üs-Segafe ve'l-İrşad’ül-Kavmi, Dar’ul-Kütüb, Mısır 2010.
- Karaköse, Hasan, *Ortaçağ Tarihi Uygarlığı*, Nobel Yay. Ankara, 2010
- Kaya, Selim. Kıyılı, Rahime, *Antakya’da Ortaçağ’da Meydana Gelen Doğal Afet Ve Salgın Hastalıklara Bir Bakış*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 6. (sy.12), s.403-418.Antakya, 2009.
- Kocabaş, Nursel Duman, *Türkiye’de Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Doğal Afetler Nasıl Yer Alabilir (Bir Model Önerisi)* ,Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı, Ankara, 2011
- Koyuncu, Mevlüt, " İlk İslâm Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi Ve İslâmlaşma Süreci’", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, vol. 10, S.1,Sakarya 2008, ss.131-140 .
- Kurt, İsmail, (2009,). *Hadislerde Veba ve Korunma Yolları Bezlü'l-Mâ’ûn Adlı Eser Çerçevesinde*,Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009.
- Makrizi, *İtti'azu'l-Hunefâ bi Ahbar'il-Eimmet'il-fatimîyîn'il-Hulefa*. (thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl,) Kahire: Meclis-i a’la li Şuuni'l-İslamiye Lecnet’ün İhya’üt- Turas’ il- İslamiye, Kahire, 2010 .
- Marcel, Bazın, "Kirman" *TDVİA*, c.XXVI, İstanbul, 2013.SS.62-63.

- Muhammed'uz-Zehrani, Salih bin Abdullah bin, *el-Kevaris ve Asâruha fi Biladi's-Şam Hilal'il- Gurûn'us-Selaset'ül-Evvel min'el Hicre*, Camiat'ül-Ümm'ül-Kura Kısm'ul Tarih'ül-İslami, Suudi Arabistan, (H.1431-1432)
- Mustafa, Hazal Yasin, "el-kevaris ve'z-Zevahir'üt-Tabîiye bi'l-Endülüs ve Asâruha al'el- Müctemi fi Asrî'l-İmaretî ve'l-Hilafe (755-1030)" Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, *Mecelle Adab'ul-Rafidiin* (S.54).Musul, 2009.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Okul Sözlüğü*. Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2008.
- Müslim, *Sahih-i Müslim*. (thk.: M. Abdalbaki), c.4, Beyrut-Bila tarih.
- Özdal, Ahmet Nurullah, *İslam İktisâdî Coğrafyasında İş Yaşamı, Ticaret Ve Tüccar (X. – XIV. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum-2013
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara,2012.
- Özgüdenli, Osman Gazi ,"Sistan". TDVİA, c. XXVIII, İstanbul, 2013, s.275.
- Özkuyumcu, Nadir, " Kayrevan", TDVİA c. XXV, İstanbul, 2013, ss.88-90.
- Samur, Sebahattin . "İslam Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X.Yüzyıldaki Durumu" *Bilimname IX*, 2005/3, İstanbul 2005. ss.89-104
- Sarıköse, Selma Turhan, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler Ve Salgın Hastalıklar*, Doktora Tezi . T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2013
- Serdar, Murat, *Geç Ortaçağlarda Batı Avrupa'da Hastaneler ve Tıp Eğitimi*, Basılmamış Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, Tokat, 2015
- Serdar, Murat, "Bilginin Peşinde Bir Din Adamı: Bathlı Adalard". P. Ü. Murat Serdar içinde, *Münir Atalar Armağanı Ortaçağ Tarihi Yazıları* (s. 277-285). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016
- Söylemez, Mahfuz, "Emeviler", *İslam Tarihi*. (Düz: E. E. Baş,): Grafiker Yay. Ankara, 2013.
- Şahin, Mustafa, "Ortaçağ'da Herât Bölgesinde Meydana Gelen Kıtılıklar, Bazı Doğal Felaketler Ve Salgın Hastalıklar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.8, S.36, Şubat-2015 ss.380-390.
- Tabakoğlu, Ahmet, "Abbasiler", <http://islamekonomisi.org/abbasiler-750-1258>

- Taberi, İ. C..*Tarih'ür-Rusul ve'l-Mülük ve Silat'ül-Tarih'ül-Taberi*, Dar'ut-Turas, Beyrut, 1967.
- Tirmanî, Abdüsselam, *Ahdas'ul-Tarih'ul- İslami bi Tertib'is- Sinîn.*, naşir; el-Meclis'ül-Vatani li's-Sekafe ve'l-Funun ve'l-Âdâb. Kuveyt-1982,
- Tokuş, Ömer , "Büveyhiler Döneminde Bağdat'ta Doğal Afetler, Gök Olayları, Ve Garip Hadiseler (H.333-447/M.945-1055)", *Tarih Okulu Dergisi*, XXV,yıl-9,. 2016, ss.525-567. <http://www.johschool.com/Anasayfa.Aspix>
- Şefik, Yavuz . Türker, Ahmet, "Arap Ülkelerinde Ormanlar", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, c. 40, Seri B, s.1, İstanbul 1990 ss.39-52.
http://dergipark.ulakbim.gov.tr/jffiu/article/viewFile/5000082366/pdf_154
- Unan, Fahri, *Müslümanlar Ve İstanbul (İlk Dönem İstanbul Kuşatmaları)*".
<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik34.html> .
- Urfalı Mateos Vekayinamesi (1136-1162) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev. Hrant d. Andreasyon, notlar: E.Dulauer, trc. H. Halil İnalçık, Ankara-2000,
- Varlık, Nukhet, "Tâun" *TDVİA*. c. XL, İstanbul, 2011.s.177.
- Yenen, Osman . Şadi, "*Biyolojik Silah Olarak Çiçek ve Aşısı*," *Klinik Gelişim*, 18(3) –(63-88) -2005
http://www.klinikgelisim.org.tr/eskisayi/cilt18sayi3/09_Biyolojik_Silah_O_larak_.pdf
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasiler" , *TDVİA* c. I, İstanbul, 1988. ss.31-48.
- Yüksel,Ahmet Turan, 'Kuruluş Döneminde Bağdat'ın Ticarî Yapısı Ve İlişkileri'. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.29, Konya 2010, ss.8-19.
- Zebidi, Abdullatif, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh tercemesi ve şerhi*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara.1984.
- Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, (Çev: M. Can,), Cantaş Yayınları, İstanbul, 1994

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Mustafa GÜNEŞ

Doğum Yılı ve Yeri : 01.10.1980- Vezirköprü

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Cumhuriyet Üniversitesi Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

Yabancı Dili : Arapça

İş Deneyimi : Memuriyet

İletişim E-Posta Adresi : mustafagunes_55@hotmail.com